

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Tado Lukošiaus,
V kurso, komercinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

PRETORIAUS VAIDMUO ROMĖNŲ TEISĖS PLĖTROJE

Vadovas: prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius
Recenzentė: lekt. dr. Giedrė Urbanavičiūtė

Vilnius
2016

TURINYS

IŽANGA	2
1. PRAETURA: GENEZĖ, RAIDA IR RYŠKIAUSI BRUOŽAI	7
1.1. Magistratūros ryškiausi bruožai.....	7
1.2. Pretūros genezė ir raida	12
1.2.1. Pretoriai iki 367 m. pr. Kr.	12
1.2.2. Pretūros įsteigimas ir raida	14
2. PRETORIAUS INDELIS Į ROMĖNŲ TEISĖS VYSTYMĄSI	22
2.1. Pretorių teisės plėtrą skatinę veiksniai.....	22
2.2. Pretoriaus vaidmuo <i>ius quod ad actiones pertinet</i> plėtroje	27
2.2.1. Pretorius <i>legis actio</i> procese	27
2.2.2. <i>Per formulas</i> proceso atsiradimas ir pretoriaus vaidmens pokyčiai	31
2.2.3. <i>Ius edicendi</i> kaip <i>ius honorarium</i> ir <i>ius praetorium</i> pagrindas	36
2.2.4. Pretorių teikiamos procesinės gynybos priemonės: <i>formulae, actiones</i> ir <i>exceptiones</i>	43
2.2.5. Pretorių teikiamos neprocesinės gynybos priemonės.....	50
2.3. Pretoriaus vaidmuo <i>ius quod ad personas et ad res pertinet</i> plėtroje	55
IŠVADOS	65
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	67
Santrauka.....	70
Summary	71

IŽANGA

Temos aktualumas. Senovės Romos valstybės teritorinė ekspansija, kuri III a. pr. Kr. įgavo iki tol neregėtą pagreitį, kėlė unikalius, sunkiai išsprendžiamus iššūkius romėnų teisei: atotrūkis tarp konservatyvios Romos piliečių teisės sistemos (lot. k. – *ius civile*) teiktų galimybių ir naujai atsirandančių ekonominių-socialinių santykių diktuojamų poreikių intensyviai didėjo. Pildyti šią didžiulę spragą ėmėsi pretorius, praktinėje teisės taikymo veikloje priimdavęs novatoriškus sprendimus, pirmiausia paremtus ne formalia įstatymo raide, o suvoktu teisingumo principu. Apie tris šimtus metų pretūra buvo privatinės romėnų teisės plėtros variklis, padėjęs romėnų teisei užaugti iki universalios, valstybę pranokstančios teisės sistemos.

Autoriaus nuomone, darbo temos aktualumą atspindi ne vien Vakarų teisės tradicijos lopšiu vadinamos privatinės romėnų teisės, atskirų jos institutų raidos išsamesnio pažinimo poreikis. Pasak prof. J. Machovenko, tinkamai suvokta teisės istorija turi neįkainojamą taikomąją vertę: ji suteikia galimybę pamatyti konkrečios teisės nueitą kelią – nuo jos susiformavimą skatinusių priežasčių, teiktų pasiūlymų, jų įgyvendinimo iki galutinio rezultato – ir pasimokyti kuriant nūdienos teisę¹. Sumaniai taikydamas romėnų teisę, pretorius ją išplėtojo, todėl pretūros fenomeno analizė galėtų būti aktuali ir šių dienų teisiniam diskursui apie realias teisėjų galimybes paveikti pozityviają teisę („teismų teisėkūrą“)², analizuojant teisėjų diskrecijos ribas taikant materialiojoje³ ir procesinėje⁴ civilinėje teisėje įtvirtintus teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principus.

Tyrimo objektas. Šiame darbe analizuojama teisinė pretoriaus veikla bei jos indėlis romėnų privatinės teisės raidai. Darbo temos pavadinime išryškėjantys trys elementai – pretoriaus pareigybė, romėnų teisė bei jos plėtra – nubrėžia aiškias tyrimo objekto ribas, todėl apie kiekvieną iš jų verta pasisakyti detaliau. Pirmiausia, šiame darbe pretūra bei politinis jos veiklos laukas aptariamas tik tiek, kiek būtina suprasti išskirtinius šios magistrato pareigybės bruožus, turėjusius įtakos pasirinktai teisinės veiklos kryptiai. Antra, šiame darbe romėnų teisė suvokiama būtent kaip antikinės privatinės romėnų teisės sistema (lot. k. – *ius privatum Romanorum*), todėl viešoji romėnų teisė nėra aptariama. Pažymėtina, jog tokios nuostatos laikėsi ir II a. po Kr. romėnų teisininkas Gajus (lot. k. –

¹ MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013, p. 10-11.

² Pavyzdžiui, Žr. LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, 19(4), p. 1343–1359;

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) 1.5 straipsnio 4 dalis. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 – 2262.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (su pakeitimais ir papildymais) 3 straipsnio 1 dalis. Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.

Gaius), savo veikale „Institucijos“ (lot. k. – *Institutiones*) romėnų teisės sąvoką vartodamas vien privatinei teisei nusakyti⁵. Trečia, šiuo darbu nėra siekiama pateikti holistinę romėnų teisės raidos apžvalgą – darbe apsiribojama tik romėnų teisės plėtros⁶, kurią nulėmė pretorių veikla, analize. Rašant darbą buvo pasirinktas Gajaus pasiūlytas autentiškas romėnų privatinės teisės skirstymas į tris sudedamąsias dalis: į teisę, susijusią su asmenimis (lot. k. – *ius quod ad personas pertinet*), teisę susijusią su daiktais (lot. k. – *ius quod ad res pertinet*) ir teisę, susijusią su ieškiniais (lot. k. – *ius quod ad actiones pertinet*)⁷. Todėl siekiant išryškinti pretoriaus veiklos indėlį romėnų teisės vidinei raidai, aptariamos pretoriaus įdiegtos naujovės kiekvienoje iš trijų minėtų *ius privatum Romanorum* dalių. Vis dėlto, dėl ribotos darbo apimties autorius buvo priverstas detalizuoti tik pagrindinius, autoriaus nuomone labiausiai pretoriaus teisinės veiklos kryptį charakterizuojančius materialiosios teisės institutus. Taigi, šiuo darbu nėra siekiama pateikti išsamaus pretūros laimėjimų plėtojant romėnų teisę sąrašo.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra atskleisti pretoriaus veiklos reikšmę romėnų privatinės teisės plėtrai bei identifikuoti pagrindines pretorių teisės (lot. k. – *ius praetorium*) efektyvumo priežastis.

Siekiant apibrėžto tikslo, keliami šie **uždaviniai**:

1. aptarti pretoriaus vietą magistratūros sistemoje bei atskleisti pagrindines pretūros susiformavimą lėmusias priežastis;
2. išryškinti pagrindinius išorinius veiksnius, sudariusius sąlygas ir skatinusius pretūrą vystyti romėnų privatinę teisę;
3. detalizuoti pretorių veiklos būdus bei kryptį plėtojant romėnų privatinės teisės, susijusios su ieškiniais, dalį (lot. k. – *ius quod ad actiones pertinet*);
4. išskirti ryškiausias pretorių veiklos pagrindu susiformavusias romėnų privatinės teisės, susijusios su asmenimis ir daiktais (lot. k. – *ius quod ad personas et ad res pertinet*) institutus, pabrėžiant jų novatoriškumą (unikalumą) tuometinės romėnų teisės kontekste.

Tyrimo šaltiniai. Rašant darbą daugiausia remtasi dvejopo pobūdžio šaltiniais – istorikų, Senovės Romos kultūros tyrinėtojų darbais (neteisiniais šaltiniais) ir romėnų

⁵ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 19.

⁶ Sąvoką „plėtra“ dabartinis Lietuvių kalbos žodynas apibrėžia dvejopai: vena vertus, plėtra suprantama kaip tam tikra raida, plėtotė; kita vertus, plėtra gali reikšti ekspansiją, plėtimąsi erdvėje. Pažymėtina, jog šiame darbe romėnų teisės plėtra suprantama kaip vidinė kiekybinė ir (ar) kokybinė antikinės romėnų teisės raida, nesiejant jos su romėnų teisės teritoriniu išplitimu ar vėlesne jos recepcija. Žr. *Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt/search/>>.

⁷ Atitinkamai išdėstyta ir visa Gajaus studija: pirmoji „Institucijų“ knyga skirta teisės, susijusios su asmenimis, klausimams; antroji ir trečioji knygos – teisės, susijusios su daiktais, aptarimui; galiausiai, ketvirtoji knyga paskirta teisės, susijusios su ieškiniais, analizei. Žr. [1.8] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 19.

teisės tyrinėtojų darbas (teisiniai šaltiniai). Iš pirmosios grupės šaltinių verta išskirti itin išsamią amerikiečių klasiko Terio Brenano (*Terry Corey Brennan*) studiją apie istorinę pretūros raidą respublikiniu Romos laikotarpiu⁸, taip pat Endriu Lintoto (*Andrew William Lintott*)⁹ bei Dalios Dilytės¹⁰ darbus. Neteisiniais šaltiniais daugiausia remtasi analizuojant pretūros instituciją pirmojoje dėstomojoje darbo dalyje. Tuo tarpu antrojoje dėstomojoje darbo dalyje pagrindė remtasi teisinio pobūdžio šaltiniais. Tiriant pretoriaus teisinę veiklą prioritetas teiktas pirminiams romėnų teisės šaltiniams: XII lentelių įstatymui, Gajaus „Institucijoms“ bei Justiniano kodifikacijos daliai – Digestams (lot. k. – *Digesta*). Aiškinantis atskirų romėnų teisės sąvokų, institutų turinį bei istorinę raidą daugiausia atsižvelgta į išsamius romanistų Adolfo Bergerio (*Adolf Berger*)¹¹, Džordžo Mousarakio (*George Mousarakis*)¹², Arturo Šilerio (*Arthur Schiller*)¹³ bei Mariaus Jonaičio darbus¹⁴.

Tyrimo metodai. Darbe naudojami istorinis, teleologinis, lyginamasis bei loginis analitinis metodai. Pats tyrimo objektas nulėmė, jog rašant darbą daugiausia naudotasi istoriniu tyrimo metodu: aptariant pretūros formavimąsi, atskirų romėnų teisės procesų ar institutų raidą yra būtina įvertinti tuometines istorines aplinkybes. Pavyzdžiui, konkretūs pretoriaus teisinės veiklos būdai negalėtų būti pilnai suprantami, jeigu jie būtų analizuojami atskirai nuo vienos ryškiausių respublikinės Romos politinių institucijų – magistratūros – bruožų. Remiantis teleologiniu metodu siekta nustatyti pretoriaus siūlomų naujų teisių gynimo priemonių tikruosius tikslus. Pavyzdžiui, suteikdamas daugumą neprocesinių gynimo priemonių, pretorius siekė užkardyti potencialiai ateityje kiliančius konfliktus. Lyginamuoju metodu norėta parodyti pretorių veiklos rezultatus: šiuo metodu daugiausia remtasi gretinant teisinius institutus, įtvirtintus skirtingo laikotarpio teisiniuose šaltiniuose (pavyzdžiui, XII lentelių įstatymuose ir Gajaus „Institucijose“) arba suformuotus skirtingų romėnų teisės sistemų (pavyzdžiui, *ius civile* ir *ius honorarium*). Pagaliau, loginis analitinis metodas pasitelkiamas pateikiant pretoriaus teisinės veiklos būdų asmeninį autoriaus vertinimą bei formuojant galutines išvadas.

Darbo originalumas. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, jog romėnų teisės tyrimų kiekis Lietuvoje yra santykinai nedidelis – tarpukariu romėnų teisei skirtų darbų

⁸ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 2000.

⁹ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999.

¹⁰ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012.

¹¹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953.

¹² MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015; MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012.

¹³ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978.

¹⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

palikimas, nepaisant neįkainojamos jų vertės to meto visuomenei ir lietuviškosios romanistikos minties raidai, nebuvo skaitlingas¹⁵; Lietuvai atkūrus nepriklausomybę romėnų teisės tyrinėjimai, autoriaus nuomone, išskirtinio dėmesio taip pat (kol kas) nesulaukė¹⁶. Antra, pastebėtina, jog iš esamų romėnų teisės tyrinėjimų lietuvių kalba, daugiausia analizuojama romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei teisei¹⁷, tiriami pavieniai romėnų teisės institutai¹⁸ arba rašomi apžvalginiai mokomieji leidiniai, vadovėliai¹⁹. Išskirtina Giedrės Urbanavičiūtės disertacija, kurioje analizuojamas vienas iš esminių romėnų privatinės teisės raidos ir recepcijos veiksnių – jurisprudencija, taip pat Linos Girdvainytės magistro darbas, kuriame tiriami Romos pilietybės ir romėniškojo identiteto klausimai²⁰. Vis dėlto, Lietuvoje atskirai nebuvo nagrinėta pretūros, jos vaidmens romėnų teisės plėtroje tema. Taigi, šiuo darbu, be kita ko, norėta bent kukliu įnašu pagyvinti lietuviškosios romanistikos mintį. Autoriaus žiniomis, panašią temą konceptualiai nagrinėjusių ir anglų kalba rašiusių užsienio autorių taip pat nėra daug: pretoriaus indėlis romėnų teisėje dažniausiai aptariamas nesistemiškai, kitų temų kontekste.

Darbo struktūra. Atsižvelgiant į tiriamą objektą, darbo tikslą bei išsikeltus uždavinius, šio darbo struktūrą sudaro įžanga, dvi dėstomosios dalys (pastarosios yra skirstomos į atskirus skyrius), darbo išvados ir naudotos literatūros sąrašas. Pirmoji dėstomoji dalis yra daugiau pažintinio pobūdžio: joje laikantis chronologinio nuoseklumo aptariamas politinis pretorių veiklos kontekstas (magistratūra), nustatomi pretūros

¹⁵ VĖLYVIS, S. Romėnų teisės moksliniai tyrimai prieškarinio Lietuvos universitete. Iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva*. Liber amicorum Mindaugui Maksimaičiui. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 270.

¹⁶ Žinoma, privalu išskirti prie šiuolaikinės lietuviškosios romanistikos gausiai prisidėjusius profesorius Stasį Vėlyvį, Mariją Jonaitį, Vytautą Nekrošius, Ipolitą Nekrošius, Pranciškų Stanislavą Vitkevičių bei tarpukariu rašiusį Antaną Tamošaitį. Vis dėlto, autoriaus nuomone, iškalbingas yra faktas, jog internetinėse duomenų bazėse registruotų nuo 2001 m. Lietuvos universitetuose apgintų disertacijų, tiesiogiai susijusių su romėnų teisės tyrimais, randama viso labo tik dvi, magistrinių darbų – keturi. Žr. Duomenų bazė „*Lituanistika*“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lyb.lt/primo_library/libweb/action/search.do?vid=LDB>; Lietuvos studijų baigiamųjų darbų ir disertacijų katalogas [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<https://aleph.library.lt/F/RM1QHVMG4HVQQ7BMMFD1LC2R89GAKLAFR1U3JQX1QINLV41G8I-21007?func=find-b-0>>.

¹⁷ Pavyzdžiui, JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius, 2005; DRUSYTĖ, D. *Bendrijų romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teisei*: magistro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2007; TYLA, A. *Romėnų teisė kaip šiuolaikinės privatinės teisės pagrindas*: magistro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2011.

¹⁸ Pavyzdžiui, VĖLYVIS, S.; VIŠINSKIS, V.; STAUSKIENĖ, E. Pagrindinės teismo sprendimų vykdymo taisyklės romėnų teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 2(92), p. 7-12.

¹⁹ Pavyzdžiui, NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007; JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.; VITKEVIČIUS, P. S. *Romėnų privatinės teisės sutartys*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.

²⁰ URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009. GIRDVAINYTĖ, L. *Roman Law, Roman Citizenship, Roman Identity? Interrelation between the Three in the Late Republic and Early Empire*: Research master thesis. Leiden, Leiden university, 2014.

atsiradimą lėmę veiksniai, tolesnė šios pareigybės raida ir esminiai bruožai. Antroje darbo dalyje atskleidžiama pretoriaus vaidmens reikšmė plėtojant romėnų teisę – pirmiausia aptariami pretoriaus teisinei veiklai didžiausią įtaką darę išoriniai procesai, o po to koncentruojamasi į konkrečius pretorių teisės institutus, jų reikšmę romėnų teisės vystymuisi.

1. PRAETURA: GENEZĖ, RAIDA IR RYŠKIAUSI BRUOŽAI

1.1. Magistratūros ryškiausi bruožai

Aiškinantis pretoriaus vietą Senovės Romos konstitucinėje sistemoje²¹ neišvengiamai tenka aptarti platesnį politinį-istorinį kontekstą. Pretoriaus pareigybė (kitai – pretūra, lot. k. – *praetura*) nebuvo izoliuota ar nepriklausoma nuo kitų valstybę administruojančių organų. Priešingai, pretūra užėmė tik dalį didesnėje Senovės Romos politinėje institucijoje – magistratūroje, todėl eidami pareigas pretoriai turėjo paisyti bendrą magistratūros taisyklių. Šioje darbo dalyje trumpai aptariami magistratūros (tame tarpe – ir pretoriaus, kaip magistrato pareigybės) ryškiausi bruožai.

Magistratais²² Senovės Romoje buvo vadinami vykdomąją valdžią²³ turintys asmenys, tvarkantys įvairiausias valstybės reikalus. Ilgainiui šie valstybės pareigūnai sudarė itin svarbią kasdieniam Romos funkcionavimui skirtą valdžios grandį – magistratūrą²⁴. Skirtingais Senovės Romos istoriniais etapais magistratų pareigybių pavadinimai, skaičius bei funkcijos kito. Karalių laikotarpiu (753 – 509 pr. Kr.) aukščiausia valdžia buvo sukoncentruota į vieno asmens – karaliaus (lot. k. – *rex*) – rankas: jis buvo vyriausiasis dvasininkas, vyriausiasis įstatymų leidėjas ir jų įgyvendintojas, vyriausiasis teisėjas bei vyriausiasis kariuomenės vadas. Įgyvendindamas kone neribotą valdžią²⁵, karalius galėjo vienašališkai deleguoti dalį darbų pagalbiniam

²¹ Sąvoka „Senovės Romos konstitucinė sistema“ šiame darbe turėtų būti suprantama kaip tam tikra istoriškai susiklosčiusi, tiek rašytinė, tiek sakytinė iš kartos į kartą perduodama valstybingumo tradicija (lot. k. – *institutia, mos, consuetudo*), nesiejant jos su modernia žodžio „konstitucija“ reikšme.

²² Etimologiškai žodis „magistratas“ (lot. k. – *magistratus*), reiškiantis „valstybinę aukštojo valdininko vietą (pareigybę)“, „pareigūną“, „valdžią ar valdžios įstaigą“, yra tiesioginis vedinys iš daiktavardžio *magister*, skirtinguose kontekstuose galinčio reikšti „mokytoją“, „vadovą“, „patarėją“ ar „vadą“. Savo ruožtu *magister* kilęs iš prievoksmio *magis* – „labiau“, „daugiau“. KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>. Taigi, pačiame pavadinime tarsi užkoduota, jog magistratas yra asmuo, galingesnis už kitus, eilinius Romos gyventojus.

²³ Magistratūra, senatas bei tautos susirinkimai (lot. k. – *comitia*) sudarė Romos respublikos valdžios branduolį. Jei Romos senatas ir tauta (komicijai) (lot. k. – *senatus populusque Romanus*) pagrinde buvo atsakingi už išorinės ir vidinės politikos formavimą (pavyzdžiui, senatas priimdavo *senatus consulta*, komicijai – įstatymus), magistratai, be kita ko, šią politiką realizuodavo. Tad „vykdomosios valdžios“ sąvoka šiame darbe norima pabrėžti magistratūros veiklos pobūdį, kurį, autoriaus nuomone, dar I a. pr. Kr. savo veikale „Apie įstatymus“ (lot. k. – *De legibus*) taikliai apibūdino Ciceronas (lot. k. – *Marcus Tullius Cicero*), magistratus prilygindamas kalbančiam įstatymui, o įstatymus – tylinčiam magistratui: „*ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus, vereque dici potest, magistratum esse legem loquentem, legem autem mutum magistratum.*“ Žr. [3.2] CICERO. *De legibus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D3%3Asection%3D2>>.

²⁴ Magistratūra suprantama kaip magistratų visuma.

²⁵ Manoma, jog karaliaus galias sąlyginai riboja paprotinė teisė (lot. k. – *mos maiorum*). Papročiai Senovės Romoje užėmė itin svarbią vietą, todėl iš karaliaus taip pat buvo tikimasi šių per laiką nusistovėjusių taisyklių laikymosi. Žr. ABBOT, F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston, London: Ginn & Company, 1902, p. 15.

pareigūnams, kurie buvo tiesiogiai pavaldūs karaliui ir atliko daugiausia asistavimo funkcijas²⁶.

Savarankiškos magistratų pareigybės, kurios ilgainiui tapo Romos vykdomosios valdžios pagrindu, susiformavo tik Romos respublikos periodu (509 – 27 m. pr. Kr.). Pradedant paskutiniojo Romos karaliaus Tarkvinijaus Išdidžiojo (lot. k. – *Tarquinius Superbus*) valdymu, romėnai monarchiją pradėjo gretinti su tironija: baimė, jog vienas asmuo gali uzurpuoti visą valstybės valdžią skatino ieškoti naujų politinės veiklos formų. Taip buvo sukurta specifinė valstybės valdžią įgyvendinusių pareigūnų – magistratų – sistema, kuri XIX a. vokiečių romanisto bei nobelio premijos laureato Teodoro Momseno (*Theodor Mommsen*) nuomone, tarsi suskaidė karališkąją valdžią į atskiras mažesnes dalis²⁷. Apibendrintai galima išskirti šiuos ryškiausius Romos respublikos laikotarpio magistratūrai būdingus bruožus:

- 1) Magistratai už atliekamą darbą negaudavo jokio valstybės mokamo atlyginimo. Nepaisant to, magistrato pareigybė asmeniui teikdavo daug garbės, o magistratų pareigos neretai būdavo vadinamos tiesiog *honores*, t. y. garbinga vieta²⁸. Dar daugiau, magistratai patirdavo itin didelių išlaidų, nes pareigų vykdymui (įvairių pastatų statyboms, švenčių organizavimui ir kt.) turėdavo skirti savo asmenines lėšas²⁹. Taigi, magistratūra iš esmės buvo prieinama tik pasiturintiems Romos gyventojams.
- 2) Dažniausiai magistratais galėjo tapti vyrai, aktyviai įsitraukę į kariuomenės reikalus³⁰; vėliau, kaip rodo Cicerono pavyzdys, politinių aukštumų tapo įpasta siekti renkantis teisininko karjerą. Neturėję pilietybės (lot. k. – *status civitatis*) asmenys, atleistiniai (lot. k. – *libertini*), negarbę (lot. k. – *infamia*) užsitraukę piliečiai, moterys, asmenys su tam tikra fizine ar psichine negalia neturėjo *ius honorum* – t. y. teisės tapti magistratais³¹.
- 3) Magistratai buvo renkami tautos susirinkimų (komicijų, lot. k. – *comitium*) ir tik vienerių metų kadencijai (anuiteto principas)³².

²⁶ ABBOT, F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston, London: Ginn & Company, 1902, p. 16.

²⁷ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford, 1999, p. 95.

²⁸ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 44.

²⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 572.

³⁰ II a. pr. Kr. rašęs graikų istorikas Polibijus (sen. gr. k. – Πολύβιος) savo veikale „Visuotinė istorija“ (sen. gr. k. – *Ἱστορία*) yra pastebėjęs, jog niekas negali užimti politinių postų neišstarnavęs 10 metų kariuomenėje. Žr. [6, 19] POLYBIUS. *The Hystories* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/6*.html>.

³¹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 572.

³² DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 44.

- 4) Bendra taisyklė buvo ta, jog į kiekvienas magistratūros pareigas buvo renkami bent du asmenys (ši taisyklė nebuvo taikoma diktatoriaus atveju). Kartu išrinktas kolega (lot. k. – *collega*, nuo *con legere* „kartu išrinkti“³³) turėjo tiek pat galių, todėl galėjo bet kada vetuoti savo kolegos atliktus veiksmus (lot. k. – *intercedere*), tačiau eidami pareigas jie turėjo visišką diskreciją ir vienas kitam neatsiskaitinėjo (kolegialumo principas)³⁴.
- 5) Dėl netinkamo savo pareigų vykdymo atsakomybėn magistratai galėjo būti patraukti tik pasibaigus jų kadencijai. Anksčiau atšaukti iš posto magistrato nebuvo galima³⁵.

Respublikinių magistratų pareigybių buvo įvairių – be kita ko, tai kvestoriai, edilai, plebėjų tribūnai, pretoriai, cenzoriai, konsulai, diktatoriai, propretoriai, prokonsulai. Tačiau dar pirmoje Romos respublikos laikotarpio pusėje pradėjo formotis, o II a. pr. Kr. galutinai susiformavo aiški magistratūros hierarchinė sistema *cursus honorum*³⁶, kuri numatė vienintelį galimą Romos piliečio politinės karjeros kelią: iš pradžių Romos pilietis galėjo kandidatuoti ir būti išrinktas kvestoriumi, pasibaigus kvestūros kadencijai – tribūnu arba edilu, po to – pretoriumi ir galiausiai – konsulu (garbingiausios pareigos, politinės karjeros viršūnė). 180 m. pr. Kr. priimtas *Lex Villia annalis* skelbė, jog tarp šių pakopų turi praėti bent dveji metai, be to, buvo nustatytas ir minimalus pretendentų amžius, pavyzdžiui, pagal *Lex Vibia annalis* pretoriumi Romos pilietis galėjo tapti tik sulaukęs 40 m., o konsulu – 43 m³⁷.

Iš *cursus honorum* pateikto pareigybių išdėstymo matyti, jog magistratų pareigybės buvo sugraduotos pagal politinės galios svorį. Pirmieji trys magistratai – kvestoriai, edilai bei tribūnai – buvo vadinami žemesniaisiais magistratais (lot. k. – *magistratus minores*). Tuo tarpu pretoriai ir konsulai buvo priskiriami prie aukštesniųjų magistratų (lot. k. – *magistratus maiores*). Žemesnieji magistratai privalėjo aukštesniuosius magistratus gerbti, tačiau tiesiogiai pavaldūs jiems nebuvo³⁸. Aukštesnieji magistratai turėjo imperijaus teisę (lot. k. – *imperium* – „valdžia“, „vyriausioji karinė vadovybė“³⁹), kuri

³³ KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 6 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

³⁴ Magistratų nepriklausomumą atspindi ir tai, jog priėminti sprendimus jie galėjo be senato ar rinkėjų konsultavimo – tik vadovaujantis viešuoju interesu ir savo sąžine. Žr. LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 94.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Manyta, jog apie 196 m. pr. Kr. galėjo būti priimtas įstatymas, nurodantis būtiną pareigybių eiliškumą siekiant aukščiausio politinės karjeros posto – konsulo pareigybės. Žr. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 625.

³⁷ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 561.

³⁸ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 44.

³⁹ KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 6 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

reiškė aukščiausią karinę bei civilinę valdžią⁴⁰. Imperijaus kilmė buvo karališka, tai absoliučios galios teisė, kuri buvo nedaloma ir kuria buvo galima pasinaudoti tiek tvarkant vidinius valstybės reikalus (lot. k. – *in domi*), tiek kariaujant už savo valstybės ribų (lot. k. – *in militiae*)⁴¹. Kadangi Romos respublikos laikotarpiu buvo siekiama išvengti visos valdžios susikoncentravimo vienose rankose, visi aukštesniųjų magistratų *imperium* ilgainiui buvo diversifikuotas. Kritinėmis valstybei situacijomis paskirtam diktatoriui priklausė aukščiausias imperijus (lot. k. – *imperium summum*), konsului aukštesnysis (lot. k. – *imperium maius*), o pretoriui – žemesnysis imperijus (lot. k. – *imperium minus*). Tuo tarpu žemesnieji magistratai turėjo ne imperijaus, o galios (lot. k. – *potestas* – „jėga“, „galia“⁴²) teisę, kuri sietina tik su civiline, o ne karine valdžia.

Priklausomai nuo to, ar vykdydami savo pareigas magistratai sėdėjo ant nedidelių dramblio kaulo kojų kėdžių, kurios vadintos kurilinėmis (lot. k. – *sella curulis*), išskiriami kuruliniai magistratai (konsulai, cenzoriai, pretoriai, kuruliniai edilai) ir nekuruliniai magistratai (kvestoriai, plebėjų tribūnai, plebėjų edilai).⁴³ Be to, *magistratus currules* bei tribūnams buvo suteiktos itin svarbią sakralinę prasmę turinčios auspicijos (lot. k. – *auspicia*, pažodžiui „būrimas iš paukščių“⁴⁴), reiškiančios teisę ir pareigą prieš kiekvieną svarbų sprendimą (pavyzdžiui, prieš išvykstant į karą) konsultuotis su dievais stebint pranašiškus ženklus⁴⁵.

Kitas itin svarbus magistratų klasifikavimo pagrindas yra jurisdikcinės teisės (lot. k. *iurisdictio*) turėjimas. *Iurisdictio* (nuo lot. k. *ius dicere* – „skelbti teisę (ją taikant)“⁴⁶) *sensu lato* gali būti apibrėžiama kaip teisė užsiimti teisės taikymo veikla bei administruoti teisminį procesą tiek civilinėse, tiek baudžiamosiuose bylose⁴⁷. Skirtingo pobūdžio *iurisdictio* teises turėjo visi aukštesnieji magistratai ir, kiek mažesnės apimties – kai kurie žemesnieji magistratai (pavyzdžiui, kuruliniai edilai). Literatūroje diskutuojama dėl *imperium* ir *iurisdictio* santykio: labiau paplitusi nuomonė, jog *iurisdictio* yra grįstas

⁴⁰ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 96.

⁴¹ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 12-13.

⁴² KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 8 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

⁴³ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 572.

⁴⁴ KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 8 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

⁴⁵ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 103.

⁴⁶ Ilgainiui *ius dicere* tapo siejama nebe vien su teisės taikymu, bet ir su teisės kūrimu (tai ypač ryšku pretoriaus jurisdikcinėje veikloje, kuri bus aptarta antroje šio darbo dalyje). Žr. *Imperatoriaūs Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 43.

⁴⁷ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 96.

magistrato *imperium*⁴⁸, tačiau taip pat yra manančių, jog tai visiškai savarankiškos prigimties teisė⁴⁹. Sutariama, jog pagrindiniais jurisdikciniais magistratais buvo laikytini pretoriai bei kuruliniai edilai, tačiau pastebėtina, jog šių dviejų magistratų jurisdikcinės veiklos apimtis nebuvo vienoda: būtent miesto ir svetimšalių pretorių jurisdikcijos teisė (lot. k. - *iurisdictio praetoria*), suteikusi galimybę administruoti įvairias civilines bylas (privatinius ginčus) ir leisti ediktus, ilgainiui tapo pagrindine, o pats pretorius imtas laikyti jurisdikciniu magistratu *par excellence*⁵⁰.

Baigę kadenciją magistratai tapdavo senatoriais, tokiu būdu garbingiausia Senovės Romos politinė institucija senatas buvo papildoma asmenimis, sukaupusiais daug vykdomosios valdžios patirties. Magistratūros pareigybių rūšis turėjo reikšmės senatorių vidiniam susiskirstymui, mat pagal tai, kokią magistratūros kadenciją (kurulinę ar ne) buvo pabaigę, senatoriai buvo skirstomi į kurulinius (lot. k. – *curules senatores*), nekurulinius (lot. k. – *non curules senatores*) ir galiausiai – į nėjusių magistratų pareigas senatorius, kilusius iš senojo senatorių luomo (lot. k. – *patres*)⁵¹. Galima pastebėti, jog magistratūra buvo susijusi su visais trimis valstybinę valdžią įgyvendinančiais organais: komicijuose išrinkti magistratai, garbingas savo pareigas (lot. k. – *honores*) ėję ribotą laiko tarpą (vienerius metus), ilgainiui galėdavo tapti senato atstovais. Magistratūra buvo tas kelias, kuriuo Romos pilietis turėjo eiti siekdamas politinės karjeros: būtent aršus konkurencingumas, dinamiškumas bei santykinai plati diskrecija buvo ryškiausi bruožai, apibūdinantys Romos respublikos paskutiniųjų šimtmečių magistratūrą.

Kadangi magistratūra savo esme buvo respublikos dvasioje gimęs politinis institutas, imperiniu laikotarpiu jos reikšmė laipsniškai menko – imperatoriui tapus centrine valdžios figūra esmines valstybės administravimo veiklas palaipsniui perėmė imperatoriaus paskirti pareigūnai, tuo tarpu magistratams paliktos tik šalutinės funkcijos⁵². Principato epochoje gyvenęs Kornelijus Tacitas (lot. k. - *Publius Cornelius Tacitus*) savo veikale Analai (lot. k. – *Annales*) mini, kad jau Tiberijaus valdymo laikais

⁴⁸ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 96. MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 7.

⁴⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 523.

⁵⁰ Kaip bus nurodyta tolesniame darbo skyriuje, pretorių skaičius plečiantis Romos valstybės teritorijai taip pat augo, o greta pirmųjų miesto ir svetimšalių pretorių atsiradę naujieji jų kolegos, be kita ko, būdavo skiriami pirmininkauti baudžiamiesiems teismams. *Ibidem*, p. 523, 524, 647.

⁵¹ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 49.

⁵² Tačiau pažymėtina, jog skirtingai nuo kitų magistratūrų, principato laikotarpiu pretorių veiklos pobūdį imperatoriai koregavo mažiausiai. Žr. TELLEGEN-COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 79-80.

(14 – 37 m. po Kr.) magistratų rinkimai iš Marso lauko⁵³ (lot. k. – *Campus Martius*) buvo perkelti į senatą⁵⁴. Dominato laikotarpio pradžioje (III a. pr. Kr. pabaigoje - IV a. pr. Kr. pradžioje) kai kurios respublikos laikų magistratūros pareigybės vis dar egzistavo⁵⁵, tačiau tai daugiau reišė garbingą asmens titulą nei realią vykdomąją valdžią, kaip ji buvo suprantama respublikos laikotarpiu.

1.2. Pretūros genė ir raida

Senovės Romos tyrinėtojas amerikietis Teris Brenanas, parašęs fundamentalų veikalą apie pretoriaus pareigybę Romos respublikoje⁵⁶, apibūdino pretorių kaip varomąją jėgą (angl. k. – *workhorse*) Romos respublikos konstitucinėje sistemoje: iš šio magistrato buvo tikimasi lengvo ir greito susitvarkymo su visais naujai iškilusiais iššūkiiais valstybės valdymo, karo bei teisės reikaluose⁵⁷. Siekiant visapusiškai suvokti šios Senovės Romos magistrato pareigybės unikalumą ir vaidmenį romėnų teisės plėtroje, pirmiausia būtina apžvelgti pretūros susiformavimo procesą lėmusias aplinkybes bei tolimesnę raidą. Autoriaus nuomone, tokiam aptarimui patogiu Senovės Romos istorinį laikotarpį sąlyginai suskirstyti į dvi dalis:

- 1) Pirmąją dalį sudaro laikotarpis nuo karalių epochos iki 367 m. pr. Kr.: šio laikotarpio rėmuose analizuojamos pretoriaus pareigybės ištakos, žodžio *praetor* kilmė, vartojimo kontekstas bei reikšmė;
- 2) Antrąją dalį sudaro laikotarpis, trunkantis nuo 367 m. pr. Kr. iki dominato pabaigos⁵⁸: šiame laikotarpyje apžvelgtinas pretūros susiformavimas, jos unikalumas bendroje magistratūros sistemoje ir vystymosi tendencijos.

1.2.1. Pretoriai iki 367 m. pr. Kr.

Tiriant pretoriaus pareigybės ištakas pirmuoju Senovės Romos laikotarpiu (VIII m. pr. Kr. – 367 m. pr. Kr.), pažymėtina, jog daugiausia keblumų kyla dėl pirminių šaltinių stokos. Romėnai nepaliko savalaikių autentiškų rašytinių šaltinių apie karalių epochos ar

⁵³ Marso lauke nuo seno vykdavo centurijų komicijos (lot. k. – *comitia centuriata*), be kita ko, rinkusios aukštesnius magistratus.

⁵⁴ „*Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt.*“, Žr. [1.15] TACITUS. *Analles* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0077%3Abook%3D1%3Achapter%3D15>>.

⁵⁵ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 571.

⁵⁶ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 990.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁵⁸ Dominato pabaiga šiame darbe laikomas V-VI a. po Kr., t.y. Vakarų Romos imperijos žlugimo bei Justiniano I mirties amžiai.

pirmųjų respublikos šimtmečių politinę santvarką: ankstyvąjį Senovės Romos konstitucinį modelį daugiausia bandoma rekonstruoti iš kur kas vėlyvesnių šaltinių, pavyzdžiui II a. pr. Kr. gyvenusio graikų istoriko Polibijaus, I a. pr. Kr. gyvenusio Cicerono (lot. k. – *Marcus Tullius Cicero*), erų sandūroje rašiusio Tito Livijaus (lot. k. – *Titus Livius Patavinus*) bei kitų garsių Senovės Romos asmenybių raštų⁵⁹. Vis dėlto, įvertinus vėlesnių šaltinių visumą, galima susidaryti bendro pobūdžio pretūros genezės vaizdą.

Pretoriaus pavadinimas (*praetor*) yra kilęs iš veiksmažodžio *praetire*, reiškiančio „eiti priekyje“, „aplankyti“, „vadovauti“, „rodyti kelią“⁶⁰. Pats pareigybės pavadinimas sufleruoja pirmaujančiojo, lyderiaujančiojo asmens statusą kitų, jį sekančiųjų asmenų atžvilgiu. Nenuostabu, jog kai kurie autoriai mano, jog karalių epochoje *praetor* galėjo reikšti būtent karvedžio pavadinimą⁶¹ (etimologinis *praetor* aiškinimas šią prielaidą tik sustiprina).

Monarchiniam valdymui pasikeitus į respublikinę formą, vietoje vienvaldžio karaliaus, kuris iki gyvos galvos buvo renkamas *de facto* vien senatorių (lot. k. – *patres*)⁶², buvo paskirti du aukščiausiąją vykdomąją valdžią turintys asmenys. Iš pradžių šie asmenys buvo vadinami pretoriais (lot. k. – *praetores*). Kaip aukščiausi pareigūnai abu pretoriai buvo renkami tik iš patricijų tarpo centurijų susirinkimuose (lot. k. – *comitia centuriata*)⁶³ vienerių metų kadencijai⁶⁴. Pažymėtina, jog rekonstruotuose XII lentelių įstatymuose, kodifikuotuose dar V a. pr. Kr. viduryje, ne kartą minimas magistrato pavadinimas *praetor* galėjo būti vartojamas vietoje vėliau paplitusio *consul*⁶⁵ – pretorius atliko iki tol karaliaus kompetencijai priskirtas teisėjo funkcijas⁶⁶. Atkreipiamas dėmesys ir į tai, jog Ciceronas savo darbe „Apie įstatymus“ (lot. k. – *De legibus*) kalbėdamas apie

⁵⁹ Manoma, jog itin daug pirmuosiuose Senovės Romos amžiuose datuojamų rašytinių šaltinių, tame tarpe ir V a. pr. Kr. viduryje dvylikoje medinių arba bronzinių lentelių užrašyta pirmoji romėnų teisės kodifikacija, buvo sunaikinta per 390 m. pr. Kr. Romą siaubusių galų antpuolį. Žr. JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 14.

⁶⁰ KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 6 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

⁶¹ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 46.

⁶² Kaip pastebėjo Frankas Abotas (*Frank Frost Abbot*), nepaisant to, jog karalių rinkimuose formaliai dalyvavo tiek senatas, tiek tauta kurijų komitacijose (lot. k. – *comitia curiata*), visgi, įvertinus didžiulę to meto kilmingųjų Romos gyventojų įtaką, manytina, jog komitacijų balsas buvo tik formali, didenės įtakos neturinti ceremoniato dalis. Žr. ABBOT, F. F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston, London: Ginn & Company, 1902, p. 14.

⁶³ Pagal turto cenzą Romos piliečiai (vyrai) buvo suskirstyti į 193 centurias. Marso lauke imperijų turinčio magistrato sušaukti centurijomis pasidaliję piliečiai, be kita ko, rinkdavo aukštesniuosius magistratus bei priimdavo įstatymus.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 25. Taigi, jau galima išvelgti du ryškiausias vėlyvosios respublikos laikų magistratūros bruožus – kolegialumą ir anuitetą.

⁶⁵ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 13.

⁶⁶ Žr. [3.5; 8.9; 8.14; 12.3] JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 41, 89, 90, 125.

konsulus, juos pamainiui vadina teisėjais (lot. k. – *iudices*) bei pretoriais (*praetores*)⁶⁷. Taigi, neabejotina, jog pretoriais ankstyvuoju Romos respublikos etapu buvo vadinami pačią aukščiausią vykdomąją valdžią (įskaitant ir teisminę) turėję Senovė Romos pareigūnai, vėliau pradėti vadinti konsulais⁶⁸.

Negana to, Teodoro Momseno nuomone, Romos respublikos pirmojoje pusėje bet kuris pareigūnas, turintis *imperium* teisę, įskaitant konsulą, diktatorių ar senato laikinai paskirtą interreksą⁶⁹, galėjo vadintis pretoriumi⁷⁰. Taip pat daug klausimų kelia Tito Livijaus darbe „Nuo miesto įkūrimo“ (lot. k. – *Ab urbe condita*) minimas *praetor maximus*⁷¹ – kai kurie autoriai laikosi pozicijos, jog šiuo vardu Romos respublikos pradžioje galėjo būti vadinamas diktatorius, t. y. daugiausiai galių (būtent *imperium summum*) turintis asmuo Romoje⁷².

Apibendrinus aukščiau pateiktas tezes, galima daryti prielaidą, jog Romos respublikos pradžioje pretoriumi buvo vadinamas ne konkretus pavienis valstybės pareigūnas, bet veikiau jų grupė – asmenys, veikiantys *imperium* pagrindu. Todėl žodis *praetor* buvo suprantamas bendresne prasme: jis apibūdino vyriausius valstybės pareigūnus, pakeitusius ankstesnę karališkąją valdžią ir tarnavo kaip originalus konsulų bei diktatorių titulas⁷³. Darytina išvada, jog *praetores* buvo pirmųjų Senovės Romos magistratų pavadinimas.

1.2.2. Pretūros įsteigimas ir raida

Pirmą kartą atskira pretoriaus pareigybė buvo įsteigta 367 m. pr. Kr. priėmus įstatymų paketą, pavadintą *Leges Liciniae Sextiae*. Šie įstatymai buvo priimti kaip sėkmingos

⁶⁷ „*Regio imperio duo sunt, iique praeuendo iudicando consulendo praetores iudices consules appellamino. Militiae summum ius habento, nemini parento. Ollis salus populi suprema lex esto.*“ Žr. CICERO. *De legibus* III, 8 [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D3%3Asection%3D8>>.

⁶⁸ LONG, G. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, p. 956-957 [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. gruodžio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Praetor.html>.

⁶⁹ Atsistatydinus ar mirus abiems konsulams *interrex* per penkias dienas turėjo organizuoti naujų konsulų rinkimus.

⁷⁰ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 21.

⁷¹ „*lex vetusta est, prisca litteris verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, idibus Septembribus clavum pangat* <...>“ Žr. [7.3.5] LIVIUS. *Ab urbe condita* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0026%3Abook%3D7%3Achapter%3D3>>.

⁷² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 647.

⁷³ KUZAVINIS, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 29 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>>.

plebėjų kovos su patricijais už savo teises rezultatas: be kita ko, jais buvo apribotas bendruomeninės žemės (lot. k. – *ager publicus*) plotas, kurį vienas asmuo galėjo valdyti, be to, plebėjams buvo suteikta teisė tapti konsulais. Kita vertus, leisdami vieną iš konsulo pozicijų užimti plebėjams, patricijai iš dalies kompensavo savo įtakos praradimą nustatydami, jog pretorių pareigybė prieinama tik patricijų luomo piliečiams⁷⁴.

Naujai įsteigta pretūra buvo skirta vienam asmeniui, kuris buvo įvardijamas kaip žemesnysis konsulų kolega (lot. k. – *collega minor consulis*). Nepaisant to, pretorių rinkimai vyko tą pačią dieną kaip ir konsulų, juos kaip ir konsulus rinko tie patys centurijų susirinkimai (lot. k. – *comitia centuriata*), po išrinkimo jiems kaip ir konsulams buvo patvirtinamas imperijus kurių susirinkimuose (lot. k. – *comitia curiata*)⁷⁵⁷⁶ bei suteiktos auspicijos (lot. k. – *auspicium*)⁷⁷. Apskritai, pirmieji pretoriai turėjo kone tiek pat politinių teisių kaip ir konsulai: nors pretoriaus turimas *imperium* buvo žemesnis nei konsulų, tačiau *imperium minus* vis dėlto buvo tokios pat karališkos prigimties⁷⁸ kaip ir konsulo ar diktatoriaus. Epitetas „žemesnysis“ (lot. k. – *minus*) atspindėjo tik tai, jog pretorius negalėjo prieštarauti konsulų ar diktatorių priimamiems sprendimus, tuo tarpu pastarieji pretoriaus veiklą galėdavo koreguoti⁷⁹. Kita vertus, konsulai paprastai šia savo teise nesinaudojo, todėl pretorius galėjo priiminėti sprendimus savarankiškai⁸⁰.

Bandant atsakyti į klausimą, kokie naujai atsiradę Senovės Romos visuomenės poreikiai galėjo lemti pretūros įsteigimą, literatūroje dažniausiai sutinkamos dviejų skirtingų grupių nuomonės. Pirmoji ir gausiausia grupė mokslininkų paprastai akcentuoja būtent juridikcinės veiklos motyvą: pasak jų, svarbiausia naujosios pretūros funkcija buvo teisenos vykdymo perėmimas iš konsulų, taip palengvinant pastariesiems naštą, o svarbiausia – išsaugant teisės taikymo veiklą patricijų rankose⁸¹. Taip pat gana dažnai

⁷⁴ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 36.

⁷⁵ Jau karalių laikotarpiu Roma buvo suskirstyta į 30 kurių. Kurių susirinkimuose piliečiai, be kita ko, patvirtindamo imperijaus suteikimą aukštesniesiems magistratams.

⁷⁶ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 58.

⁷⁷ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 103.

⁷⁸ Polibijui imperijų turintys konsulai buvo tarsi karališkasis elementas mišrioje Romos respublikos valdymo sistemoje. Pasak Polibijaus, Romos respublikoje atsispindėjo trijų rūšių valdymo formos: monarchinę valdymo formą atspindėjo konsulai, aristokratinę valdymo formą – senatas, o demokratiją – liaudies susirinkimai. Žr. [5. 11] POLYBIUS. *The Histories* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/6*.html>.

⁷⁹ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 44-46.

⁸⁰ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 94.

⁸¹ LONG, G. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, p. 956-957 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Praetor.html>; SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 402-403. Be to, šio

apibendrintai teigiama, jog 367 m. pr. Kr. buvo įsteigta būtent miesto pretoriaus (lot. k. – *praetor urbanus*) pareigybė⁸², t. y. skirta užsiimti jurisdikcine veikla mieste sprendžiant ginčus tarp Romos piliečių. Pastarosios pozicijos daugiausia grindžiamos Tito Livijaus veikale „Nuo Romos įkūrimo“ esančia nuoroda, jog iš patricijų tarpo renkamas pretorius užsiėmė teisės taikymu (lot. k. – *qui ius in urbe dicere*)⁸³. Be to, Digestuose aptinkamos ir II po. Kr. gyvenusio teisininko Pomponijaus (lot. k. – *Sextus Pomponius*) mintys: „kadangi konsulai buvo užsiėmę karais su kaimyninėmis tautomis ir nebebuvo kam užsiimti teisės administravimu mieste, buvo papildomai įsteigta pareigybė *miesto pretorius*, urbaniniu vadinamas, kuris ėmėsi teisę įgyvendinti mieste (*ius in urbe redderet*)“⁸⁴. Kita grupė autorių, kalbėdami apie pretūros atsiradimą, pirmiausia akcentuoja atsiradusį poreikį efektyviau kontroliuoti kariuomenę bei kitus valstybės reikalus ir pirmojo pretoriaus jurisdikcinės veiklos nesureikšmina. Pavyzdžiui, Endrius Lintotas nurodo, jog tuometinių aukščiausiųjų magistratų (konsulų) prisiimtų pareigų kiekis plečiantis valstybei vis didėjo, todėl dviejų turinčių konsulų tiesiog buvo per mažai tinkamam išorinių (karinių) ir vidinių Romos miesto reikalų administravimui⁸⁵. Teris Brenanas laikosi kategoriškesnės pozicijos, teigdamas, kad lemiamas veiksnys pretūros įsteigimui buvo naujų *imperium* turinčių magistratų, galinčių efektyviai vadovauti kariuomenei, poreikis. Pasak šio mokslininko, V a. pr. Kr. viduryje įsteigtos plebėjams prieinamos karo tribūnų su konsulo valdžia (lot. k. – *tribuni militum consulari potestate*) pareigybės, kurioms buvo suteikta teisė vadovauti kariuomenei neturint imperijaus, nepasiteisino. Romėnams reikėjo savarankiško magistrato, kone „trečiojo konsulo“, todėl priėmus *Leges Liciniae Sextiae* karo tribūnų pareigybes pakeitė pretūra⁸⁶. Įvertinus gana keblią IV a. pr. Kr. vidurio Romos geopolitinę situaciją, nuolatinę grėsmę iš šiaurės kraštų (pirmiausia iš Galijos), didelę įtampą tarp patricijų ir plebėjų luomų bei visus kitus Tito Livijaus pasakojimus apie ankstyvąją pretūrą, darytina prielaida, kad jurisdikcinė veikla galėjo sudaryti tik nedidelę dalį gausių pirmųjų pretorių atliekamų funkcijų. Teris Brenanas taip pat akcentuoja, jog nėra jokių patikimų įrodymų (vėlyvi Tito Livijaus, o ypač Digestų sudarytojų darbai turi būti vertinami kritiškai), kuriais remiantis būtų galima

požiūrio laikėsi ir Teodoras Momsenas. Žr. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 63.

⁸² JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 42.

⁸³ žr. [6.42.11] LIVIUS. *Ab urbe condita* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: <

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0169%3Abook%3D6%3Achapter%3D42%3Asection%3D11> >.

⁸⁴ Žr. [1.2.27] *Imperatoriaūs Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 55.

⁸⁵ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 107.

⁸⁶ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 598.

teigti esą naujoji pretoriaus pareigybė galėjo vadintis *praetor urbanus*⁸⁷, taigi, pagrindinis motyvas įsteigti pretoriaus pareigybę negalėjo būti vien teisės administravimo funkcijos perleidimas siekiant atlaisvinant konsulų darbotarkę.

Yra žinoma, jog ankstyvasis pretorius atliekamų funkcijų apimtimi kone prilygo trečiajam konsului, tačiau pastebėtina, jog pirmojo pretoriaus veikla daugiausia apsiribojo Romos mieste. Pavyzdžiui, konsulams išvykus iš Romos miesto, pretoriui buvo patikėta koordinuoti viso miesto gynybą, pirmininkauti senatui, sušaukti tautos susirinkimus ir siūlyti jiems svarstyti įstatymų projektus, jis leisdavo įsakus (ediktus), o esant reikalui – turimo *imperium* pagrindu vadovo kariuomenei⁸⁸. Vis dėlto, nepriklausomai nuo to, ar Tito Livijaus nurodyta priežastis pretūros įsteigimui atspindi tuometines faktines istorines aplinkybes, sutinkama, jog ilgainiui iš visų pirmojo pretoriaus atliekamų funkcijų pradeda išsiskirti viena – būtent privatinų ginčų tarp Romos piliečių sprendimas⁸⁹.

Prabėgus trims dešimtims metų nuo pretūros įkūrimo, šis postas tapo prieinamas kur kas platesniam Romos piliečių ratui: nuo 337 m. pr. Kr. pretoriais galėjo tapti ir plebėjai⁹⁰. Pastebėtina, jog pretoriaus pareigybė kurį laiką buvo tapusi vieninteliu patricijų luomo bastionu aukštesniojoje magistratūroje – dar prieš 337 m. pr. Kr. plebėjai galėjo būti renkami tiek konsulais, tiek diktatoriais, tiek cenzoriais.

Kadangi pretorius turėjo imperiją, jis buvo priskiriamas aukštesniesiems magistratams (lot. k. – *magistratus maiores*). Pretorius turėjo teisę priimti sprendimus sėdint ant kurulinės kėdės (lot. k. – *sella curulis*), jį nuolat lydėdavo liktoriai (du mieste, šeši už miesto ribų⁹¹), nešantys aukštesniojo magistrato valdžios simbolį fascius (lot. k. – *fascis*). Be to, pretorių buvo galima atpažinti iš specialios purpuru apvedžiotos togos – *toga praetexta*, kurią Romos respublikos laikotarpiu nešiojo tik konsulai, pretoriai ir dvasininkai⁹². Kaip ir konsulams bei diktatoriui, pretoriui nuo 283 m. pr. Kr. galėjo būti suteikta teisė triumfuoti⁹³: pasižymėjus kautynėse bei nukovus ne mažiau 5 000 priešo kareivių, imperijų turintis karvedys kreipdavosi į senatą prašydamas paskirti jam triumfo dieną⁹⁴. Visa tai rodo, jog pretūra, nepraėjus nė šimtmečiui nuo jos įsteigimo, įsitvirtino

⁸⁷ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 61.

⁸⁸ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 46; SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 403; BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 601.

⁸⁹ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 403

⁹⁰ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 647.

⁹¹ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 46.

⁹² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 738.

⁹³ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 601.

⁹⁴ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 84.

greta kitų dviejų svarbiausių ir įtakingiausių magistratūros postų – konsulato (lot. k. – *consulatus*) ir diktatūros (lot. k. – *dictatura*).

Baigiantis Pirmajam pūnų karui III a. 5-ojo dešimtmečio pr. Kr. viduryje buvo pradėti rinkti nebe vienas, o du pretoriai⁹⁵. Literatūroje išsiskiria pozicijos dėl to, kas galėjo lemti antrojo pretoriaus įsteigimą bei kokias funkcijas šis atliko. Labiausiai paplitusi nuomonė, kurios, be kita ko, laikėsi garsūs XIX a. bei XX a. romanistai Džordžas Longas (*George Longe*), Teodoras Momsenas⁹⁶ ir kuri iki šiol neretai sutinkama romėnų teisės tyrinėtojų darbuose⁹⁷, yra ta, jog antrosios pretorių pareigybės sukūrimą lėmė ekspansinė Romos politika, o kartu su ja ir itin sparčiai gausėjantis svetimšalių (lot. k. – *peregrini*) skaičius. Teigiama, jog naujam pretoriui buvo patikėta rūpintis teisės taikymu ginčiuose tarp svetimšalių bei tarp svetimšalių ir Romos piliečių, todėl jis buvo pavadintas svetimšalių pretoriumi (lot. k. – *praetor peregrinus*), atskiriant jį nuo kolegės miesto pretoriaus (lot. k. – *praetor urbanus* arba *praetor urbis*), sprendusio ginčus tik tarp Romos piliečių. Šie motyvai, lėmę antrojo pretoriaus atsiradimą, nurodomi ir Pomponijaus – rašiusio praėjus keturiems šimtmečiams po *praetor peregrinus* įkurimo – pasisakymuose pirmojoje Digestų knygoje [1.2.27]: „Praėjus keleriems metams, šio pretoriaus nebepakako, nes miestą gausiai lankė užsieniečiai, [todėl] buvo įsteigtas dar vienas pretorius, pavadintas peregrinų pretorium, nes [daugiausia – *įterpta darbo autorias*]⁹⁸] sprendė ginčus tarp užsieniečių (*peregrini*)“⁹⁹. Antikos teisės tyrinėtojas Deividas Daube (*David Daube*) laikėsi dar siauresnės koncepcijos, teigdamas, jog *praetor peregrinus* nuo pat šios pareigybės sukūrimo iki respublikos epochos pabaigos sprendė tik svetimšalių ginčus, o principato laikais papildomai pradėjo spręsti ir tarp Romos piliečio bei svetimšalio kilusius nesutarimus¹⁰⁰. Pagaliau, kitokią nuomonę pateikia Teris

⁹⁵ Dėl vieningos datos nėra sutariama – Teodoras Momsenas yra nurodęs, jog *praetor peregrinus* pareigybė buvo įsteigta 242 m. pr. Kr. (ši data dažniausiai ir pateikiama romėnų teisė bei Senovės Romos istorijos veikaluose), tačiau naujaisi Terio Brenano atlikti tyrimai atskleidžia, jog antrasis pretorius turėjo atsirasti keliais metais anksčiau (III a. penktojo dešimtmečio pr. Kr. viduryje m. pr. Kr.). Žr. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 604.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 85-89.

⁹⁷ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 7; JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 413; TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 41.

⁹⁸ Lietuviškame Justiniano Digestų teksto vertime iš lotynų kalbos 1.2.25 paragrafe praleistas itin svarbus viso sakinio prasmei žodis *plerumque*, reiškiantis „daugiausia“, „dažniausiai“.

⁹⁹ Žr. *Imperatoriaūs Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 55.

¹⁰⁰ DAUBE, D. The Peregrine Praetor. Iš *The Journal of Roman Studies*, Vol. 41, Parts 1 and 2 (1951), p. 66-70. Šią Deivido Daube nuomonę dauguma romanistų atmėta, pabrėždami, jog laikantis Deivido Daube požiūrio, išeitų, jog ginčai tarp Romos piliečių ir svetimšalių, o tokių ginčų III a. pr. Kr. viduryje turėjo būti daugiausiai, apskritai negalėjo būti sprendžiami, kadangi *praetor urbanus* tuo laikotarpiu taikomomas *legis actio* procesas buvo skirtas Romos piliečių ginčams nagrinėti SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 403; BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 603.

Brenanas ir Endriu Lintotas: jie kritiškai žvelgia į vėlesniais šimtmečiais rašiusių asmenų pasakojimus ir laikosi pozicijos, jog, kaip ir pirmojo pretoriaus atveju, *praetor peregrinus* pareigybė buvo sukurta kone išimtinai dėl poreikio turėti papildomą aukštesnį magistratą, galinį tenkinti išaugusius karinius valstybės poreikius¹⁰¹. Pilnas naujų pareigų pavadinimas *praetor inter peregrinos*, pasak T. Brenano, turi būti aiškinamas ne kaip reiškiantis asmenį, sprendžiantį ginčus *inter peregrinos*, o kaip itin mobilų magistratą, nuolat siunčiamą į kitas Italijos žemes (valdymo bei kariniais tikslais) būti tarp svetimšalių (lot. k. – *inter peregrinos*). Manytina, jog pastaroji pozicija dėl *praetor peregrinus* įsteigimo yra išsamiausia ir labiausiai pagrįsta holistiniu istorinių šaltinių vertinimu, tuo tarpu kitos aptartos nuomonės daugiausia paremtos vėlesniais šimtmečiais rašiusių autorių užrašų pažodiniu interpretavimu.

Tęsiantis pūnų karams buvo įprasta, jog *praetor peregrinus* dažnai vadovaudavo kariuomenei ir atlikdavo specialias užduotis, tad retokai būdavo mieste. Dėl šios priežasties jo kolega *praetor urbanus* nuolatos likdavo Romos mieste (miesto pretoriui leista išvykti iš miesto ne ilgiau nei dešimčiai dienų¹⁰²) ir toliau rūpinosi miesto reikalais: pirmiausia – teisenos vykdymu, taip pat itin dažnai pirmininkaudavo senatui ir moderuodavo jame vykstančias diskusijas, organizuodavo Apolono garbei skirtas iškilmes (lot. k. – *Ludi Apollinares*) bei turėjo gausybę kitų smulkesnių pareigų¹⁰³. Tik II a. pirmojoje pusėje, atsiradus papildomiems pretoriams, *praetor peregrinus* mobilumas sumažėjo ir jis, kaip ir *praetor urbanus*, apsistojo Romos mieste¹⁰⁴.

Pastebima, jog miesto pretorius santykiyje su svetimšalių pretoriumi (o vėliau ir su kitais pretoriais) buvo laikomas viršesniu dėl kelių priežasčių: pirma, miesto pretoriaus pareigybė chronologiškai buvo pirmesnė (tarsi autentiškesnė, susiformavusi įsteigtosios pretūros pagrindu); antra, svetimšalių pretoriaus pareigos pradžioje pasižymėjo dideliu mobilumu (nuolatinės senato pavestos misijos reikalavo dažnai išvykti iš miesto)¹⁰⁵. Abiem pretoriams esant mieste *praetor peregrinus* daugiau veikė kaip *praetor urbanus* pagalbininkas (lot. k. – *adiutor*), tačiau iš esmės jie galėjo atlikti tapačias administracines funkcijas. T. Brenanas pastebi, jog iš pradžių jiems suteikta *iurisdictio praetoria* nesiskyrė: III a. pr Kr. *praetor urbanus* ir *praetor peregrinus* turėjo teisę nagrinėti bylas tiek tarp Romos piliečių, tiek tarp piliečių ir svetimšalių. Būnant Romos mieste *praetor*

¹⁰¹ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 107.

¹⁰² Senatas reikalavo, jog miesto pretorius nuolat būtų mieste, kad nesant jo kolegos (*praetor peregrinus*) bei abiejų konsulų, galėtų juos pavaduoti ir, esant reikalui, organizuoti miesto gynybą.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 109.

¹⁰⁴ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 135.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 604-607.

peregrinus veikiausiai imdavosi tų ginčų sprendimo, kuriuos miesto pretorius dėl didelio užimtumo laikė mažiau svarbiais (didžiausia dalis tokių bylų susijusios su svetimšalių reikalais). Be to, kaip ir kitų administracinių funkcijų atveju, *praetor peregrinus* mobilumas ir tamprus santykis su pasienio (lot. k. – *pomerium*) gyventojais ne piliečiais taip pat nulėmė dažnesnį ginčų, kurių vienas iš dalyvių būdavo svetimšalis, sprendimą bei mažiau formalų *iurisdictio* teisės realizavimą¹⁰⁶. Tokiu būdu ilgainiui susiformavo skirtingos miesto ir svetimšalių pretorių veiklos sritys taikant romėnų privatinę teisę¹⁰⁷.

Neilgai trukus pretorių skaičius buvo padidintas iki keturių: 227 m. pr. Kr. du papildomi pretoriai buvo paskirti valdyti atitinkamai Siciliją bei Sardiniją ir Korsiką. Plečiantis Romos teritorijai, 197 m. pr. Kr. įsteigtos dar dvi pretorių pareigybės naujai suformuotoms Ispanijos provincijoms administruoti. Šios keturios papildomos pretorių pareigybės buvo sukurtos pirmiausia ne teisės taikymo, o provincijų valdymo funkcijoms atlikti¹⁰⁸. Centurijų komicijuose naujai išrinkti pretoriai savo funkcijas pasidalindavo mesdami burtus. Titas Livijus nurodo, jo jau 167 m. pr. Kr. vykstančiuose pretorių rinkimuose išrinkus šešis pretorius, du iš jų – *praetor peregrinus* ir *praetor urbanus* – pasiliko mieste (lot. k. - *duae urbanae prouinciae sunt decretae*), o likę keturi išsiųsti už miesto valdyti provincijų¹⁰⁹. Taip pat žinoma, jog I a. pr. Kr. pradžioje Sulai (*Lucius Cornelius Sulla*) padidinus pretorių skaičių iki aštuonerių, privatinės teisės taikymu Romoje užsiėmė būtent *praetor peregrinus* ir *praetor urbanus*, tuo tarpu kitiems pretoriams tekdavo pirmininkauti nuolat veikiančiuose baudžiamuosiuose teismuose¹¹⁰. Romos respublikos epochos pabaigoje Cezaris (lot. k. – *Gaius Julius Caesar*) išplėtė pretūros instituciją net iki šešiolikos kolegų¹¹¹.

¹⁰⁶ BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 125, 135.

¹⁰⁷ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 107.

¹⁰⁸ Tačiau, kaip ir buvo minėta anksčiau, jie taip pat turėjo *iurisdictio* teisę. Žr. ABBOT, F. F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston, London: Ginn & Company, 1902, p. 71.

¹⁰⁹ „his praetoribus duae urbanae provinciae sunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac Sardinia.“ Žr. [45.44.2] LIVIUS. *Ab urbe condita* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0140%3Abook%3D45%3Achapter%3D44%3Asection%3D2>>.

¹¹⁰ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 403. Jau 149 m. įkūriami pirmieji nuolatiniai baudžiamieji teismai (lot. k. – *quaestiones perpetuae*), tuo pačiu nustatant, jog visi pretoriai (kolegos) kadencijos laikotarpiu turi likti Romos mieste. Išskyrus miesto ir svetimšalių pretorius (kurie rūpinosi privatinės teisės taikymu), likę pretoriai būdavo skiriami pirmininkauti šiems baudžiamiesiems teismams. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 529.

¹¹¹ LONG, G. A *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, p. 956-957 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Praetor.html>.

Principato laikotarpiu pretoriai kone išimtinai užsiėmė vien teisės taikymo veikla¹¹². Jų skaičius toliau buvo nuolat koreguojamas: Augustas (lot. k. – *Gaius Octavius*) sumažino pretorių skaičių iki dvylikos, Tiberijaus (lot. k. – *Tiberius Claudius Nero*) laikais pretorių vėl buvo šešiolika¹¹³, o Adrianas (lot. k. – *Publius Aelius Hadrianus Augustus*) padidino net iki aštuoniolikos¹¹⁴. Nepaisant kaip niekad gausios pretūros, privatinius ginčus iki pat principato saulėlydžio daugiausiai sprendė miesto bei svetimšalių pretoriai¹¹⁵. Be to, principato laikotarpiu buvo sukurta specializuotų pretorių pareigybių¹¹⁶. Dominato epochoje jurisdikcinės funkcijos perkeltos išsipūtusiam imperijos biurokratiniam aparatui, o pretorių reikšmė Vakarų Romos imperijoje smarkiai sumenko – jų veikla apribota švenčių, viešų renginių organizavimu¹¹⁷.

Apibendrinus galima teigti, jog pretūros atsiradimą ir ankstyvąją raidą (IV a. – III a. pr. Kr. pab.) pirmiausia skatino didėjantys militaristiniai Romos poreikiai. Tik II a. pr. Kr. pradžioje pretūra galutinai susiformuoja, nusistovi kiekvieno pretoriaus vykdomų funkcijų specifika. Romos respublikos magistratūros sistemoje pretūra vaidino itin reikšmingą vaidmenį, bendroje *cursus honorum* hierarchijoje nusileisdama tik konsulatui. Pažymėtina, jog turinčiam *imperium* pretoriui buvo patikėta spręsti itin plataus rato valstybinės reikšmės klausimus: be kita ko, pretoriai vadovavo kariuomenei, rūpinosi miesto gynyba, administravo Romos provincijas bei aktyviai dalyvaudavo politiniame Romos gyvenime. Tačiau paskutiniaisiais respublikos šimtmečiais bei imperinės Romos klestėjimo laikotarpiu itin išsiskia du reikšmingiausi Romos mieste pareigas ėję pretoriai – *praetor urbanus* ir *praetor peregrinus*, kurių svarbiausia veiklos sritimi neabejotinai tapo ginčų, susijusių su private romėnų teise, administravimas ir sprendimas. Taikydami Senovės Romos teisę šie du pretoriai ją išplėtojo, o to atgarsiai Vakarų teisės tradicijoje jaučiami ir šiandien.

¹¹² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 647.

¹¹³ LONG, G. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875, p. 956-957 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Praetor.html>.

¹¹⁴ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 403.

¹¹⁵ TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 79.

¹¹⁶ Pavyzdžiui, Klaudijus (lot. k. – *Tiberius Claudius Nero*) I a. po Kr. viduryje paskyrė du pretorius nagrinėti skundus, susijusius su fideiskomisais (lot. k. – *praetores fideicommissarii*); Nerva (lot. k. – *Marcus Cocceius Nerva*) paskyrė papildomą pretorių – *praetor discalis* – spręsti nesutarimus tarp imperatoriaus kasos (lot. k. – *fiscus*) ir gyventojų, o Markas Aurelijus (lot. k. – *Marcus Catilius Severus*) įsteigė specialią pretoriaus pareigybę, skirtą nagrinėti globos reikalus (lot. k. – *praetor tutelarius*). Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 647-648.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 647.

2. PRETORIAUS INDĖLIS Į ROMĖNŲ TEISĖS VYSTYMĄSI

2.1. Pretorių teisės plėtrą skatinę veiksniai

Klasifikuojant romėnų teisės istoriją dažniausiai nurodoma, jog seniausias (archainis) romėnų teisės plėtros laikotarpis truko iki III a. pr. Kr. vidurio, o po šio etapo prasideda kitas – ikiklasikinės romėnų teisės periodas¹¹⁸. Matyti, jog pretūra buvo įkurta bei vystėsi ankstyvajai romėnų teisės raidos epochai einant į pabaigą, o aktyvia teisės taikymo veikla pretoriai pradėjo užsiimti perkopus ikiklasikinės romėnų teisės istorijos periodo slenkstį. Gyvybinguoju savo teisinės veiklos periodu pretoriai interpretuodavo bei taikydavo įstatymus, skelbdavo ediktus, suteikdavo asmenims naujas teisių gynimo priemones ir tokiu būdu kūrė savitą pretorių teisę (lot. k. – *ius praetorium*), kuri buvo kertinė magistratų kuriamos teisės (lot. k. – *ius honorarium*) dalis¹¹⁹. Tačiau *ius praetorium* nesivystė be tam tikro išorinio impulso, postūmio keisti *status quo*. Autoriaus nuomone, prieš pradedant kalbėti apie konkrečias pretoriaus įdiegtas naujoves, šiame darbo skyriuje tikslinga išryškinti tuos savarankiškai romėnų teisę veikusius procesus, kurie ilgainiui sudarė prielaidas *ius praetorium* augimui.

Pretūra formavosi tuomet, kai romėnų teisės raidoje vyko pirmieji radikalūs pokyčiai. Jeigu archainės romėnų teisės laikotarpio pradžioje pagrindinis teisės šaltinis buvo nerašyti papročiai (lot. k. – *mos maiorum*), glaudžiai persipynę su religinėmis ceremonialinėmis nuostatomis¹²⁰, šio romėnų teisės istorijos periodo antroje pusėje (IV – III a. pr. Kr. vid.) grynai sakralinio pobūdžio taisyklės (lot. k. – *fas*) pamažu buvo atribotos nuo žmogaus sukurtos teisės (lot. k. – *ius*)¹²¹. Pažymėtina, jog romėnų teisės pasaulietinimo procesas buvo neatsiejamas nuo kito paraleliai vykusio proceso – teisės vulgarizacijos. Teisinių žinių sritis, respublikos pradžioje išskirtinai priklausiusi pontifikų kolegijos nariams (lot. k. – *collegium pontificium*)¹²², pamažu tapo prieinama visiems Romos gyventojams. Šiame teisės išviešinimo procese paminėtinos tokios ryškiausios stadijos: pirma, XII lentelių įstatymų priėmimas V a. pr. Kr. viduryje pirmąsyk užtikrino,

¹¹⁸ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 17; JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 40.

¹¹⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 529.

¹²⁰ Hėgelis (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) yra pastebėjęs, jog ankyvoji romėnų teisė buvo itin sakrali ir išskirtinai konservatyvi, dėl ko net patys paprasčiausi dalykai būdavo paverčiami šventenybėmis ir tarsi suakmenėdavo. Žr. BAUBLYS, L. Stoikų etikos poveikio romėnų teisei bruožai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 32(24), p. 6.

¹²¹ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 30.

¹²² JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 35.

jog pagrindinės teisės nuostatos būtų skelbiamos viešai romėnų forume ir prieinamos bet kuriam Romos gyventojui; antra, Apijaus Klaudijaus (lot. k. – *Appius Claudius Caecus*) raštininko Gnėjaus Flavijaus (lot. k. – *Gneus Flavius*) pastangomis IV a. pr. Kr. pabaigoje paskelbus rinkinį *ius civile Flavianum* išviešintos iki tol pontifikų žinioje buvusios procesinės žodinės formulės: tai leido Romos piliečiams be pontifikų pagalbos dalyvauti teismo procese; trečia – apie 300 m. Kr. priėmus *Lex Ogulnia*, plebėjams buvo suteikta galimybė tapti pontifikais ir patiems dalyvauti *collegium pontificium* veikloje; ketvirta – III a. pr. Kr. viduryje vyriausiasis pontifikas (lot. k. – *pontifex maximus*) plebėjas Tiberijus Korunkanijus (lot. k. – *Tiberius Coruncanius*) pirmasis pradėjo viešai konsultuoti romėnus teisės klausimais ir suteikė galimybę bet kuriam Romos piliečiui įgyti žinių apie teisę ir jos taikymą¹²³. Minėtų įvykių pasekoje romėnų teisė pergyveno ezoterinę (prieinamą tik nedaugeliui išrinktųjų) savo raidos fazę¹²⁴. Be abejo, teisės prieinamumui bei pasaulietiškumui didelės įtakos turėjo ir svarbūs geopolitiniai pokyčiai, vykę antrajame bei trečiajame respublikos gyvavimo šimtmečiais – konfliktų su Lotynų sąjunga, Samnitų karų bei Pirmojo pūnų karo pasekoje Romos teritorija apėmė visą Apeninų pusiasalį. Sparčiai augančios valstybės poreikių, kur kas aktyvesių ekonominių santykių bei praktinio romėnų būdo nebeatitiko ceremonialinė, nedidelei visuomenės daliai prieinama teisė¹²⁵. Manytina, jog sulig pretūros atsiradimu ir ankstyvąja jos raida romėnų visuomenės teisinė savivoka nuolatos didėjo, o tai neabejotinai turėjo skatinti ir Romos piliečių aktyvumą ginant savo interesus teisiniais būdais.

Kita svarbi aplinkybė, padariusi itin didelę įtaką pasirinktai pretorių jurisdikcinės veiklos kryptčiai, buvo susijusi su jau minėtos Romos teritorinės ekspansijos pasekmėmis, ypač pasireiškusiomis III a. pr. Kr. padidėjusiu svetimšalių gyventojų (lot. k. – *peregrini*) skaičiumi. Nuo pat miesto įkūrimo pradžios, Romos teisėje buvo griežtai laikomasi asmeninio teisės taikymo principo. Dėl šios priežasties Romos piliečių (kviritų) (lot. k. – *cives, quirites*) teisinius santykius net ir už valstybės ribų reguliavo Romos piliečių teisė (lot. k. – *ius civile*), o svetimšaliams, esantiems Romoje, *ius civile* taikoma būti negalėjo. Be to, respublikos laikotarpio pradžioje priimti ir paskelbti XII lentelių įstatymai buvo skirti reguliuoti tuometinės nedidelės teritorijos valstybės (pagrinde apsiribojusios miesto sienomis) piliečių tarpusavio teisinius santykius. Romėnai nuo seno leido tam tikrai daliai svetimšalių (vadinamiesiems *peregrini certae civitatis* – „aiškios pilietybės svetimšaliams“, kurių bendruomenės pripažino Romos viršenybę) tarpusavio privatiems

¹²³ URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 24-27.

¹²⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 36.

¹²⁵ BAUBLYS, L. Stoių etikos poveikio romėnų teisei bruožai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 32(24), p. 6.

santykiams naudotis nuosava private teise¹²⁶ (lot. k. - *ius peregrinorum*). Tačiau ilgainiui užkariavus vis daugiau tautų ir savo valstybėje palaipsniui integravus kitų kraštų gyventojus, įprastų *ius civile* ir *ius peregrinorum* nuostatų nebepakako.

Respublikos laikotarpio viduryje paraleliai teritoriniai ekspansijai augantis prekybinės apyvartos tempas vertė romėnus ieškoti teisinių būdų, kaip spręsti ginčus, kilusius iš faktinių santykių, kurių viena iš šalių buvo svetimšalis. Romėnų teisinėje sąmonėje išsisknijęs asmeninis teisės taikymo principas reikalavo pripažinti naują, svetimšaliams prieinamą teisės sistemą, pavadintą tautų teise (lot. k. – *ius gentium*, kaip priešprieša nacionalinei *ius civile*). *Ius gentium* nebuvo originalus romėnų kūrinys: jos susiformavimą veikiau skatino romėnų suvokimas, jog kitos tautos taip pat naudojasi tam tikrais universaliais teisiniais institutais, kurie taikomi net ir Romoje. Taigi, *ius gentium* galėjo tapti bendru teisiniu vardikliu tiems socialiniams-ekonominiams santykiams, kuriuose kartu dalyvavo ir svetimšaliai ir Romos piliečiai¹²⁷. *Ius gentium* daugiausia savo teisinėje praktikoje taikė ir plėtojo svetimšalių pretorius, įtvirtinęs naujus teisės taikymo principus: formalioji teisė buvo papildoma teisingumo, sveiko proto, sąžiningumo sąvokomis¹²⁸. Tokiu būdu formavosi veiksminga teisė, prieinama svetimšaliams, kurioje buvo atsisakyta daugumos *ius civile* būdingų formalumų ir kuri buvo plėtojama atsižvelgiant į visa tai, „ką gero verslo praktika laikė esant dora ir garbinga“¹²⁹.

Ius gentium plėtrą taip pat skatino Romos respublikos paskutiniaisiais šimtmečiais perimtos helenistinės stoicizmo idėjos. Stoikų filosofija susiformavo Atėnuose III a. pr. Kr. pradžioje, žlungant graikų poliams (miestams-valstybėms) ir augant Romos respublikos galybei. Stoikai pabrėždavo stiprios asmens valios ugdymo naudą, reikalavo visuomet laikytis dorybių (išminties, drąsos, teisingumo bei santūrumo), bet svarbiausia – tikėjo žmonių prigimties vienove nepriklausomai nuo socialinių skirtumų: pasak jų, visi žmonės iš prigimties yra racionalūs, visi paklūsta tam pačiam prigimties įstatymui, universaliai dieviškai tvarkai (logosui, sen. gr. k. – λόγος), todėl yra lygūs. Chrisipas Solietis (sen. gr. k. - Χρῆσιππος ὁ Σολεῦς), vienas pagrindinių iš stoicizmo mokyklos formuotojų, gyvenęs Atėnuose III a. pr. Kr., teigė, jog nė vienas žmogus nėra vergas iš prigimties, vadinasi prigimtinis įstatymas nenumato vergovės¹³⁰.

Pradedant II a. pr. Kr., stoicizmo idėjomis nepaprastai susidomėjo išsilavinę romėnai ir ilgainiui stoikiškos prigimtinės teisės (lot. k. – *ius naturale*) idėjos buvo

¹²⁶ JONAITIS, M. *Romėnų private teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 92

¹²⁷ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 29.

¹²⁸ BAUBLYS, L. Stoikų etikos poveikio romėnų teisei bruožai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 32(24), p. 12.

¹²⁹ SABINE, G. H. *Politinių teorijų istorija*. 2-oji laida, nauja red. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 178.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 171-173.

perimtos romėnų teisininkų¹³¹. Pateikdamas *ius gentium* apibrėžimą, Gajus jau mini *naturalis ratio* („įgimtą [tautų] protą“), o *ius gentium* ir *ius naturale* iš esmės vartojo kaip sinonimus¹³². Digestuose cituojamas Ulpianas (*Gnaeus Domitius Annianus Ulpianus*) šias sąvokas jau atskiria, teigdamas, jog *ius naturale* priklauso ne tik žmonių giminei, bet visoms gyvoms būtybėms, o *ius gentium* yra išskirtinai žmonių teisė¹³³. Keliant klausimą kiek smarkiai graikiškos stoikų idėjos darė įtaką romėnų *ius gentium*, būtina akcentuoti, jog *ius gentium* pirmiausia formavo būtent praktiniai romėnų poreikiai, atliepiantys radikaliai pasikeitusią situaciją civilinėje apyvartoje¹³⁴. Be to, „prieš stoicizmui įsigalint Romoje, pati teisės istorija jau buvo paruošusi tam kelią“¹³⁵ – romėnų ekspansijos padariniai, reikalavę keisti teisinio reguliavimo *status quo*, pasireiškė anksčiau nei galutinai susiformavo stoikų filosofija. Kita vertus, stoicizmas ilgainiui sustiprino *ius gentium* plėtrą ir, nors romėnų jurisprudencija daugiausia vystėsi laikydamasi savojo kelio¹³⁶, veikė romėnų teisininkų mąstyseną: jeigu II – I a. pr. Kr. tarp teisininkų dar buvo gajus sudaromų sandorių išorinės formos viršenybės prieš vidinę valią principo išaukštinimas, graikų filosofinių idėjų paveikti retorikai teismuose sėkmingai gynė visiškai priešingą – vidinės sandorio subjekto valios svarbos – idėją¹³⁷. Tuo tarpu jau II - III a. po Kr. gyvenęs romėnų teisininkas Marcianas (*Aelius Marcianus*), pateikdamas įstatymo apibrėžimą, citavo patį Chrisipą Solietį¹³⁸.

Ius gentium sąveikaudama su stoicizmo idėjomis papildė romėnų teisę tokiais principais, kaip *aequitas*, *humanitas*, *natura rerum*, kurie teisės praktikus (pirmiausia – pretorius) skatino įgyvendinti visuotinio gėrio idėjas¹³⁹. Itin svarbu tai, jog šių *ius gentium*

¹³¹ SABINE, G. H. *Politinių teorijų istorija*. 2-oji laida, nauja red. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 169, 178, 189-190.

¹³² „Visos tautos, besivadovaujančios įstatymais ir papročiais, iš dalies naudojasi nuosava, o iš dalies – visoms tautoms bendra teise, kadangi toji teisė teisė, kurią kiekviena tauta sau nustatė, yra jos nuosava teisė vadinama *ius civile* kaip nuosava piliečių teisė; o tosios, kurią įgimtas protas [*naturalis ratio – įterpta darbo autorias*] nustatė visose tautose, vienodai laikosi visos tautos ir ji vadinama tautų teise [*ius gentium – įterpta darbo autorias*] kaip teisė, kuria vadovujasi visos tautos. Dėl to romėnų tauta iš dalies vadovaujasi nuosava, o iš dalies visoms tautoms bendra teise.“ Žr. [1.1] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 17.

¹³³ Žr. [1.1.3-4] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 22-23.

¹³⁴ Pastebima, jog *ius gentium* pirmiausia buvo teisininkų kategorija, tuo tarpu *ius naturale* – graikų filosofinės sąvokos vertimas. Žr. URBAŃAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 47.

¹³⁵ SABINE, G. H. *Politinių teorijų istorija*. 2-oji laida, nauja red. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 178.

¹³⁶ URBAŃAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 47.

¹³⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 153.

¹³⁸ Žr. [1.3.2] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 23.

¹³⁹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 15-16.

idėjų apsupty buvo išplėtotas formuliarinis teisminis procesas (lot. k. – *per formulas*)¹⁴⁰, ilgainiui leidęs pretoriui intensyviau keisti privatinės romėnų teisės kryptį nuo griežtosios teisės (lot. k. – *ius strictum*) link *aequitas* principu grindžiamos teisingumo teisės (lot. k. – *ius aequum*)¹⁴¹. Be to, remiantis *ius gentium* pretoriai labiausiai išvystyti su komercine prekyba susiję romėnų teisės institutai¹⁴².

Trečias veiksnys, skatinęs pretorius plėtoti privatinės teisės sistemą buvo teisę išmanančių asmenų teikiami patarimai. Senovės Romoje pretūra nebuvo formuojama specialiu profesiniu pagrindu: kaip buvo aptarta pirmojoje šio darbo dalyje, pretoriaus pareigybė buvo tam tikra grandis didesnėje politinės karjeros *cursus honorum* sistemoje, tad norintieji tapti konsulais privalėjo prieš tai būti pretoriais. Laimėjus pretorių rinkimus centurijų komicijuose burtų keliu būdavo pasiskirstoma funkcijomis (pavyzdžiui, kad Romos pilietis taps būtent miesto pretoriumi iš anksto žinoma nebuvo), be to, kaip ir kitų magistratūros pareigybių atveju, pretoriaus pareigos galėjo būti užimamos tik trumpai vienerių metų kadencijai. Viena vertus, kadangi įprastai padaryti sėkmingą politinę karjerą Romoje galėjo asmenys, pasižymėję arba karinėje tarnyboje, arba teisiniuose reikaluose¹⁴³, nemaža dalis teisę išmanančių asmenų (lot. k. – *iuresprudentes*) neatlygintinai teikdavo teisinės konsultacijas tokiu būdu pelnydami būsimų rinkėjų palankumą¹⁴⁴. Antra vertus, Senovės Romos istorijoje itin gausu atvejų, kuomet pretoriais tapdavo politinės karjeros siekiantys piliečiai, labiau išmanę karo, nei teisės reikalus¹⁴⁵. Natūraliai gali kilti klausimas, kaip pretoriai sugebėjo plėtoti sudėtingą romėnų teisę, jei dažnu atveju jie patys nebūdavo teisės ekspertai.

Literatūroje sutartinai pripažįstama, jog išleidžiant naują ediktą ar organizuojant teisinį procesą pretoriams pagalbą teisės klausimais teikė *iuresprudentes*¹⁴⁶. Daugiausia diskutuojama, kokių mastu tai buvo daroma. Vieni autoriai, remdamiesi ištraukomis iš Cicerono kūrinų, nurodo, jog pretoriui vykdant jurisdikcinę veiklą, jam pagalbėdavusi

¹⁴⁰ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 155.

¹⁴¹ *Ius aequum* koncepcija norėta išryškinti skirtumą tarp achaiškosios *ius civile*, kuri buvo taikoma itin formaliai, nelanksčiai, ir *aequitas* principu grįstos teisės (*ius aequum*), taikomos atsižvelgiant į socialinius-ekonominius pokyčius bei visuomenėje vyraujančią teisingumo sampratą. *Aequitas* principo realizavimas teisės praktikoje padėjo išplėtoti magistratų kuriamą teisę *ius honorarium* (taigi – ir pretorių teisę *ius praetorium*). Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 354.

¹⁴² *Ibidem*, p. 529.

¹⁴³ HOLLAND, T. *Rubikonas: Romos respublikos triumfas ir tragedija*. Kaunas: Jotema, 2009, p. 100-101.

¹⁴⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 43.

¹⁴⁵ Pavyzdžiui, 116 m. pr. Kr. pretoriumi buvo išrinktas Gajus Marijus (lot. k. – *Gaius Marius*), 97 m. pr. Kr. *praetor urbanus* postą užėmė Sula, 92 m. pr. Kr. pretoriumi tapo Gnėjus Pompėjus (lot. k. – *Gnaeus Pompeius Magnus*), 62 m. pr. Kr. – Cezaris, o 40 m. pr. Kr. – Agripa (lot. k. – *Marcus Vipsanius Agrippa*).

¹⁴⁶ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 418.

oficiali teisės ekspertų kolegija (lot. k. – *consilium*)¹⁴⁷. Kiti autoriai, tarp jų Teodoras Momsenas bei Olga Telegen-Kouperus (*Olga E. Tellegen-Couperus*), pabrėžia, jog apie teisės ekspertų kolegijos, kaip tam tikros oficialios institucijos, veiklą konsultuojant pretorius nėra jokių patikimų įrodymų. O. Telegen-Kouperus nuomone, *ius praetorium* intelektualiai stimuliuoti galėjo tiek patys teisę išmanantys pretoriai¹⁴⁸, tiek advokatai, teisėjai bei kiti teisinių žinių turėję asmenys¹⁴⁹. Apskritai, antroje Romos respublikos laikotarpio pusėje į teisės mokslo atstovus jų teikiamų teisinių konsultacijų (lot. k. – *responsa*) kreipdavosi tiek magistratai, tiek bylas sprendžiantys privatūs teisėjai, o imperatoriui Augustui atskiriems teisės ekspertams suteikus *ius respondendi*, leidusį aiškinti teisę *ex auctoritate principis*, tokios teisininkų *responsa* klasikinės romėnų teisės periode įgavo formalaus teisės šaltinio reikšmę¹⁵⁰. Taigi, neabejotinai galima tvirtinti, jog pretorių teisę – *ius praetorium* – intelektualiai plėtoti padėjo *jurisprudentes* teikti patarimai, atsakymai į sudėtingesnius teisės klausimus.

Apibendrinus, galima konstatuoti, jog rigoristinė romėnų *ius civile* buvo nepajėgi atliepti kardinalių Romos respublikos socialinių-ekonominių pokyčių. Darytina išvada, jog pretorių teisės augimui impulsą davė visų aukščiau aptartų veiksnių (procesų) akumuliacinis poveikis: romėnų teisės desakralizacija bei vulgarizacija keitė pačią romėnų teisinę savivoką, taip sudarydami prielaidas galimiems struktūriniais romėnų teisės raidos pokyčiams. Tuo tarpu vėlesni procesai, tokie kaip svetimšalių skaičiaus civilinėje apyvartoje augimas, *ius gentium*, stoicizmo idėjų plėtra bei *iurisprudentes* teiktos konsultacijos, skatino ir tuo pačiu padėjo pretūrai plėtoti kokybiškai naują, dinamiškumu pasižymėjusią ir laikmečio poreikius atitikusią *ius praetorium*.

2.2. Pretoriaus vaidmuo *ius quod ad actiones pertinet* plėtroje

2.2.1. Pretorius legis actio procese

Romėnų požiūriu, kalbėti apie tam tikrą subjektinę teisę galima tik tada, kai jos gynyba buvo užtikrinta ieškiniu – t. y. tik jeigu magistratas turės realią galimybę tą teisę

¹⁴⁷ TELLEGEN-COUPERUS, O. E. The So-Called Consilium of the Praetor and the Development of Roman Law. Iš *Legal History Review*, 2001, 69, p. 11-12.

¹⁴⁸ Pavyzdžiui, 66 m. pr. Kr. ėjęs *praetor peregrinus* pareigas garsus romėnų teisininkas Akvilijus Galas (*Aquilius Gallus*), savo edikte pirmą kartą numatė ieškinį dėl panaudojant apgaulę sudaryto sandorio patirtos turtinės žalos atlyginimo (*actio de dolo*). Žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 43.

¹⁴⁹ TELLEGEN-COUPERUS, O. E. The So-Called Consilium of the Praetor and the Development of Roman Law. Iš *Legal History Review*, 2001, 69, p. 19-20.

¹⁵⁰ URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 134.

apginti¹⁵¹. Todėl vystydami savo teisę romėnai buvo smarkiai veikiami procedūrinio mąstymo – ankstyvoji *ius civile* nemaža dalimi buvo procedūrinio pobūdžio taisyklių visuma, numaćiusi baigtinų skaičių gynybos priemonių konkrečioms ginčams¹⁵². Visą pirmąją respublikinio laikotarpio pusę, įskaitant ir pretūros atsiradimą bei ankstyvąją jos formavimosi stadiją, Romoje asmens pažeistos teisės teisme buvo ginamos vieninteliu archaišku legisakciniu (lot. k. - *legis actio*) procesu. Kadangi ankstyvoji pretoriaus *ius iurisdictio* veikla reišėėsi tokio proceso rėmuose, tikslinga detaliau pažvelgti į esminius *legis actio* charakterizuojančius bruožus ir įvertinti pretoriaus vaidmenį šiame procese.

„Institucijose“ Gajus apibūdina *legis actio* kaip kontrastą vėlesnei *ius praetorium*. Pasak jo, ieškiniai vadinami *legis actiones*, kadangi „tai buvo įstatymų sukurti ieškiniai, nes pretoriaus edikto, įvedusio daugybę ieškinių, anuomet dar nebuvo; arba dėl to, kad šie ieškiniai buvo priderinti prie įstatymo teksto ir laikyti tokiais pat nekintamais kaip ir patys įstatymai“¹⁵³. Būdingiausias *legis actio* proceso bruožas buvo itin griežtas jo formalumas, nelankstumas: proceso dalyviui teisme ištarus ne tokį žodį, koks numatytas žodinėje formulėje (lot. k. – *certum verbum*) ar atlikus net menkiausią netinkamą gestą, kildavo rizika bylą pralaimėti¹⁵⁴.

Pomponijus nurodo, jog atsiradus XII lentelių įstatymams, „beveik tuo pačiu metu, šių įstatymų pagrindu buvo sudaryti ieškiniai, kad juos pateikę žmonės galėtų bylinėtis teisme; pageidautina, kad šie ieškiniai būtų tam tikros formos ir iškilmingi, idant tauta nesudarintų jų pagal savo norus. Ši teisės dalis buvo pavadinta *legis actiones*, t. y. įstatyminiiais ieškiniiais“, be to „tiek [įstatymo] interpretavimo menas, tiek ieškiniai priklausė aukštųjų [Romos] dvasininkų (*pontifikų*) kolegijos kompetencijai; kiekvienais metais buvo nustatoma, kas iš pontifikų užsiims privačių asmenų klausimais ir beveik šimtą metų tauta vadovavosi tokiu papročiu.“¹⁵⁵ Literatūroje nurodoma, jog vieni legisakciniai ieškiniai buvo kilę tiesiogiai iš įstatymo, o kitus apibrėždavo pontifikų kolegija, ramdamasi įstatymo interpretacijomis bei papročiais¹⁵⁶. Kadangi daug žinių apie pirmojo Romos respublikos periodo privatinės teisės įstatymus nėra, manoma, jog

¹⁵¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 31.

¹⁵² Romėnų teisės sistemoje procesinio pobūdžio teisės normos susiformavo kur kas anksčiau nei materialaus pobūdžio nuostatos. Tačiau patys romėnai procesinės teisės nuo materialinės nebuvo atskyrę. Žr. ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 165. Procesinės teisės reikšmę puikiai atspindi ir tai, jog vienu didžiausių romėnų teisės pasiekimu laikomas prievolinių teisių atribojimas nuo daiktinių iš esmės buvo ne materialinės, o proceso (formaliosios) teisės teisės nuopelnas. Žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 314.

¹⁵³ Žr. [4.11] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 379.

¹⁵⁴ Žr. [4.30] *Ibidem*, p. 395.

¹⁵⁵ Žr. [1.2.2.6] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 41.

¹⁵⁶ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 216.

didžioji dalis to laikotarpio teisės (įskaitant ir su ieškiniais susijusią teisę – *ius quod ad actiones pertinet*) buvo sukurta pontifikų¹⁵⁷. Dar daugiau, tokie ieškiniai galėjo būti pareikšti tik tam tikromis dienomis pagal pontifikų numatytą kalendorių: *dies fasti* ženklino dienas, tinkamas bylinėtis ir sudaryti teisiniu sandorius, o *dies nefasti* – tam netinkamas dienas, kuriomis atlikus teisinį veiksma, jis nesukeldavo jokių pasekmių¹⁵⁸. Nors pontifikai pamažu plėtė ieškinių ratą, pritaikydami juos įvairioms konkrečioms situacijoms¹⁵⁹, pontifikų kolegijos veikla buvo pernelyg inertiška, konservatyvi bei nutolusi nuo realių civilinės apyvartos poreikių, tad naujų ieškinių skaičiaus augimo tempas tapo akivaizdžiai per lėtas.

Itin ryškus legis *actio proceso* bruožas yra tas, jog šiuo procesu negalėjo naudotis visi laisvieji Romos gyventojai. Dauguma romėnų teisės tyrinėtojų nurodo, jog legisakiniu procesu savo teises ginti galėjo tik Romos piliečiai (kviritai)¹⁶⁰. Taip pat literatūroje galima sutikti nuomonių, jog *legis actio* galėjo būti prieinamas ir tiems svetimšaliams, kuriems buvo suteikta teisė dalyvauti civilinėje apyvartoje (lot. k. – *ius commercium*) arba, kad šiuo procesu tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, viena iš šio proceso formų, skirtų teismo sprendimų vykdymui – *legis actio per manus iniectioem*) galėjo naudotis ir lotynai¹⁶¹. Aišku viena, jog jeigu ir ne visiems, tai itin didelei daliai Romos gyventojų, neturinčių pilietybės, *legis actio* nesuteikė jokių galimybių teisiškai apsiginti.

Pretoriaus jurisdikcinė veikla *legis actio* procese apsiribojo tik pirmojoje šio proceso *in iure*¹⁶² stadijoje: ieškovui pašaukus į teismą atsakovą ir pastarajam atvykus, šalys pretoriaus akivaizdoje sakydavo konkrečias, nuo ginčo pobūdžio priklausančias *ius civile* įtvirtintas žodines formules, atlikdavo kitus būtinus iškilmingus veiksmus. *In iure* stadija pasibaigdavo kviečiant liudytojus, kad jie patvirtintų ginčo esmę (lot. k. – *litis*

¹⁵⁷ URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 30. Be kita ko, tuo gali būti paaiškinamas ir perdėtas *ius civile* ceremonialumas.

¹⁵⁸ Viso per metus buvo tik 40 *dies fasti*, kurių metu ginčas galėjo būti sprendžiamas pretoriaus akivaizdoje. Žr. MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 311.

¹⁵⁹ Prisimintina šio darbo ankstesniame skyriuje minėta III a. pr. Kr. viduryje *pontifex maximus* Tiberijau Korukanijaus veikla viešai aiškinant naujas ieškinių formas, taip pat pažymėtini *legis actio* veikę II a. pr. Kr. pradžios teisininko Seksto Elijaus (lot. k. – *Sestus Elius Petus Catus*) XII lentelių įstatymų bei naujai sudarytų ieškinių komentarai (lot. k. – *ius Aelianum*). Žr. GIRARD, P. F. *A Short Story of Roman Law*. Toronto: Canada Law Book Company, 1906, p. 96;

URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 40.

¹⁶⁰ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 418; NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 39; URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 34.

¹⁶¹ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 218.

¹⁶² Kaip ir respublikos laikotarpio pabaigoje atsiradęs formuliarinis procesas (lot. k. – *per formulas*), archaisnis *legis actio* yra priskiriamas ordinarinių procesų grupei (lot. k. – *ordo iudiciorum privatorum*), kurių esminis bruožas yra viso proceso dalijimas į dvi dalis: *in iure* (magistrato akivaizdoje pareiškiami reikalavimai bei patvirtinamas ginčas) ir *apud iudicem* (bylos nagrinėjimas iš esmės, kuris vykdavo privataus teisėjo akivaizdoje).

contestatio). Antrojeje *apud iudicem* stadijoje ginčą nagrindėdavo šalių pasirinktas ir pretoriaus paskirtas privatus teisėjas (lot. k. – *iudex*), tirdavęs įrodymus ir priimdavęs galutinį sprendimą (lot. k. – *sententia*). Tiek šalių, tiek *iudex* elgesys *apud iudicem* stadijoje nebuvo apribotas specifinėmis taisyklėmis, ritualais – ginčo sprendimas vyko laisva forma. Manoma, jog antrosios ordinarinio proceso stadijos *apud iudicem* sukūrimas galėjo būti susijęs su siekiu apriboti galimą magistrato šališkumą sprendžiant ginčą¹⁶³. Tuo tarpu bylą nagrinėjusiam privačiam teisėjui keliami griežti objektyvumo ir sąžiningumo reikalavimai – jau XII lentelių įstatymuose [9.3] teisėjui, paėmusiam pinigus už šaliai palankaus sprendimo priėmimą byloje, buvo numatyta mirties bausmė¹⁶⁴.

Kaip matyti, pretorius ordinariniuose procesuose (*legis actio* ir vėlesniame *per formulas*) neužėmė teisėjo vietos – taikydamas teisę jis veikiau koordinavo procesą. Literatūroje šio magistrato vaidmens svarba legisakciniame procese yra vertinama įvairiai. Daugiausiai paplitusi ta nuomonė, jog pretorius buvo tik pasyvus prižiūrėtojas, kurio pareiga apsiribojo tikrinimu, ar ginčo šalys reiškia tinkamus reikalavimus, ar tariami žodžiai ir atliekami veiksmai nenukrypa nuo *ius civile* įtvirtintų standartų. Ši pozicija papildomai grindžiama ir tomis aplinkybėmis, jog pretorius negalėjo daryti jokios įtakos tolesnei proceso eigai, pavyzdžiui, užkirsti kelio teisėtai, tačiau neteislingai, nepagrįstai pretenzijai pasiekti antrąją stadiją *apud iudicem*¹⁶⁵. Tačiau kiti autoriai pabrėžia, jog pretorius kiek vėlyvesniu legisakcinio proceso laikotarpiu buvo gana aktyviai kontroliuojantis procesą: *in iure* stadijoje pretoriaus atliekamus veiksmus simbolizavo trys iškilmingai jo tariami žodžiai (lot. k. – *tria solemnia verba*) – *do* (pavyzdžiui, priimant ieškinį), *dico* (pavyzdžiui, skiriant teisėją ar teisėjų kolegiją), *addico* (pavyzdžiui, perduodant šaliai ginčijamą daiktą)¹⁶⁶. Pasak šių autorių, pretorius nebuvo pasyvus tvirtinant taikos sutartį tarp šalių (Žr. XII lentelių įstatymo [1.6]¹⁶⁷), skiriant teisėją (vieną ar teisėjų kolegiją) ginčui nagrinėti iš esmės bei tikrindavo, ar pareikštas reikalavimas atitinka ieškinio pagrindą, numatytą *ius civile*¹⁶⁸.

¹⁶³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 38.

¹⁶⁴ JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras: metodinė mokymo priemonė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 107.

¹⁶⁵ GIRARD, P. F. *A Short Story of Roman Law*. Toronto: Canada Law Book Company, 1906, p. 82-83; NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 38.

¹⁶⁶ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 440; SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 404.

¹⁶⁷ JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras: metodinė mokymo priemonė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 25.

¹⁶⁸ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 217.

Vis dėlto *legis actio* procese pretorius nekūrė naujų ieškinių, nemodifikavo esamų ieškinių formuluočių (tai atlikdavo pontifikai) bei nesutekė ginčo šalims kitokių procesinių teisių gynimo priemonių, todėl, autoriaus nuomone, pretoriaus laikysena proceso kontrolės atžvilgiu neturėtų būti vertinama kaip aktyvi. Nors legisaktinis procesas bėgant laikui taip pat šiek tiek vystėsi¹⁶⁹, tačiau intensyviai besikeičiančiai geopolitinei, ekonominei bei socialinei Romos situacijai nebepakako lėtos procesinės teisės evoliucijos – archaiškąjį teisminį procesą reikėjo reformuoti iš esmės. Įgimtas nacionalinės *ius civile* konservatyvumas to neleido padaryti: *legis actio* ir toliau išlaikė sau būdingą formalumą, jis netapo prieinamu vis gausėjančiam svetimšalių skaičiui.

2.2.2. *Per formulas proceso atsiradimas ir pretoriaus vaidmens pokyčiai*

Romos respublikos laikotarpio pabaigoje greta *legis actio* atsirado nauja teismo proceso rūšis – *per formulas* (formuliarini procesas). Gajus Institucijose mini, jog „ilgainiui visais tais legisaktiniais procesais imta bodėtis, kadangi dėl perdėto teisininkų, kurie tuomet klojo teisės pamatus, smulkmeniškumo prieita iki to, kad jei kas nors padarydavęs kad ir mažiausią klaidą, būtų pralaimėdavęs. Todėl *lex Aebutia* ir du Julijaus įstatymai (*duae leges Iuliae*) panaikino legisaktinį procesą ir tai nulėmė, kad bylinėjamos naudodamiesi išdėstytais žodžiais, kitaip tariant – pasitelkdami formules.“¹⁷⁰ Būtent *per formulas* proceso rėmuose pretoriai kilstelėjo romėnų teisę į kur kas aukštesnį kokybinį lygmenį: iš siauros nacionalinės teisės romėnų teisė tapo pasauline¹⁷¹. Toliau skyriuje aptariamos naujojo proceso atsiradimo aplinkybės, ryškiausi bruožai bei pretoriaus rolės pokyčiai, lyginant su *legis actio* procesu.

Romėnų teisės tyrėjai ir istorikai sutaria, jog Gajaus minimas *lex Aebutia* (pilnas pavadinimas *lex Aebutia de formulis*) galėjo būti priimtas II a. pr. Kr., tačiau dėl konkrečios datos nuomonės išsiskiria¹⁷². Manoma, jog *lex Aebutia* leido Romos piliečiams spręsti tarpusavio ginčus naudojantis nauja, kur kas mažiau formalia procedūra

¹⁶⁹ Pavyzdžiui, III a. pr. kr. atsirado nauja, kiek liberalesnė *legis actio* ginčų nagriejimo forma *legis actio per conditionem*. Žr. *Ibidem*, p. 201.

¹⁷⁰ Žr. [4.30] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 395.

¹⁷¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 40.

¹⁷² T. Brenanas nurodo, jog šis įstatymas pasirodė 149 – 125 m. pr. Kr. laikotarpiu, A. Berger nurodo 199 – 126 m. pr. Kr. ar dar vėlesnį laikotarpį, kiti mokslininkai – 130 m. pr. Kr., 150 m. pr. Kr. Žr. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 132; BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 547; URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 34; JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 31.

*per formulas*¹⁷³. Formuliarinis procesas nebuvo taip griežtai reglamentuojamas kaip *legis actio*, tad pasižymėjo lankstumu ir praktiškumu. Dėl to kai kurie archaiški XII lentelių įstatymuose įtvirtinti teisės institutai, taikyti legisakciniame procese, tapo nebeaktualūs¹⁷⁴.

Apie *per formulas* atsiradimą romėnų teisės mokslas išties žino nedaug¹⁷⁵. Visgi dauguma romanistų linkę manyti, jog formuliarinis procesas buvo praktikuojas dar gerokai anksčiau iki *lex Aebutia* priėmimo. Vieni mokslininkai mano, jog didžiausias stimulus susiformuoti naujam teisminiam procesui buvo ribotas *legis actio* prieinamumas: kone visi asmenys, neturintys Romos pilietybės (svetimšalių skaičius pūnų karų eigoje nuolat didėjo) negalėjo spręsti ginčų *legis actio* būdu. Todėl iš dalies dar *praetor urbanus*, o atsiradus jo kolegai – daugiausia *praetor peregrinus* buvo priversti ieškoti naujos veiksmingos teismo proceso rūšies ir naujo teisinio pagrindo ieškiniui pareikšti¹⁷⁶. M. Jonaitis bei O. Telegen-Kouperus nurodo, jog formuliarinis procesas susiformavo *praetor peregrinus* pradėjus spręsti ginčus, kai viena iš šalių neturėjo Romos pilietybės. Tokiu atveju svetimšalių pretorius perduodamas ginčą nagrinėti specialiai trijų teisėjų kolegijai – rekuperatoriams (lot. k. – *recuperatores*) – kartu teikdavo jiems tam tikras gaires dėl bylos nagrinėjimo. Tokie nurodymai teisėjams ilgainiui įgavo rašytinių formulių pavidalą, o miesto pretorius šį patogų bylinėjimosi būdą perėmė ir pradėjo taikyti ginčiuose tarp Romos piliečių, kilusiuose iš gera valia pagrįstų teisinių santykių, nesureglamentuotų *ius civile*¹⁷⁷. T. Brenanas laikosi kitokios nuomonės pabrėždamas, jog *per formulas* atsiranda apie 200 m. pr. Kr., o jo susiformavimą skatino lankstesnio teismo proceso poreikis sprendžiant bylas pirmiausiai tarp Romos piliečių. Šis mokslininkas nurodo, jog skirtingai nuo *legis actio*, ankstyvasis *per formulas* procesas piliečiams buvo patogesnis, nes galėjo vykti ir *nefasti* dienomis (nepriklausomai nuo pontifikų kalendoriaus)¹⁷⁸. Vis dėlto, nors tikslios naujojo proceso ištakos ir nėra žinomos, *lex Aebutia* priėmimas įstatymo lygmeniu įtvirtino *per formulas* kaip alternatyvą legisakciniam procesui, o tai mažino

¹⁷³ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 155.

¹⁷⁴ Pasak II a. po Kr. romėnų gramatiko Aulo Gelijaus (*Aulus Gellius*), tokie XII lentelių įstatymuose numatyti institutai, kaip įvairių rūšių laiduotojai (lot. k. – *vades, subdaves*), fiksuotos 25 asų dydžio baudos už tam tikrus skriaudos atvejus taikymas (lot. k. – *XXV asses*), taliono principas (lot. k. – *taliones*) ir kiti nuėjo užmarštin priėmus *lex Aebutia*. Žr. [1.10] JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 26.

¹⁷⁵ TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 53.

¹⁷⁶ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 405.

¹⁷⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 418; TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 48.

¹⁷⁸ Pasak T. Brenano, didėjantis pretorių darbo krūvis galėjo būti tas veiksnys, leidęs pontifikams pripažinti šią išimtį: *certa verba* legisakciniame procese pakeičiant pretoriaus surašyta formule tokį modifikuotą procesą buvo galima vesti ir anksčiau neleistinomis (lot. k. – *nefastus*) dienomis. Žr. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 132.

pastarojo svarbą¹⁷⁹. Ištraukos iš Cicerono darbų patikina, jog I a. pr. Kr. viduryje Romos piliečiai jau galėjo rinktis: nagrinėti ginčą legisakcinu arba formulariniu būdu¹⁸⁰.

Kiti Gajaus minimi įstatymai *duae leges Iuliae*, kurie, manoma, galėjo būti priimti apie 17 m. pr. Kr.¹⁸¹, galutinai užbaigė pradėtą romėnų civilinio proceso reformą¹⁸². Tad I a. pr. Kr. pabaigoje rigoristinę *legis actio* galutinai pakeitė kur kas lankstesnis *per formulas* ginčų sprendimo būdas. Tiesa, pasak Gajaus, net ir po *duae leges Iuliae* priėmimo, *legis actio* galėjo būti naudojamas dviem išimtinėmis situacijomis: „esant žalos atsiradimo grėsmei ir tuomet, kai byla turi būti nagrinėjama centumviraliniame (šimto narių) teisme.“¹⁸³ Formularinis procesas Senovės Romoje gyvavo net iki dominato laikotarpio pradžios – 342 m. po. Kr., kai *per formulas* buvo pakeistas kitu – kogniciniu (ekstraordinariniu) procesu (lot. k. – *cognitio extra ordinem*). Tačiau nepaisant ilgo gyvavimo laikotarpio, *per formulas* aktyviai buvo plėtojamas ir tobulinamas tik iki salviškojo edikto (lot. k. - *Edictum Salvianum* arba *Edictum perpetuum Hadriani*) priėmimo 130 m. po. Kr. – imperatoriaus Adriano iniciatyva susiteminus jurisdikcinių magistratų (pretorių ir edilų) ediktus, pretoriai nebegalėjo taikyti naujų teisių gynymo būdų (t. y. nenumatytų salviškajame edikte) formularinio proceso rėmuose¹⁸⁴.

Per formulas procesą, kaip ir *legis actio* sudarė dvi stadijos – *in iure* ir *apud iudicem*, todėl pretorius šiame procese taip pat pats bylos nesprendė. Visgi, lyginant su archainiu *legis actio* procesu, pretoriai ilgainiui nemaža dalimi pakoregavo proceso eigą.

Pirmiausia, nors abiejuose procesuose atsakovo šaukimas į teismą (lot. k. – *in ius vocatio*) buvo tik ieškovo reikalas, skyrėsi galimi šios ieškovo teisės įgyvendinimo būdai. Legisakcinio proceso laikais, šaukiamam atsakovui neatvykus į teismą, buvo taikomos XII lentelių įstatymuose nurodytos poveikio priemonės: ieškovas, liudytojų akivaizdoje, galėdavo atsakovą sulaikyti ir atvesti jėga [1.1], o pastarajam delsiant atvykti arba sprunkant, ieškovas dėdavo ant atsakovo ranką (lot. k. - *manus iniectio*), kuo pasireikšdavo atsakovo pavaldumas ieškovui (privatus areštas) [1.2]. Šios XII lentelių nuostatos atskleidžia archainei romėnų teisei itin būdingą asmeninio pobūdžio civilinės

¹⁷⁹ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 317.

¹⁸⁰ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 408.

¹⁸¹ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 156.

¹⁸² BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 132. Kai kurie autoriai nurodo, jog dar laikotarpiu tarp *lex Aebutia* ir *leges Iuliae* išsprengus ginčą formulario proceso tvarka, buvo galima dėl to paties dalyko tuo pačiu pagrindu vėl bylinėtis *legis actio* procese, kadangi pastarasis buvo pagrįstas įstatymu. *Duae leges Iuliae* iš esmės panaikinus legisakcinį procesą, šis teisinis neapibrėžtumas buvo išspręstas. Žr. TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 53.

¹⁸³ Žr. [4.31] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 397.

¹⁸⁴ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 449.

atsakomybės bruožą¹⁸⁵. Pretoriai modifikavo *in ius vocatio* procedūrą, pasiūlę naują teisinę priemonę – *missio in bona*¹⁸⁶, kuri leido ieškovui užvaldyti atsisakančio atvykti į teismą atsakovo turta¹⁸⁷. Tad ilgainiui *per formulas* procese *in ius vocatio* asmeninį vykdymą (privatų areštą) pakeitė turtinė atsakovo atsakomybė (paimamams užstatas).

Antra, formuliariniame procese *in iure* stadijoje šalys galėjo kreiptis į pretorių laisva forma (nebe nustatytais *certa verba* kaip *legis actio* procese), o pretoriaus pareiga buvo pareikštus reikalavimus įvertinti teisiškai, nustatyti bei suformuluoti ginčo esmę ir, dalyvaujant šalims, išdėstyti ją specialiaame rašte – formulėje (lot. k. – *formula*, iš čia ir proceso pavadinimas *per formulas*). Savo esme formulė buvo kaip tam tikras sąlyginis rašytinis nurodymas, imperatyvios gairės *apud iudicem* stadijoje bylą nagrinėsiančiam teisėjui. Būtent *formula* tampa pirmosios *per formulas* proceso stadijos *in iure* galutiniu tikslu ir antrosios stadijos *apud iudicem* teisiniu pagrindu¹⁸⁸. Pabrėžtina, jog procesinė formulė, priešingai nei įstatyminiai ieškiniai (*legis actio*), nebuvo pagrįsta ar apibrėžta įstatymo (*ius civile*)¹⁸⁹ - autoriaus nuomone, tai vienas svarbiausių formuliarinio proceso bruožų, lėmęs pretorių jurisdikcinės diskrecinės galios augimą.

Trečia, skirtingai nei *legis actio* procese, kur šalys bylą privalėjo vesti pačios, *per formulas* procese ilgainiui pripažintas tiesioginis proceso šalių atstovavimo institutas. Galėjo būti skiriami dviejų rūšių atstovai – kognitorius (lot. k. – *cognitor*) ir prokuratorius (lot. k. – *procurator*)¹⁹⁰.

Ketvirta, *legis actio* procese, paskyrus teisėją, *in iure* stadija užsibaigė iškilmingai kviečiant liudytojus fraze „*testes estote*“ („būkite liudytojai“) ir prašant juos patvirtinti ginčo (lot. k. – *lis*) esmę¹⁹¹. Tuo tarpu *per formulas* procese *litis contestatio* vyko be liudytojų, šalims sutarus dėl procesinėje formulėje nurodyto teksto ir pretoriui jų galutinai patvirtinus¹⁹².

¹⁸⁵ JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 25-27.

¹⁸⁶ Detaliau apie šią ir kitas neprocesines pretorių teikiamas gynos priemones žr. šio darbo 2.2.4. skirsnyje.

¹⁸⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 419.

¹⁸⁸ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 40.

¹⁸⁹ TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 53;

BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford, 2000, p. 132.

¹⁹⁰ Žr. [4.83-84] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 439.

¹⁹¹ Iš čia kilo *in iure* dalies pabaigos pavadinimas – *litis contestatio*. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 566.

¹⁹² *Litis contestatio* sukėlė itin svarbias pasekmes: šalys sutikdavo *apud iudicem* stadijoje paklusti teisėjui, kuris priimdamas sprendimą (lot. k. – *sententia*) atsižvelgdavo būtent į *litis contestatio* metu buvusią šalių teisinę padėtį; po *litis contestatio* bet kuris ieškovo reikalavimas (net pareiškus vindikacinį ieškinį) būdavo transformuojamas į piniginį reikalavimą ir galėjo būti paveldimas; *litis contestatio* pagrindu pirminės prievolės, dėl kurios kilo ginčas, pasibaigdavo – teisėjui priėmus ieškovo reikalavimus tenkinantį

Penkta, pretorių teisė ilgainiui pakoregavo teismo sprendimo vykdymo procedūrą. Legisakcinio proceso laikotarpiu teismo sprendimai vykdyti vadovaujantis XII lentelių įstatymų III lentelėje išdėstytomis procedūromis: neįvykdžius teismo sprendimo per 30 dienų [3.1], ieškovas pradėdavo *manus iniectio* procedūrą, kurios eigoje atsakovas galėjo būti užmuštas arba parduotas vergijon [3.2-6]¹⁹³. Pretorių teisė suformavo kur kas praktiškesnę turtinio vykdymo procedūrą: taikydamas *missio in bona* institutą, pretorius suteikdavo galimybę kreditoriams išsieškoti iš skolininko turto, o skolininką ištikdavo pilietinį negarbė (lot. k. – *infamia*). Jau respubliko laikotarpio pabaigoje susiformavo dar humaniškesnio pobūdžio *cessio bonorum* institutas, nemokiam skolininkui leidęs pasilikti minimalų turto kiekį tolesniam pragyvenimui¹⁹⁴. Taigi, įsivyravus *per formulas* procesui ryškėjo tendencija asmeninę skolininko atsakomybę keisti turtine.

Tuo pačiu formuliriniame procese radikalai pasikeitė ir pačio pretoriaus vaidmuo. Jeigu *legis actio* laikotarpiu pretorius buvo tarsi pasyvus stebėtojas, *per formulas* metu jis perėmė viso proceso kontrolę į savo rankas. Autoriaus nuomone, išskirtini šie pagrindiniai pretoriaus vaidmens pokyčiai: pirma, formuliriniu procesu galėjo naudotis ne tik Romos piliečiai, bet ir svetimšaliai (lot. k. – *peregrini*), tad padidėjus prieinamumui, pretorių užimtumas bei įtaka, lyginant su legisakcinio proceso laikais, ženkliai išaugo¹⁹⁵. Antra, pretoriui teko centrinis vaidmuo surašant formulę, nuo kurios turinio tiesiogiai galėjo priklausyti ginčo baigtis. Pretoriui trūkstant atidumo, formulėje padarytos klaidos galėjo sukelti proceso šalims daug neigiamų padarinių¹⁹⁶. Trečia, modifikuodamas formulės turinį pretorius galėjo efektyviai kontroliuoti procesą tolesnėje *apud iudicem* stadijoje: esant poreikiui, vadovaudamasis teisingumo (lot. k. – *aequitas*) principu pretorius galėdavo suteikti kuriai nors proceso šaliai efektyvesnę teisminę gynybą¹⁹⁷. Ketvirta, pretorius nustatydamas formulių turinį pats pradėjo kurti naujus ieškinius (vadinamieji pretoriniai ieškiniai, lot. k. – *actiones praetoriae*), tokiu būdu pildydamas sustabarėjusia *ius civile* paremtus ieškinius. Nesant nurodyto įstatyminio ieškinio, pretorius, manydamas tokį ieškovo kreipimąsi esant faktiškai pagrįstu ir teisingu, galėjo reikalavimą priimti, formulėje nurodyti tam tikras faktines aplinkybes ir pradėti

sprendimą, atsakovo prievolė jau buvo kildinama iš *litis contestatio*; ir svarbiausia – ieškovas prarasdavo teisę pareikšti ieškinį dėl to paties dalyko, tarp tų pačių šalių, tuo pačiu pagrindu (lot. k. – *actio consumitur*). Žr. MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 311.

¹⁹³ JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras: metodinė mokymo priemonė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 41-42.

¹⁹⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 430.

¹⁹⁵ TELLEGEN-COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993, p. 48-49.

¹⁹⁶ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 17, 42.

¹⁹⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 418.

procesą¹⁹⁸. Pagaliau, didelę pretūros vaidmens formuliariniame procese reikšmę geriausiai atspindi tai, jog pretorius galėjo atsisakyti suteikti ieškovui formulę (lot. k. – *denegare actionem*) netgi tuo atveju, jeigu ieškovo reikalavimas formaliai turėjo būti ginamas pagal *ius civile* nuostatas. Kaip nurodo Ulpianas, rašydamas apie pretoriaus diskreciją: „to [ieškovo – *īterpta darbo auctoritas*] ieškinį gali paneigti tas, kuris jį gali ir suteikti“¹⁹⁹. Šia teise pretorius galėjo naudotis, be kita ko, matydamas, jos ieškovo reikalavimas, formaliai grindžiamas *ius civile*, pasikeitusiomis socialinėmis sąlygomis negali būti laikomas teisingu, moraliu²⁰⁰.

Iš aukščiau nurodytų požymių matyti, jog pretoriaus diskrecija formuliariniame procese tapo labai plati, išeinanti iš griežtų *ius civile* rėmų. Jeigu archaiškajame *legis actio* procese buvo gausu statišku ritualinių institutų, prie kurių turėjo taikytis Romos piliečiai, *per formulas* ilgainiui tapo ta platforma, kurioje pretorius galėjo savo veiksmis pakreipti proceso eigą atsižvelgdamas į *ad hoc* ginčą, kilusį kad ir iš visiškai naujų socialinių-ekonominių santykių. Naudodamasis šia veiksmų laisve *per formulas* procese pretorius pildė *ius civile* paliktas spragas bei suteikdamas efektyvią pažeistų teisių gynybą sparčiai vystė procesinę bei materialinę romėnų teisės dalis.

2.2.3. *Ius edicendi* kaip *ius honorarium* ir *ius praetorium* pagrindas

Senovės Romos magistratai turėjo teisę priimti specialius rašytinius įsakymus, vadinamus ediktais (lot. k. – *edictum* – „įsakymas“). Ilgainiui jurisdikciniai magistratai (tame tarpe pretoriai) naudodamiesi šia savo teise (lot. k. – *ius edicendi*) ir skelbdami ediktus suformavo atskirą romėnų teisės struktūrinę dalį – magistratų teisę (lot. k. – *ius honorarium*)²⁰¹. Magistratų kuriama *ius honorarium* koegzistuoja su *ius civile* užtikrino naujų teisės gynimo būdų (tiek *per formulas* proceso rėmuose, tiek neprocesinių) atsiradimą. Todėl šiame skirsnyje tikslinga plačiau aptarti pretoriaus veiklą įgyvendinant *ius edicendi*, jo indėlį *ius honorarium* formavime, pačių ediktų turinį bei reikšmę romėnų teisės vystymuisi.

Jurisdikciniai magistratai išleistuose ediktuose nurodydavo taisykles, principus, kuriais jie remsis savo kadencijos metu. Kad tokiuose ediktuose įtvirtintos taisyklės buvo pripažįstamos kaip teisiškai privalomos liudyja Gajaus pasakymas, jog „romėnų tautos

¹⁹⁸ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 316.

¹⁹⁹ „*Eius est actionem denegare, qui possit et dare.*“ [50.102.1] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml> >.

²⁰⁰ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 431

²⁰¹ *Ibidem*, p. 448.

teisę sudaro <...> [be kita ko – *įterpta darbo autoriaus*] ediktai tų, kuriems priklauso teisė juos skelbti [*qui ius edicendi habent – įterpta darbo autoriaus*]²⁰². Pačius ediktus Gajus apibūdina analogiškai: „tai nuostatos tų, kuriems suteikta teisės skelbti edikus.“²⁰³ Pomponijus Digestuose nurodo, jog „magistratai administravo teisę (*iura reddere*) bei leido ediktus tam, kad piliečiai žinotų, kokia teisė bus paskelbta (*ius dicere*) konkrečiu atveju ir galėtų apsisaugoti“²⁰⁴.

Nors *ius edicendi* turėjo konsulai, pretoriai, diktatoriai (taigi, visi aukštesnieji magistratai) bei edilai, kvestoriai, plebėjų tribūnai, provincijose – provincijų valdytojai, o municipalijose (municipaliniuose miestuose, lot. k. - *municipium*) – duumvirai²⁰⁵ (lot. k. – *duumviri*)²⁰⁶, vis dėlto didžiausią įtaką romėnų teisei darė dviejų jurisdikcinių magistratų – pretorių ir kurulinių edilų – priimami ir skelbiami ediktai. Štai Gajus nurodo, jog nors *ius edicendi* suteikta daugumai magistratų, „išsamiausioji teisė yra išdėstyta dviejų pretorių ediktuose – miesto ir svetimšalių, kurių jurisdikciją provincijose įgyvendina šių provincijų vietininkai; taip pat ir kurulinių edilų ediktuose, kurių jurisdikcija romėnų tautos provincijose priklauso kvestoriams.“²⁰⁷ Manoma, jog būtent šie du magistratai savo priimtų ediktų pagrindu ir suformavo atskirą magistratų teisės sistemą *ius honorarium*²⁰⁸. Vis dėlto, kuruliniai edilai, priskiriami žemesniesiems magistratams, neturėjo *imperium*, todėl jų veiklos galimybės buvo gana siauros: ediktuose kuruliniai edilai numatydavo taisykles, išimtinai susijusias su prekybiniais santykiais, kadangi jie, be kita ko, buvo atsakingi už prekyviečių priežiūrą²⁰⁹. Taigi, daugiausiai *ius honorarium* plėtojo pretoriai²¹⁰. Autoriaus nuomone, iškalbingas yra Pomponijaus pasakymas, jog magistratų

²⁰² Žr. [1.2] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 16-17.

²⁰³ Žr. [1.6] *Ibidem*, p. 19.

²⁰⁴ Žr. [1.2.10] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 43.

²⁰⁵ *Duumviri* buvo du renkami miesto savivaldos pareigūnai. Tai tarsi dviejų konsulų atitikmuo miesto savivaldos masteliu. Žr. DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 261.

²⁰⁶ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 448.

²⁰⁷ Žr. [1.6] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 19.

²⁰⁸ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 448. Nors formaliai prie *ius honorarium* vystymosi prisidėjo ir provincijų vietininkai, kvestoriai, provincijose įgyvendinę pretorių ir edilų funkcijas, jų indėlis buvo nedidelis. Žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 27.

²⁰⁹ DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012, p. 261.

²¹⁰ Taip pat yra kategoriškesnių nuomonių, jog *ius honorarium* buvo vien tik pretoriaus jurisdikcinės veiklos rezultatas. Žr. SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 414.

leidžiamų „ediktų pagrindu atsirado *ius honorarium*, kuri taip pavadinta atsižvelgiant į garbingas (*honor*) pretoriaus pareigas.“²¹¹

Pati *ius praetorium* Papiniano apibūdinama kaip visuma to, „ką įdiegė pretoriai, siekdami sutvirtinti arba papildyti, arba pataisyti civilinę teisę [*ius civile – įterpta darbo autoriaus*] visuomeninės naudos sumetimais.“²¹² Šiame apibrėžime išryškėja trys pretorių jurisdikcinės veiklos kryptys: pirma, *ius civile* palaikymas, pagalba (lot. k. – *adiuvare*), padedant reguliuoti teisinius santykius; antra, *ius civile* paliktų teisinio reguliavimo spragų pildymas (lot. k. – *supplere*); trečia, rigoristinių *ius civile* nuostatų, neatitinkančių teisingumo principo (lot. k. – *aequitas*), „ištaisymas“ (lot. k. – *corrigere*)²¹³. Nenuostabu, jog Marcianas, pateikdamas kiek poetiškesnį *ius praetorium* apibrėžimą, sulygina pretorių kuriamą teisę su gyvu *ius civile* balsu²¹⁴.

Ius praetorium raida buvo nulemta atsiradusio praktinio poreikio modifikuoti Romos visuomenės konservatyvų, nusistovėjusį teisinį mąstymą²¹⁵. Kaip buvo nurodyta pirmojoje šio darbo dalyje, sparti Romos respublikos teritorinė plėtra, prasidėjusi III a. pr. Kr. pūnų karų fone, reikalavo didesnio kolegų skaičiaus pretūroje, o tai leido miesto ir svetimšalių pretoriams susitelkti į jurisdikcinę veiklą. Jeigu dar I a. pr. Kr. pradžioje pretoriai gana dažnai galėjo vykdyti teiseną *legis actio* būdu, principato laikotarpiu galutinai įsitvirtinus *per formulas* procesui, pretorių teisė suklestėjo. Romėnų teisininkas Paulius (lot. k. – *Julius Paulus Prudentissimus*) II a. pr. Kr. pabaigoje – III a. pr. Kr. pradžioje jau tvirtina, jog „ne mažiau teisingai mūsų mieste „teisė“ vadinama ir pretorių teisė. Apie pretorių sakoma, kad jis administruoja teisę net tada, kai nusprendžia neteisingai, tokiu atveju turima omeny ne tai, ką pretorius padarė, bet tai, koks pretoriaus veiksmas buvo naudingas.“²¹⁶

Efektyviausia *ius praetorium* (o tuo pačiu ir *ius honorarium*) priemonė pritaikant formalistinę *ius civile* prie besikeičiančių teisės praktikos poreikių buvo ediktas²¹⁷. Ediktus pretoriai priimdavo savo vienerių metų kadencijos pradžioje: juos skelbdavo iš pradžių žodžiu, o ilgainiui – raštu, įforminant specialioje baltai nudažytoje lentoje (lot. k. – *album*). *Album* būdavo pastatoma Forume taip, kad būtų galima aiškiai ją perskaityti

²¹¹ Žr. [1.2.10] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 43.

²¹² Žr. [1.1.7.1] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 43.

²¹³ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 27.

²¹⁴ „<...> *ius honorarium viva vox est iuris civilis*.“ Žr. [1.1.8] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 27.

²¹⁵ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 425.

²¹⁶ Žr. [1.1.11] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 31.

²¹⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 27.

visiems Romos gyventojams²¹⁸. Pretorių edikte buvo numatytos įvairios teisės gynimo priemonės, kurias pretorius suteiks savo kadencijos metu²¹⁹. Pradžioje buvo susiklosčiusi praktika, jog pretorius, paskelbęs ediktą, vėliau galėdavo jį pakoreguoti. II-III a. po Kr. gyvenęs graikų kilmės romėnų istorikas Dionas Kasijus (lot. k. – *Dio Cassius*) savo kūrinyje „Romos istorija“ (lot. k. – *Historia Romana*) nurodo, jog tam, kad pretoriai nepiktnaudžiautų savo padėtimi ir nekeistų jau priimtų ediktų gindami kieno nors interesus, plebėjų tribūno Kornelijus (lot. k. – *C. Cornelius*) iniciatyva 67 m. pr. Kr. buvo priimtas *lex Cornelia de edictis*, numatantis, jog pretoriai, taikydami teisę, privalo laikytis kadencijos pradžioje priimtų savo ediktų²²⁰. Toks pradėdant eiti pretoriaus pareigas paskelbtas ediktas įgavo amžinojo edikto vardą (lot. k. – *edictum perpetuum*).

Pretorių leidžiamų ediktų turinys keitėsi priklausomai nuo papildomo teisinio reguliavimo poreikio, tad šia prasme ediktų evoliucija atspindi pretoriaus vaidmens romėnų teisės plėtroje kaitą, o tuo pačiu ir *ius honorarium* vystymąsi. Romėnų teisės tyrinėtojai išskiria tokias pretorių edikto raidos stadijas²²¹, kurios, autoriaus nuomone, nuosekliai atspindi Papiniano pateiktą *ius praetorium* apibrėžimą:

1. Ankstyvoje stadijoje (III a. pr. Kr. pabaigoje) pretorių ediktuose daugiausia buvo nurodomos naujos procesinės taisyklės, turėjusios palengvinti bylinėjimąsi *legis actio* būdu. Galima teigti, jog šioje stadijoje daugiausia pasireškė pirmoji Papiniano nurodyta *ius praetorium* kryptis pagalbėjant, paremiant (lot. k. – *adiuvare*) *ius civile*.
2. Antroje stadijoje (apie II a. pr. Kr. vidurį) pretoriai ediktuose numatydavo vis daugiau naujų ieškinių, kurių *ius civile* nesuteikdavo, taip pildydami pastarosios spragas. Tuo pačiu buvo pradėti modifikuoti materialinio teisinio pobūdžio romėnų teisės institutai. Taigi, šioje stadijoje galima išvelgti antrąjį Papiniano nurodytą pretorių teisės bruožą – *ius civile* papildymą (lot. k. – *supplere*).
3. Trečioje stadijoje (pradedant I a. pr. Kr. pradžia ir baigiant II a. po Kr. pradžia) pretoriai pradėjo formuluoti nuostatas, ne tik papildančias, bet ir keičiančias *ius civile*. Suteikiami visiškai nauji ieškiniai lėmė iki tol neegzistavusių materialinio

²¹⁸ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 26.

²¹⁹ Pretorių ediktuose buvo formuluojamos pozityvaus turinio elgesio taisyklės, vartojant tokius žodžius kaip „leisiu“ (lot. k. – *permittam*), „įsakysiu“ (lot. k. – *iubebo*), „apsaugosiu“ (lot. k. – *servabo*), „ieškinį suteiksiu“ (lot. k. – *iudicium dabo*) ir pateikiant konkrečią situaciją, kuriai esant ši nauja teisių gynimo priemonė bus taikoma. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 449.

²²⁰ Žr. [36.40.1-2] DIO CASSIUS. *Historia Romana* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 kovo 2 d.] Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/36*.html>.

²²¹ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 428-430.

pobūdžio teisės institutų atsiradimą. Matyti, jog šioje paskutiniojoje stadijoje išryškėja trečiasis Papiniano nurodytas *ius praetorium* charakterizuojantis ypatumas – gebėjimas koreguoti laikmečio dvasios ir teisingumo principo neatitinkančias *ius civile* nuostatas (lot. k. – *corrigere*).

Aktyvi pretorių veikla kasmet skelbiant ediktus, įtraukiant naujas su subjektinių materialinių teisių procesine gynyba susijusias nuostatas, truko iki II a. po Kr. pirmosios pusės. Imperatoriaus Adriano pavedimu garsus romėnų teisininkas Salvijus Julianas (lot. k. – *Lucius Octavius Cornelius Publius Salvius Julianus Aemilianus*) apie 130 m. po Kr. peržiūrėjo ir sukodifikavo ankstesnius pretorių bei kurulinių edilų išleistus ediktus į vieną galutinę edikto versiją, pavadintą Adriano ediktu *Edictum perpetuum Hadriani*²²², kuris imperatoriaus prašymu buvo patvirtintas senato. Parengus galutinę edikto versiją pretoriams buvo uždrausta ją koreguoti – pakeitimus galėjo atlikti tik imperatorius²²³. Manoma, jog Salvijus Julijanas tik minimaliai pakeitė ankstesnių ediktų turinį, daugiausia sutrumpindamas ir supaprastindamas pačią ediktų kalbą²²⁴. Vis dėlto, ši ediktų kodifikacija ženklina aktyvios ir novatoriškos teisinės pretorių veiklos pabaigą, kadangi galimybė novelizuoti romėnų teisę iš pretūros buvo atimta. *Edictum perpetuum Hadriani* buvo skelbiamas kasmet naujos pretorių kadencijos pradžioje ir, kaip rodo aukščiau cituotas Gajaus pasakymas²²⁵, *ius honorarium* toliau buvo vertinama, kaip viena svarbiausių privatinės romėnų teisės dedamųjų. 212 m. po Kr. imperatoriui Karakalai (lot. k. – *Marcus Aurelius Antoninus Caracalla*) priėmus *Constitutio Antoniniana* ir ja suteikus Romos pilietybę didžiajai daliai laisvųjų Romos gyventojų²²⁶, skirtumai tarp *ius honorarium* ir *ius civile* ėmė prarasti savo reikšmę. Galima sakyti, jog toks šių teisės sistemų susilieėjimas ilgainiui įgavo Justiniano kodifikacijos pavidalą²²⁷, o *ius civile* ir *ius honorarium* dominato epochoje jau buvo vadinama vienu vardu – senoji teisė (lot. k. – *ius antiquum*), priešpriešinant ją imperatorių kuriamai naujajai teisei (lot. k. – *ius novum*)²²⁸.

²²² Salvijaus Julijano garbei šis ediktas alternatyviai vadinamas salviškuoju ediktu (lot. k. – *edictum Salvianum*).

²²³ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 43.

²²⁴ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 432.

²²⁵ Žr. [1.2] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 16-17.

²²⁶ Nors, pasak Ulpiano, „visi tie, kurie gyvena Romos imperijos ribose, buvo pripažinti Romos piliečiais imperatoriaus Antonino konstitucijos pagrindu“, romėnų teisės tyrinėtojų manymu, pilietybė nebuvo suteikta vienai Romoje gyvenusių laisvųjų svetimšalių kategorijai – *peregrini dediticii*, t. y. tiems svetimšaliams, kurie į imperijos sudėtį buvo įtraukti nugalėjus jų tautas kovoje. Žr. [1.5.17] *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 117); BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 409.

²²⁷ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 24.

²²⁸ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 43.

Analizuojant, kas galėjo lemt centrinių pretorių ediktų vaidmenį *ius honorarium*, o taip pat ir visos romėnų privatinės teisės vystymęsi, autoriaus nuomone, būtina išskirti toliau nurodytas priežastis.

Pirma, nors pretoriaus paskelbtas ediktas galiojo vien jo kadencijos laikotarpį (vienerius metus), tačiau išrinkus naują pretorių, pastarasis priimdamas savąjį ediktą dalį nuostatų perimdavo iš ankstesniojo. Pretoriaus edikto dalis, kuri buvo perkelta iš anksčiau galiojusio edikto buvo vadinama perkeltuoju ediktu (lot. k. – *edictum tralaticium*), o naujai pretoriaus suformuotos nuostatos (lot. k. – *novae clausulae*) – naujuoju ediktu (lot. k. – *edictum novum*)²²⁹. Tai leido susiformuoti itin svarbiam *ius praetorium* bei *ius honorarium* bruožui – tęstinumui: tos vieno pretoriaus edikte įrašytos nuostatos, kurias per laiką praktika patvirtindavo kaip reikalingas ir praktiškas, būdavo inkorporuotos į naujai skelbiamus ediktus ir ilgainiui sudarė tam tikrą stabilų edikto pagrindą²³⁰. Po *Edictum perpetuum Hadriani* priėmimo šis *ius praetorium* charakterizuojantis bruožas dingo, pretorių *ius edicendi* tapo tik nominalia, „išaldyta“ teise, o tai nulėmė palaipsnį pretoriaus vaidmens romėnų teisės plėtroje mažėjimą.

Antra, naujų ediktų turiniui didelę įtaką darė teisininkai. Kaip buvo nurodyta ankstesniame šio darbo skyriuje²³¹, pretoriai naudojosi teisininkų pagalba tiek formuojant ediktus, tiek dėl naujų priemonių taikymo individualiose bylose. Literatūroje vyrauja pozicija, jog daugumos pretorių ediktų autoriai buvo teisininkai, kurie teikdavo išaiškinimus, konsultacijas magistratams: būtent *iurispreudentes* dažniausiai inicijuodavo naujų ieškinių formulių ir kitų intelektualiai (kokybiškai) naujų sprendimų atsiradimą teisinėje praktikoje²³². Tokią išvadą taip pat suponuoja ir sudėtinga juridine technika pasižyminti edikto struktūra²³³ bei itin didelis respublikos laikotarpio pabaigos bei principato laikotarpio teisininkų dėmesys pretorių ediktams: pirmuoju pretoriaus komentaro autoriumi laikomas I a. pr. Kr. gyvenęs garsus romėnų teisininkas Servijus Sulpicijus Rufas (lot. k. – *Servius Sulpicius Rufus*)²³⁴, pretorių ediktų komentarus taip pat rašė erų sandūroje gyvenęs vienas žymiausių Romos teisininkų, prokuliečių mokyklos

²²⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 450.

²³⁰ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 47.

²³¹ Žr. šio darbo 2.1. skyrių.

²³² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 529; SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 423.

²³³ RODGER, A. The Praetor Hoist with his Own Petard: the Palingenesia of Digest 2.1.10. Iš *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*. Edited by John W. Cairns and Olivia F. Robinson. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 128; SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 435.

²³⁴ URBANAČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 43.

įkurėjas Labeonas (lot. k. – *Marcus Antistius Labeo*), Gajus (parašė miesto pretoriaus edikto komentarą, lot. k. – *libri ad edictum praetoris urbani*²³⁵), kiti klasikinio laikotarpio teisininkai²³⁶. Be to, iki šiol pritariama XIX a. vokiečių romanisto Friedricho Bluhmo (*Friedrich Bluhm*) nuomonei, jog vienas iš trijų svarbiausių Justiniano kodifikacijos dalį – *Digesta* – rengusių komitetų buvo skirtas vien tik darbui su pretorių ediktais, apdorojant ir kompiliuojant pačius ediktus ir itin gausius jų komentarus²³⁷.

Trečia, Romos mieste veikusių pretorių – *praetor urbanus* ir *praetor peregrinus* – ediktuose išdėstytos naujos teisės gynimo priemonės buvo prieinamos ir Romos provincijose. Dar respublikos laikotarpiu provincijų vietininkams, kaip ir kai kuriems magistratams, buvo suteikta *ius edicendi*, tad kadencijos pradžioje jie skelbdavo savo ediktus, kuriuose šalia su konkrečios provincijos administravimu susijusių nuostatų būdavo pateikiamos nuorodos į galiojančius Romos miesto ediktus²³⁸. Be to, literatūroje išreiškiama nuomonė, jog Gajaus parašytas komentaras apie provincijos ediktą (lot. k. – *edictum provinciale*) veikiausiai reiškia, kad provincijos ediktai principato laikotarpyje tapo standartiniais ir savo turiniu praktiškai nebesiskyrė nuo abiejų Romos mieste veikusių pretorių skelbiamų ediktų²³⁹.

Ketvirta, atsakingą pretorių veiklą įgyvendinant *ius edicendi* taip pat lėmė ir įvairūs kontrolės mechanizmai, skirti išvengti situacijų, susijusių su piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi. Pavyzdžiui, I a. pr. Kr. pirmą kartą pretoriaus edikte įtvirtintas bendrasis principas, teigiantis, jog „tas privalo pats paklusti tai teisei, kurią jis taiko kitiems.“²⁴⁰ Ši nuostata buvo skirta tam, kad pretoriai, leisdami savo ediktus ir pagal juos taikydami teisę, vengtų interesų konfliktų ir prieš priimdami konkretų teisinį sprendimą, jį universalizuotų: pačiam pretoriui baigus kadenciją ir patekus į analogišką konfliktingą situaciją ateityje, byla turėjo būti sprendžiama vadovaujantis jo paties kadaise suformuluotu nurodymu²⁴¹. Be to, šio darbo pirmojoje dalyje minėti konstitucinės prigimties pretūros apribojimai (tokie kaip trumpa vienerių metų kadencija; galimybė įsikišti viršesniai magistratui arba kolegai), taip pat socialiniai-politiniai Romos

²³⁵ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 46-47.

²³⁶ URBANAČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 71.

²³⁷ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 203.

²³⁸ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 416.

²³⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 450.

²⁴⁰ „*Quod quisque iuris in alterum statuerit, ut ipse eodem iure utatur.*“ Žr. [2.2.0] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest2.shtml>>.

²⁴¹ RODGER, A. The Praetor Hoist with his Own Petard: the Palingenesia of Digest 2.1.10. Iš *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*. Edited by John W. Cairns and Olivia F. Robinson. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 128-129.

ypatumai (tokie kaip itin konservatyvi romėnų pasaulėžiūra; tolimesnės karjeros pasibaigus pretūros kadencijai klausimai) vertė pretorius naudotis jiems suteikta plačia diskrecija efektyviai, teisingai ir sąžiningai.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, jog *ius honorarium* iš esmės buvo kuriama ir plėtojama pretorių kuriamos teisės – *ius praetorium*. Pretorių priimami ediktai buvo centrinė priemonė, kuria naudojantis *ius praetorium* modifikavo esamą romėnų teisę bei kūrė naujus jos institutus. Manytina, jog *ius praetorium* progresumą atspindi toliaregiškos pretoriaus veiklos naudojantis jam suteikta *ius edicendi* dinamika: pretorių priimami ediktai iš pagalbinių ikiklasikinės romėnų teisės šaltinių ilgainiui tapo kokybiškai naują procesinę bei materialiąją romėnų teisę kuriančiais teisiniais instrumentais.

2.2.4. Pretorių teikiamos procesinės gynybos priemonės: *formulae, actiones* ir *exceptiones*

Naudodamiesi *ius edicendi* bei taikydami teisę pretoriai, be kita ko, teikė konkrečias, teismo proceso metu realizuojamas teisių gynimo priemones, užtikrinančias efektyvią alternatyvą asmeniui, negalinčiam apginti savo interesų *ius civile* pagrindu. Svarbiausias pretorių teisės teikiamas procesines gynos priemones galima suklasifikuoti į dvi kategorijas: pirma – tai naujų ieškinių sukūrimas (lot. k. – *actiones*) ir antra – procesinių išlygų taikymo galimybės numatymas (lot. k. – *exceptio*). Toliau pateikiama šių procesinių priemonių apžvalga išryškinant jų reikšmę bendrame *ius quod ad actiones pertinet* kontekste.

Romėnų teisėje susiformavo ieškinių, skirtų konkretiems atvejams, sistema, pasižymėjusi *numerus clausus* bruožu. Todėl viena iš svarbiausių jurisdikcinės pretorių veiklos krypčių buvo tokio griežtai apibrėžto ieškinių rato plėtimas, o to pasekoje – ir bendros romėnų privatinės teisės apimties didinimas. Galimybę kurti naujus ieškinius pretoriai įgijo formuliarinio proceso epochoje, kuomet modifikuodami procesinės formulės turinį jie galėdavo apspręsti ginčo šalies galimybes laimėti bylą. Ilgainiui dauguma ieškinių (išskyrus tuos, kuriuos pretorius suteikdavo *ad hoc* situacijoje) įgavo konkretų standartizuotos formulės pavidalą ir tokios apibendrintos standartines formulės buvo skelbiamos edikte²⁴². Kurdamas naujas formules arba keisdamas (adaptuodamas

²⁴² MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 26.

gyvenimiškai situacijai) esamos formulės turinį, pretorius kūrė naujus ieškinius, o žodžiai *actio* ir *formula* netgi buvo vartojami pamainiui²⁴³.

Nors Gajus nurodo, jog įprastos procesinės formulės sudedamosios dalys yra *demonstratio*, *intentio*, *adiudicatio*, *condemnatio*, verta aptarti dvi iš jų svarbiausias – *intentio* ir *condemnatio*. Formulės dalyje, pavadintoje *intentio*, buvo išdėstomas ieškovo reikalavimas. Jeigu ieškovo reikalavimai nebūdavo grindžiami *ius civile* nuostatomis, pretorius galėjo *intentio* pagrindu laikyti tiesiog faktiškai susiklosčiusias aplinkybes. Tuo tarpu *condemnatio* dalyje pretorius nurodydavo teisėjui, kad pasitvirtinus *intentio* dalyje išdėstytiems faktams reikia priteisti iš atsakovo ieškovo naudai, o faktinėms aplinkybėms nepasitvirtinus – atsakovą išteisinti (lot. k. – *absolutio*)²⁴⁴. Atsižvelgiant į aplinkybes, papildomai formulėje galėjo būti nurodomos ir kitos, papildomosios dalys, iš kurių išskirtina *exceptio* – joje atsakovas galėdavo suformuoti atsikirtimą į ieškovo reikalavimą²⁴⁵. Kadangi pretoriams gelbėdavo teisės ekspertai, tokių procesinių formulių rengimas tuo pačiu tapo ir vienu ryškiausių respublikinę jurisprudenciją charakterizuojančių bruožų²⁴⁶. Tuo tarpu jau klasikinės romėnų teisės laikotarpiu galutinai įsivyravus formuliariniam procesui, formulės turinys sudarė su ieškiniais susijusios romėnų teisės pagrindą.

„Institucijose“ Gajus greta kitų ieškinių klasifikavimo būdų, pateikia jų skistymą pagal teisinį pagrindą: „esama tam tikrų ieškinių, kurie gali būti reiškiami tik juos grindžiant ir remiantis įstatymu (legisakcijos), o kiti patys savaime turi galią ir sukelia teises pasekmes.“²⁴⁷ Senųjų civilinių ieškinių, dar žinomų kaip įstatyminiai ieškiniai, (lot. k. – *actiones civiles* ar *legis actiones*) ištakos glūdėjo įstatymuose, įskaitant ir XII lentelių įstatymus bei teisę interpretavusių asmenų veikloje (jurisprudencijoje)²⁴⁸. Pretoriaus ediktuose pradėjus skelbti naujų ieškinių formules, susiformavo antra Gajaus minima ieškinių grupė, kurią romėnai vadino pretoriniais ieškiniais (lot. k. – *actiones praetoriae* arba *actiones honorariae*)²⁴⁹.

²⁴³ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 475.

²⁴⁴ Žr. [4.40-48] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 403-409.

²⁴⁵ SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978, p. 440.

²⁴⁶ URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 35.

²⁴⁷ Žr. [4.10] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 377.

²⁴⁸ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 345.

²⁴⁹ Manytina, jog procesinių formulių atsiradimo priežastys glūdi nuo seniausių laikų romėnų teisinį mąstymą charakterizuojančiame itin griežtame pasitikėjime žodine išraiška. Žr. URBANA VIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 35

Literatūroje dažniausiai nurodoma, jog visus inovatyviausius pretorinius ieškinius, pagal esminius jiems būdingus bruožus ir taikomas juridines technikas, galima grupuoti į tris pagrindines kategorijas²⁵⁰. Pirmiausia išskirtini faktine situacija grįsti ieškiniai (lot.k. – *actiones in factum conceptae*), kuriuos pretoriai suteikdavo tada, kai ieškovo reikalavimai nebūdavo užtikrinti pagal *ius civile*. Kitaip tariant, skirtingai nuo *ius civile* nuostatomis grindžiamų ieškinių, *actiones in factum conceptae* materialinis pagrindas buvo realios, faktiškai susiklosčiusios aplinkybės, rodančios ieškovo reikalavimų pagrįstumą (pavyzdžiui, kad atsakovas ieškovui turi įvykdyti savo prievolę)²⁵¹. Pretoriaus suteiktos formulės pradžioje (*intentio* dalyje) nurodžius faktinę bylos sudėtį, *condemnatio* dalyje buvo pažymima, jog pasitvirtinus *intentio* nurodytai faktų sudėčiai, teisėjui reikia tenkinti ieškovo reikalavimą, nepasitvirtinus – reikia atleisti atsakovą nuo atsakomybės. Pavyzdžiui, Gajus nurodo, jog dėl pasaulos teisinių santykių galimi du ieškiniai – civilinis (grįstas *ius civile*) ir pretorinis (grįstas faktinėmis aplinkybėmis): pareiškus pretorinį ieškinį, formulės *intentio* ir *condemnatio* dalyse nurodoma: „Jeigu bus nustatyta, kad A. Agerijus perdavė N. Negidijui pasauloti sidabrinį stalą ir šio N. Negidijus tyčia A. Agerijui negražino, tiek, kiek tas daiktas bus vertas, priteisk, teisėjau, iš N. Negidijaus A. Agerijaus naudai. Jeigu nebus įrodyta, nuo atsakomybės atleisk.“²⁵². Manytina, jog tokių faktais grindžiamų ieškinių suteikimas priklausė nuo visuomenėje vyraujančios įsitikinimo, kiek vienoje ar kitoje situacijoje būtų teisinga ieškovui suteikti procesinės gynos priemonę. Pretorius, užimdamas vieną svarbiausių valstybinių postų ir turėdamas visas galimybes (pirmiausia – *per formulas* procesą bei *ius edicendi*) modifikuoti teisminę ginčų sprendimo praktiką, atliepdavo šiuos visuomeninius poreikius. Pavyzdžiui, pretoriai suteikdami *actiones in factum conceptae* gynė susitarimus tarp šalių, kurie pagal *ius civile* neturėjo sukurti prievolės, tačiau to reikalavo teisingumo principas bei šalies ūkio interesai²⁵³. Todėl *ius praetorium* dalis, susijusi su naujų faktinėmis situacijomis grindžiamų ieškinių kūrimu, ne vien švelnino rigoristinį *ius civile* reguliavimą, pildė paliktas teisės spragas, bet ir buvo pagrindinis teisingumo teisės (*ius aequum*) šaltinis:

²⁵⁰ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 318; JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 21-22, 409; BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 347.

²⁵¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 43.

²⁵² Žr. [4.47] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 409.

²⁵³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 246.

prioritetas byloje pradėtas teikti ne formaliai įstatymo ar sutarties raidei, o teisingumo (*aequitas*) bei geros valios (*bona fides*) principams²⁵⁴.

Kai kurie pretoriniai ieškiniai pasižymėjo tam tikrų fikcijų numatymu, todėl vadinti *actiones ficticiae*. Juose pretoriai taikė specialią juridinę techniką: norėdami jau egzistuojantį konkretų ieškinį pritaikyti naujam atvejui, procesinės formulės *intentio* dalyje pretoriai pažymėdavo tam tikrą fiktyvią aplinkybę, į kurią teisėjas, nagrinėdamas bylą *apud iudicem* stadijoje, privalėdavo atsižvelgti. Gajus „Institucijose“ aptardamas *actiones ficticiae*, be kita ko, nurodo šias pretorių taikomas fikcijų rūšis: fikcija, jog ieškovas yra įpėdinis [4.34-35]; fikcija, kad ieškovas įgijo nuosavybės teisę pagal įgyjamąją senatį [4.36]; fikcija, jog *peregrinus* yra Romos pilietis [4.37]; fikcija, kad priešingos šalies tesinis subjektiškumas nėra susiaurėjęs [4.38]²⁵⁵. Pavyzdžiui, itin svarbus buvo I a. pr. Kr. gyvenusio pretoriaus Publicijaus paskelbtas ieškinys²⁵⁶, pavadintas *actio Publiciana* ir suteikiamas asmeniui, nuosavybės teise įsigijusiam mancipuojamąjį daiktą (lot. k. – *res Mancipi*, pavyzdžiui, vergą) *ius civile* nepripažintu neformalaus perdavimo būdu (lot. k. – *traditio*) ir dar neišvaldžiusiam šio daikto visą įgyjamosios senaties numatytą terminą. Tokiu atveju pagal *ius civile* asmuo nebuvo laikomas įgijusiu nuosavybės teisę, tad ginant jo interesus *actio Publiciana* procesinėje formulėje buvo numatyta fikcija, esą ieškovas išvaldė daiktą visą įgyjamosios senaties terminą. To pasekoje ieškovas (*res Mancipi* įgyjėjas) galėjo apginti savo teises tarsi kviritinis savininkas, pareiškęs *ius civile* numatytą vindikacinį ieškinį²⁵⁷.

Pagaliau, dalis pretorinių ieškinų, vadinamų *actiones utiles*, pasižymėjo kitos juridinės technikos – analogijos – taikymu. *Actiones utiles* konstrukcijai būdingai tai, jog modifikuojant procesinės formulės *intentio* dalį, būdavo atsižvelgiama į jau egzistuojantį įstatyme numatytą ir praktikoje taikomą ieškinį. Toks *ius civile* ieškinys, kurio pavyzdžiu buvo kuriamas *actio utilis*, vadintas *actio directa*. Pavyzdžiui, III a. pr. Kr. priimtas *lex Aquilia*, be kita ko, suteikė ieškinį, pritaikytą konkrečiai situacijai, kai asmuo tiesiogiai fiziškai užpuolęs (lot. k. – *vi et armis* – „jėga ir ginklais“) kitą asmenį padaro žalos pastarojo turtui ar kūnui. Tačiau jeigu žalos buvo padaroma netiesioginiais fiziniais veiksmais (tarkime, šūksniais išgąsdinus kito asmens gyvulius ir pastariesiems dėl tokio

²⁵⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 21-22, 409.

²⁵⁵ *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 397-403.

²⁵⁶ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 151.

²⁵⁷ Atitinkamai pareiškęs *actio Publiciana* pretorius surašydavo ir procesinės formulės *intentio* dalį: „Jeigu tą vergą, kurį A. Agregius nupirko ir kuris jam buvo perduotas, jis būtų išvaldęs vienerius metus ir jeigu tuomet būtų pripažinta, kad vergas, dėl kurio vyksta ginčas, priklauso jam pagal kviritų teisę <.>.“ Žr. [4.36] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 401.

išgąščio nukritus nuo skardžio), pretorius tokioje situacijoje remdamasis minėto ieškinio (*actio directa*) analogija, pakoregavęs formulės *intentio* dalį galėdavo suteikti specialų pretorinį, tarsi iš *lex Aquilia* išplaukiantį ieškinį – *actio utilis quasi ex lege Aquilia*²⁵⁸.

Aukščiau minėtas juridines technikas pretoriai galėjo taikyti kartu ir viename, tame pačiame ieškinyje – štai minėtame *actio Publiciana* taikoma tiek fikcija dėl įgyjamosios senaties termino suėjimo, tiek analogija pagal vindikacinį ieškinį, numatytą *ius civile* (*actio directa*)²⁵⁹. Pastebėtina, jog fikcijų ar analogijų juridinėmis technikomis iš esmės buvo siekiama išplėsti esamo ieškinio taikymo sritį naujiems faktiškai susiklosčiusiems atvejams. Todėl pritariama tų autorių pozicijai, kurie tvirtina, jog pretoriniai ieškiniai buvo grįsti konkrečia faktine situacija, kurios tiesiogiai nesureglamentavo *ius civile*, taigi – visų pretorinių ieškinių (t. y. ir *actiones ficticiae*, ir *actiones utilis*) formulės iš esmės gali būti priskirtinos *actiones in factum conceptae* kategorijai²⁶⁰.

Be jau aptartų pretorinių ieškinių specifikos būtina pažymėti, jog *ius praetorium* suformavo vadinamuosius gerosios valios ieškinius (lot. k. – *actiones bonae fides*). Gajus nurodo, jog tokie ieškiniai buvo reiškiami iš pirkimo-pardavimo, nuomos, svetimų reikalų tvarkymo be pavedimo, pavedimo, pasaugos, fiducijos, bendrovės, globos, kraičio gražinimo teisinių santykių²⁶¹. *Actiones bonae fides* atsirado klasikiniu romėnų teisės laikotarpiu kaip priešprieša ankstesnės epochos *ius civile* grįstiems griežtosios teisės ieškiniams (lot. k. – *actiones stricti iuris*), kuriuos pareiškus teisėjas privalėjo itin formaliai laikytis procesinės formulės nuostatų. Daugėjant neformaliu būdu sudaromų sutarčių skaičiui²⁶², buvo privalu teisėjui *apud iudicem* proceso stadijoje suteikti didesnę diskreciją vertinant tokių sutarčių sudarymo faktines aplinkybes bei tikrąją šalių valią. Dėl šios priežasties pretorius formulės *intentio* dalyje galėdavo įrašyti nuostatą, jog byla turi būti nagrinėjama *ex fide bona*. Toks įrašas reiškė, jog teisėjui suteikta galimybė nukrypti nuo įstatymo ar sutarties teksto, įvertinti faktines aplinkybes bei išspręsti ginčą

²⁵⁸ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 318.

²⁵⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 344.

²⁶⁰ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 43.

²⁶¹ Žr. [4.62] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 401.

²⁶² Kai kurių autorių nuomone, *actiones bonae fidei* atsiradimui impulsą davė kontraktai (lot. k. – *contractus*, t. y. Romos piliečių teisės pripažįstama sutartis), kūrę vadinamąsias gerosios valios prievoles (lot. k. – *obligationes bonae fidei*), t. y. prievoles, pagrįstas šalių gera valia, tarpusavio pasitikėjimu. Tokių kontraktų grupė Justiniano valdymo laikotarpiu pavadinta *contractus bonae fidei*: jiems priskirtini konsensualiniai ir kone visi realiniai (išskyrus paskolos sutartį, lot. k. – *mutuum*) kontraktai. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 414; MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 128.

bonum et aequum principų šviesoje²⁶³. Pretoriui šios nuostatos formulėje neįrašius, ieškiniai laikyti *stricti iuris* ir teisėjas turėdavo spręsti bylą tik taip, kaip parašyta formulės tekste. Autoriaus nuomone, itin iliustratyviai *actiones stricti iures* rigorizmą atskleidžia Gajaus „Institucijose“ pateiktos skirtingų romėnų teisės mokyklų pozicijos dėl to, ar atsakovui po *litis contestatio* momento (tačiau teisėjui dar nepriėmus sprendimo) savanoriškai patenkinus ieškovo reikalavimą teisėjas turėtų atleisti atsakovą nuo atsakomybės: jei sabiniečiai (kasijėnai) tokiu atveju pasisakė apie atsakovo atleidimą nuo atsakomybės nepriklausant nuo ieškinio rūšies (tiek griežtųjų, tiek gerosios valios ieškinių atveju), prokuliečių mokyklos atstovai tvirtai laikėsi nuomonės, jog *actiones stricti iuris* atveju teisėjas privalo nenukrypti nuo formulės teksto ir priteisti nurodytą sumą, nepaisant to, jog atsakovas *de facto* yra patenkinęs ieškovo reikalavimą²⁶⁴. Klasikiniame romėnų teisės periode *ex fide bona* nuostatos suteikta teisėjo veiksmų laisvė tendencingai didėjo, o *actiones bonae fides* daugiausia buvo naudojami ginčams, susijusiems su konsensualinėmis ir realinėmis sutartimis (išskyrus *mutuum*), spręsti²⁶⁵. Manytina, jog *actiones bonae fidei* atsiradimas atspindėjo Senovės Romos civilinės apyvartos dinamiką: intensyvėjantys ekonominiai santykiai silpnino sutarčių formalizmą, tad vis didesnis dėmesys buvo kreipiamas į tikrąją šalių valią galinčias patvirtinti faktines aplinkybes. Taigi, geros valios ieškinius taip pat galima priskirti faktinėmis situacijomis grįstų ieškinių (*actiones in factum conceptae*) kategorijai.

Galimybė pasinaudoti minėtais pretorių jurisdikcinės veiklos pagrindu susiformavusiais naujais ieškiniais (*actiones praetoriae*) dažniausiai buvo ribojama vienerių metų (t. y. pretorių kadencijos trukmės) terminu, kol galiojo šiuos ieškinius įtvirtinantis pretoriaus ediktas. Tačiau, pasak Gajaus, buvo ir tokių pretorinių ieškinių, kurie, dėl savo aktualumo būdavo suteikiami nuolat (nepaisant pasibaigusios pretoriaus kadencijos): pavyzdžiui, neterminuotai teikiami ieškiniai palikimą sudarančio turto valdytojams (lot. k. – *bonorum possessor*), taip pat ieškiniai dėl atviros vagystės (lot. k. – *actio furti*), kurie vietoj kriminalinės baudmės nustatė piniginę baudą²⁶⁶.

Kita itin svarbi pretorių teikiama procesinė gynos priemonė, kaip ir *actiones praetoriae* buvo pagrįsta procesinės formulės modifikavimu. Ieškovui kreipiantis į teismą su tam tikru reikalavimu ir pretoriui suteikus atitinkamą ieškinį, atsakovas galėjo ne tik

²⁶³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 32.

²⁶⁴ Žr. [4.114] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 453.

²⁶⁵ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 520.

²⁶⁶ Žr. [4.110-111] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 451.

savo pasyviais veiksmais neįsitraukti į procesą, pripažinti ar neigti ieškovo reikalavimą, bet ir tam tikrais atvejais pareikšti ieškovo reikalavimui atsikirtimą – procesinę išlygą (lot. k. – *exceptio*). Atsikirdamas atsakovas neneigdavo ieškovo reikalavimo, tačiau pretoriui pateikdavo naujų teisinių ar faktinių aplinkybių, kurios arba naikindavo ieškovo reikalavimą, arba siaurindavo jo apimtį²⁶⁷. Gajus nurodo, jog procesinės išlygos edikte buvo numatomos pretoriui siekiant apginti atsakovus, kadangi neretai atsitinka, jog atsakovas formaliai yra atsakingas pagal *ius civile*, bet būtų neteisinga teismo procese iš jo priteisti. Pavyzdžiui, pirmajam asmeniui pažadėjus (lot. k. – *stipulari*) sumokėti antrajam asmeniui, tikintis jog pastarasis greitai jam suteiks paskolą, antrasis asmuo galėtų kreiptis į teismą dėl stipuliacijos (lot. k. – *stipulatio*) pagrindu atsiradusios prievolės – pagal *ius civile* toks ieškovas galėjo reikalauti pirmojo asmens pažadėtų pinigų grąžinimo net tuo atveju, jei pats paskolos ir nedavė. Kadangi tai būtų neteisinga, pretoriai suteikė atakovui galimybę atsikirsti, o procesinės formulės tekste įterpdavo atsakovo atsikirtimą, pavyzdžiui „<...> jeigu šioje byloje A. Agerijus [ieškovas – *iterpta darbo autoriaus*] neveikė naudodamasis apgaule.“²⁶⁸ Taigi, teisėjas papildomai turėjo įvertinti aplinkybę, ar ieškovas buvo sąžiningas ir pats neapgavo atsakovo.

Pasak Gajaus, *exceptiones* gali būti visiškai naikinančios ieškovo reikalavimą (pavyzdžiui, atsakovui atsikirtus, jog jis vėliau su ieškovu sudarė neformalų susitarimą (lot. k. – *pactum*) dėl to, kad ieškovas pinigų sumokėjimo nebereikalaus) arba atidedančios ieškovo reikalavimo vykdymą tam tikram laikui (pavyzdžiui, atsakovui atsikirtus, jog su ieškovu jis sudarė *pactum* dėl prievolės įvykdymo termino nukėlimo)²⁶⁹. Nors galimos *exceptiones* buvo skelbiamos pretoriaus edikte, kai kada pretorius jas teikė tiesiog *ad hoc* susipažinęs su bylos aplinkybėmis. Vėliau ieškovui buvo suteikta galimybė atsikirsti į atsakovo *exceptio* pačiam pateikiant repliką (lot. k. – *replicatio*), atsakovui – atsikirsti į *replicatio* pareiškiant dupliką (lot. k. – *duplicatio*) ir pagaliau ieškovui – tripliką (lot. k. – *triplicatio*). Gajus pažymi, jog visų šių formulės papildymų gali būti ir daugiau ir tai galiausiai privedė prie didžiulės bylų įvairovės²⁷⁰. Tad *exceptio* buvo teisine priemonė, kuria naudojantis galėjo būti sudarytos lankstesnės, pritaikomos kompleksinėms (sudėtingoms) gyvenimiškoms situacijoms procesinės formulės: pretorius įvertino abiejų proceso šalių pareiškimus, papildomą juridinę reikšmę byloje galinčias turėti aplinkybes, o tai neabejotinai leido plėtoti teisingesnę, visapusiškesnę teismo procesą vėlesnėje *apud iudicem* stadijoje.

²⁶⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 21-22, 421.

²⁶⁸ [4.115, 119] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 455, 456.

²⁶⁹ [4.120-122] *Ibidem*, p. 457-459.

²⁷⁰ [4.126-129] *Ibidem*, p. 463-465.

Pretorių veikla teikiant naujas *actiones praetoriae* bei suteikiant *exceptiones* iki tol neregėtu mastu išplėtė asmenų galimybes apginti teisėtus savo interesus teisme. Respublikos laikotarpio pabaigoje, pasak Cicerono, atrodė, jog pretorinių ieškinių, papildančių *ius civile*, gausa aprėpė kone visas įmanomas ateityje galinčias iškilti situacijas, susijusias su privačių asmenų tarpusavio ginčais²⁷¹. Pastebėtina, jog tokia kiekybinė procesinių gynos priemonių plėtra vyko paraleliai kokybinei: procesinių formulių modifikavimas pirmiausia buvo nulemtas siekio keisti neteisingą esamą situaciją. Todėl suteikdami naujas procesinės gynos priemones pretoriai prisidėjo ir prie *ius aequum* postuojamų principų realizavimo.

2.2.5. Pretorių teikiamos neprocesinės gynybos priemonės

Dar vyraujant *legis actio* procesui, pretorius, negalėdamas apginti asmenų *ius civile* pagrindu kai kada galėjo paveikti jų teisinius santykius tiesiogiai remdamasis savo *imperium*, pavyzdžiui liepdamas konkrečiam asmeniui susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo (lot. k. – *interdicere* – „uždrausti“, „įsakyti“). Įsigalėjęs *per formulas* pretoriai ne tik rūpinosi teismo proceso administravimu, tačiau ir toliau naudojosi savo valdžia (autoritetu)²⁷² priimdami tam tikrus sprendimus, kuriais siekta efektyvesnio ir lankstesnio teisingumo vykdymo.

Pretoriaus *imperium* grindžiamos gynybos priemonės nebuvo procesinės: asmuo kreipdavosi į pretorių su konkrečiu prašymu, kai negalėjo savo teisių apginti procesinėmis priemonėmis. Tokiais atvejais pretorius pats savarankiškai tirdavo faktines aplinkybes (taigi, neperduodavo to teisėjui) ir priimdavo sprendimą²⁷³. Literatūroje nurodomos tokios pretoriaus teikiamos neprocesinės gynybos priemonės: interdiktai arba dekretai (lot. k. – *interdictum*, *decretum*), stipuliacijos (lot. k. – *stipulationes praetoriae*), daikto perdavimas valdyti (lot. k. – *missio in possessionem*) bei restitucijos (lot. k. – *restitutio in integrum*)²⁷⁴.

²⁷¹ „Sunt iura, sunt formulae de omnibus rebus constitutae, ne quis aut in genere iniuriae aut in ratione actionis errare possit. Expressae sunt enim ex unius cuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria publicae a praetore formulae, ad quas privata lis accommodatur.“ [8.24] CICERO. *Pro Roscio comoedo oratio* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0013%3Atext%3DQ.+Rosc.%3Achapter%3D8%3Asection%3D24>>.

²⁷² Gajaus tvirtinimu, interdiktus pretoriai ir prokonsulai teikdavo naudodamiesi savo autoritetu (lot. k. – *auctoritas* – be kita ko, „valdžia“, „galia“). Žr. [4.139] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 471.

²⁷³ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 332.

²⁷⁴ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 49-52.

Pretoriui paliepus ką nors padaryti, toks paliepimas vadintas *decretum*, o atvirkščiai – paliepus ko nors nedaryti – *interdictum*²⁷⁵. Interdikto ar dekreto suteikimo procedūra buvo labiau administracinio, nei teismo pobūdžio ir paremta ne *iurisdictio praetoria*, bet *imperium*: pavyzdžiui, sprendžiant interdikto išdavimo klausimą, procedūra nebuvo dalijama į dvi dalis kaip ordinariniame teisminiame procese, o pats interdikto išdavimas priklausė išimtinai nuo pretoriaus valios²⁷⁶. Pradžioje interdiktai buvo besąlyginiai, o jų neįvykdžius, būdavo kreipiamasi į pretorių, kad šis įsitikinęs interdikto neįvykdymo faktu bei ramdamasis *imperium* pats taikytų poveikio priemonę (pavyzdžiui, *pignoriscapio* – leisti paimti iš pažeidėjo daiktą)²⁷⁷. Vėliau pretoriaus teikiami interdiktai tapo sąlyginiais, juose nurodžius, kad pasitvirtinus tam tikriems išdėstytiems faktams, atsakovas privalės interdikta vykdyti. Interdikto (dekreto) neįvykdymas buvo pagrindas ieškovui kreiptis į teismą ir byla būdavo nagrinėjama įprastu teisminiu būdu. Taigi, interdiktinės teisės gynbos didžiausias privalumas buvo operatyvumas pretoriui priimant sprendimą (netiriami įrodymai, neklausomi liudytojų parodymai) dėl konkrečios konfliktinės situacijos, mat pakako to, jog pretorius įsitikintų, kad pareiškėjui potencialiai reikalinga gynība. Vis tik interdiktinės gynos atveju galutinis rezultatas priklausė nuo atsakovo veiksmų: jeigu atsakovas jautėsi teisus, jis galėjo nepaklusti pretoriaus interdiktui (dekretui) ir ginti savo teises teisme²⁷⁸.

„Institucijose“ Gajus skirstė pretorių interdiktus į *interdicta restitutoria* (reikalaujant atkurti pirminę padėtį), *exhibitoria* (reikalaujant ką nors pateikti, pristatyti pretoriui) arba *prohibitoria* (uždraudžiant tam tikrą elgesį) [4.140]. Kadangi interdiktai dažnai būdavo skelbiami siekiant spręsti tarp asmenų kilusį ginčą dėl daikto valdymo (lot. k. – *possessio*), interdiktai taip pat skirstyti į interdiktus valdymui įgyti (pavyzdžiui, siekiant suteikti asmeniui faktinį palikimo valdymą), valdymui išsaugoti (pavyzdžiui, vykstant ginčui dėl daikto nuosavybės, interdiktu nusprendžiama, kuri iš šalių privalo valdyti ginčijamą daiktą) arba atgauti prarastą valdymą (pavyzdžiui, kai daiktas jėga atimamas iš daikto valdytojo) [4.143-155]. Pagaliau, Gajus nurodo trečiąjį interdikto klasifikaciją: vienašaliai interdiktai (lot. k. – *interdicta simplicia*) buvo skirti konkrečiai vienai konfliktuojančiai pusei, o dvišaliai interdiktai (lot. k. – *interdicta duplicia*) –

²⁷⁵ Žr. [4.140] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 471.

²⁷⁶ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 507.

²⁷⁷ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 41-52.

²⁷⁸ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 507.

adresuoti abiejom ginčo pusėm [4.156-160]²⁷⁹. Konkrečius galimus suteikti interdiktus, kurie buvo pavadinti pagal pirmuosius interdikto teksto žodžius (pavyzdžiui, „*uti possidetis*“ („taip, kaip valdėte“) ar „*utrubi*“ („kuris iš dviejų“)), pretorius numatydamo savo paskelbtame edikte.

Interdiktais iš esmės buvo siekta skubiai užkirsti kelią neteisėtą situacijų susidarymui. Vis dėlto, interdiktinė gynyba daugiausia buvo aktuali legisakcinio proceso laikais kaip alternatyvi teisių gynimo priemonė – įsivyravus *per formulas* procesui interdiktų reikšmė mažėjo, kadangi pretorius pačioje formulėje jau galėjo nurodyti, jog pasitvirtinus išdėstytiems faktams, teisėjas turi priimti atitinkamą sprendimą²⁸⁰. Vėlesniais Justiniano laikais pretorių suformuotos interdiktų nuostatos jau buvo tapusios įstatyminėmis taisyklėmis, kurias pažeidus ginčas iškart persikeldavo į teismą²⁸¹.

Stipulationes praetoriae buvo pretoriaus teikiama gynybos priemonė, kuomet vienai šaliai ar abiemis ginčo šalims pretorius įsakydavo priverstinai sudaryti *stipulatio* – iškilmingai pasižadėti pretoriaus akivaizdoje koku nors klausimu. Toks pasižadėjimas saistė jį davusias šalis, todėl jo neištesėjimas taip pat buvo pagrindas pradėti teismo procesą. *Stipulationes praetorias* siekta užtikrinti normalią teismo proceso eigą arba garantuoti, jog asmuo (ar asmenys) elgsis tam tikru tinkamu būdu²⁸². Ulpianas išskyrė tris *stipulationes praetoriae* rūšis: teisminės (lot. k. – *iudiciales*) – jomis siekta užtikrinti šalių bendradarbiavimą teismo proceso metu; užtikrinamosios (lot. k. – *cautionales*) – jomis asmeniui būdavo pažadama suteikti ieškinį įvykus tam tikroms konkrečioms faktinėms aplinkybėms; bei bendrosios (lot. k. – *communes*), kuriomis siekta priversti kitą šalį pasirodyti teisme²⁸³.

Atsakovui nesutikus sudaryti *stipulatio praetoriae*, pretorius, be kita ko, atsakovo nenaudai galėjo taikyti kitą neprocesinę teisių gynimo priemonę *missio in possessionem*. Ja pretorius perduodavo valdyti ginčijamą atsakovo daiktą suinteresuotai šaliai – pareiškėjui (arba ieškovui). Pagal tai, kokį turtą pareiškėjas (ieškovas) galėjo užvaldyti, išskiriama *missio in rem specialem* (konkretus daiktas) ir *missio in bonam* (visą turtą). *Missio in possessionem* buvo taikomas laikinai, kol bus pasiektas tam tikras tikslas, mat šiuo institutu pretorius siekė sudrausminti atsakovą ar užtikrinti tam tikrą jo elgesį – tame

²⁷⁹ Žr. *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 471-481.

²⁸⁰ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 51-52.

²⁸¹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 507.

²⁸² MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 331.

²⁸³ Ulpianas tuo pačiu priduria, jog visgi savo esme visos *stipulationes* vienaip ar kitaip atlieka užtikrinimo funkciją. Žr. [46.5.1-46.5.1.4] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest46.shtml>>.

tarpe garantuoti sklandų teismo proceso vyksmą, užtikrinti atsakovo skolininkų interesus, pateikti užtikrinimą atsakovui atsisakius sudaryti *stipulatio praetoriae* ar pateikti kitokias garantijas²⁸⁴. Atsakovui atlikus pretoriaus reikalaujamus veiksmus, pareiškėjas (ieškovas) valdomą daiktą turėdavęs gražinti atgal, tačiau atsakovui elgiantis netinkamai, pareiškėjui galėjo būti leista valdomą daiktą parduoti arba įgyti į jį nuosavybės teise²⁸⁵.

Pagaliau, pretorius galėjo taikyti ekstraordinarinę neprocesinę teisių gynimo priemonę – *restitutio in integrum*. Tai buvo *ultima ratio* institutas, pretorių taikytas tik tuomet, kai asmeniui nebuvo galima apginti savo teisių procesinėmis priemonėmis²⁸⁶. *Restitutio in integrum* esmė buvo ta, jog ginčo šalys būdavo gražinamos į pirminę teisinę poziciją, nepaisant atitinkamų juridinių faktų sukeltų teisinių pasekmių. Ištyręs tam tikros situacijos faktines aplinkybes (lot. k. – *causae cognitio*) pretorius galėdavo net panaikinti tam tikrus tarp šalių sudarytus sandorius, kurie pagal *ius civile* neabejotinai turėjo būti laikomi galiojusiais²⁸⁷. Šį institutą pretorius taikė esant dviem, vienu metu egzistuojančioms sąlygoms: pirma, kai sandorį sudaręs asmuo patyrė ar realiai galėjo patirti didelės žalos ir antra, kai tokia susiklosčiusi situacija pretoriui atrodė itin neteisinga²⁸⁸. Dažniausiai *restitutio in integrum* buvo taikomas esant tokioms priežastims kaip sandorį sudariusios šalies jaunas amžius (lot. k. – *restitutio in integrum propter aetatem*)²⁸⁹, panaudota apgaulė (lot. k. – *restitutio in integrum propter dolum*), spaudimas psichine prievarta (lot. k. – *restitutio in integrum propter metum*), esminė klaida (lot. k. – *error*), teisnumo sumažėjimas (lot. k. – *restitutio in integrum propter capitis deminutionem*), šaliai valstybiniais reikalais išvykus iš šalies ar esant nelaisvėje (lot. k. – *restitutio in integrum propter abstentiam*)²⁹⁰. Pretorius edikte nurodydavo, kokiais atvejais

²⁸⁴ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 584.

²⁸⁵ Pavyzdžiui, ieškovui pateikus asmeninį (prievolinį) ieškinį atsakovui ir pastarajam neįsitraukus į ginčo sprendimą (nepateikiant savo pozicijos, esant pasyviai), pretorius galėjo suteikti ieškovui galimybę valdyti atsakovo turtą (*missio in bona*) ir iš jo patenkinti savo reikalavimą. Žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 436.

²⁸⁶ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 436.

²⁸⁷ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 331.

²⁸⁸ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 682.

²⁸⁹ Payzdžiui, pasak Gajaus, jeigu pilnamečiai asmenys, nesulaukę 25 metų teismo proceso metu pretoriui ir šalims surašant procesinę formulę suklysta nurodydami *condemnatio* dalyje mažesnę reikalaujamą sumą, nei yra tikrasis reikalavimo dydis, pretorius visais atvejais teikia pagalbą ir pritaikęs restituciją gražina proceso šalis į pirminę padėtį (procesinės formulės patikslinimui). Žr. [4.57] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 419.

²⁹⁰ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 435; BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 682; NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 51.

asmenys jo kadencijos metu gali tikėtis *restitutio*²⁹¹. Pritartina tiems autoriams, kurių nuomone *restitutio in integrum* savo esme veikia buvo tam tikras siekiamas tikslas, o ne *per se* savarankiška teisinė priemonė. Mat siekiant visiško šalių grąžinimo į buvusią padėtį pretorius galėjo ne tik panaikinti sudarytą sandorį anuliuojant jo teises pasekmes, bet ir taikyti įvairiausias kitas insitutus, be kita ko, galėjo suteikti nukentėjusiajai šaliai pretorinį ieškinį, reikalingą procesinę išlygą, taikyti kitas minėtas neprocesines gynos priemones (pavyzdžiui, *stipulationes praetoriae, missio in possessionem*)²⁹².

Neprocesinės pretorinės teisės gynimo priemonės, lyginant su pretorių teikiamomis procesinėmis priemonėmis, buvo daugiau pagalbinio pobūdžio, skirtos potencialių konfliktų prevencijai, tačiau plačios jų taikymo galimybės leido pretoriui geriau atliepti nestandartinių situacijų padiktuotus ginčo šalių poreikius. Pačių neprocesinių priemonių praktiškumą, operatyvumą ir lankstumą nulėmė pretoriui suteiktas *imperium*, be kita ko, įgalinęs pretorių savo nuožiūra priimti administracinio pobūdžio sprendimus, kuriuose teisingumo principas neretai būdavo iškeliamas aukščiau įstatymo raidės (pavyzdžiui, *restitutio in integrum* atveju). Kita vertus, autoriaus nuomone, neprocesinės gynos priemonių naudojimas taip pat atskleidė, jog jurisdikcinių (procesinių) gynimo būdų (pirmiausia, ieškinių skaičiaus) plėtros tempas, net ir atsiradus *per formulas* procesui, buvo nepakankamas ekonominių santykių Romoje dinamiškumui.

* * *

Apibendrinus aukščiau išdėstytas šio skyriaus mintis, galima teigti, jog tiesioginė ir svarbiausia *ius praetorium* kryptis buvo *ius quod ad actiones pertinet* plėtra. Pretūra formavosi ir vykdė teisingumą tokiomis Romos respublikos raidos aplinkybėmis, kurios skatino išsivaduoti iš archainių bei sakraliniu ritualizmu grįstų teisinių procedūrų, vertė ieškoti pragmatiškų bei teisingų teisių gynos būdų. Romos magistratūros kontekste išskirtinai pretūrą charakterizuojantis *imperium, iurisdictio praetoria* bei *ius edicendi* kompleksas lėmė, jog tokia alternatyvi pažeistų teisių gynimo priemonių sistema atsirado būtent šio aukštesniojo magistrato dėka. *Per formulas* proceso susiformavimas ikiklasikiniame bei visiškai įsitvirtinimas klasikiniame romėnų teisės raidos laikotarpyje buvo tarsi platforma ir būtina prielaida *ius praetorium* (tuo pačiu ir *ius honorarium*) suklestėjimui. *Per formulas* rėmuose (keičiant *formula* turinį) pretorius galėjo pilnai

²⁹¹ Pavyzdžiui, Ulpianas nurodo, jog *restitutio in propter aetatem atveju* pretoriaus edikte buvo parašyta: „*Quod cum minore quam viginti quinque annis natu gestum esse dicitur, uti quaeque res erit, animadvertam*“. Žr. [4.4.1.1] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 kovo 9 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest4.shtml>>.

²⁹² NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 51.

kontroliuoti teismo procesą *apud iudicem* stadijoje bei didinti teisminės gynybos prieinamumą modifikuojant esamus bei kuriant naujus faktinėmis situacijomis grįstus ieškinius – *actiones praetoriae*. Autoriaus nuomone, tokios naujų pretorinių ieškinių atsiradimui naudotos juridinės technikos kaip civilinių ieškinių analogija ar formulėje įtvirtinta fikcija, o ypač – *imperium* grįstų neprocesinių gynos priemonių naudojimas rodo, jog pretorius per savo trumpą vienerių metų kadenciją²⁹³ visais jam prieinamais būdais stengėsi nuo seno formalizmu pasižymėjusią, ganėtinai stagnatišką romėnų procesinę teisę kreipti pragmatiškumo ir *bonum et aequum* principų praktinio įgyvendinimo linkme.

2.3. Pretoriaus vaidmuo *ius quod ad personas et ad res pertinet* plėtroje

Literatūroje neretai nurodoma, jog pretūros indėlis buvo lemiamas ikiklasikinės romėnų teisės raidoje²⁹⁴. Ankstesniame darbo skyriuje buvo kalbėta apie pretoriaus plėtojamą procesinę romėnų teisės dalį, Gajaus išskiriamą kaip *ius quod ad actionem pertinet*. Tačiau romėnų teisės principas *ubi remedium, ibi ius* lėmė, jog kaskart pretoriui suteikus galimybę asmenims teisiškai apginti savo interesus visiškai naujose, anksčiau teisiškai nereguluotose situacijose, to pasekoje buvo plėtojama ir kita romėnų teisės dalis, kurią šiandiena galėtume pavadinti materialine teise. Šiame darbo skyriuje aptariami, autoriaus nuomone, geriausiai pretorių veiklos kryptį plėtojant *ius quod ad personas et ad res pertinet* charakterizuojantys teisiniai institutai.

Romėnų teisėje vyravęs asmeninio teisės taikymo principas lėmė, jog *ius ad personas pertinet* buvo pamatinė romėnų privatinės teisės sistemos dalis. Su asmenimis susijusi teisė apėmė visus teisinius institutus, vienaip ar kitaip dariusius įtaką asmenų teisei padėčiai, jų gebėjimui turėti teises ir prisiimti pareigas²⁹⁵. Vienas ryškiausių pavyzdžių, kaip *ius praetorium* veikė *ius ad personas pertinet* plėtrą yra vergvaldžių bei *pater familias* sutartinės civilinės atsakomybės instituto įtvirtinimas²⁹⁶.

²⁹³ Reikia nepamiršti, jog pretūra vis tik tebuvo politinės karjeros stotelė konsulato link, todėl įsimintinas ir efektyvus pretoriaus darbas kadencijos metu galėjo užtikrinti būsimų rinkėjų palankumą.

²⁹⁴ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 18; URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 37.

²⁹⁵ Su asmenimis susijusi teisė apėmė tas teises sritis, kurios buvo susietos su asmens laisve bei vergove (lot. k. – *status libertatis*), pilietybe (lot. k. – *status civitatis*) bei šeima bei santuoka (lot. k. – *status civitatis*), globa ir rūpyba (lot. k. – *personae sui iuri et alieni iuris*). Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 628.

²⁹⁶ *Ius praetorium* padėjo plėtoti ir kitiems svarbiems *ius ad personas pertinet* institutams, kurie dėl ribotos šio darbo apimties detaliau aptarti nebus. Darbo autoriaus nuomone, taip pat vertėtų išskirti pretorių indėlį įtvirtinant neformaliuosius (pretorinius) vergų paleidimo į laisvę būdus (lot. k. – *manumissio*) – *ius civile* požiūriu tokie neformalūs ir praktiniu aspektu itin patogūs vergvaldžiui *manumissio* nesukėlė teisiniu

Romėnų teisėje vyravusį požiūrį į vergų sudaromų sandorių²⁹⁷ teisinę reikšmę vergvaldžiams (lot. k. – *dominus*) apibūdino Gajus, kurio teigimu „mūsų [vergvaldžių – *īterpta darbo auctoritas*] padėtis, padedant vergams, gali tik pagerėti, bet ne pablogėti.“²⁹⁸ Paminėtina, jog pagal šiuos sandorius vergams kildavo tik prigimtinė prievolė (lot. k. – *obligatio naturalis*) – kreditorius negalėdavo reikalauti tokios prievolės priverstinio įvykdymo teisiniu keliu. Pagal *ius civile* vergvaldžiui ar *pater familias* nekildavo sutartinė civilinė atsakomybė už jam pavaldaus asmens (esančio *alieni iuris*) sudarytą sandorį. Kadangi suintensyvėjusios prekybos kontekste toks reguliavimas nebuvo teisingas ir stabdė civilinės apyvartos raidą, pretoriai ikiklasikinės romėnų teisės laikotarpio pabaigoje²⁹⁹ ėmė keisti šią situaciją. Asmenims, sudariusiems sandorį su vergu ar kitu *alieni iuris* asmeniu, pretorius tam tikromis sąlygomis suteikdavo ieškinius (viduramžiais apibendrintai pavadintus *actiones adiectitiae qualitatis*³⁰⁰), kuriais kreditorius galėjo tiesiogiai patraukti civilinę atsakomybę pati vergvaldį arba *pater familias*. Iš šios grupės pretorinių ieškinių išskirtini: (i) *actiones institoriae* (juos buvo galima pareikšti prekybos įmonės savininkui dėl jos paskirto verslo valdytojo (lot. k. – *institor*) sudarytų sandorių³⁰¹); (ii) *actiones exercitoriae* (šiuos ieškinius buvo galima teikti laivo savininkui ar nuomininkui (lot. k. – *exercitor navis*) dėl jam pavaldaus asmens, paskirto laivo kapitonu (lot. k. – *magister navis*), sudarytų sandorių³⁰²); (iii) *actiones quod iussu* (reiškiami asmeniui, davusiam įsakymą, pavedimą (lot. k. – *iussus*) jam pavaldžiam asmeniui dėl sandorio sudarymo arba pačiam *dominus* ar *pater familias* iš anksto susitarus su kontrahentu dėl būsimos sandorio sudarymo³⁰³); (iv) *actiones de in rem verso* (reiškiami kai pavaldus asmuo sandorį sudarydavo savo valia, tačiau šeimininko – *pater familias* ar vergvaldžio – naudai, tad šeimininkas atsakė tik gautos naudos

pasekmių, tačiau pretorius ilgainiui pradėjo ginti šiuo būdu išlaisvintus asmenis ir neleido sugrąžinti jų atgal į vergovę.

²⁹⁷ Nors vergas neturėjo *status libertatis*, taigi, negalėjo įgyti teisinio subjektiškumo, vis dėlto, pasak Gajaus, vadovaujantis *ius gentium*, visa tai, kas tarpininkaujant vergui yra įgyjama, turi atitekti vergvaldžiui. Žr. [1.52] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 37.

²⁹⁸ „*Melior condicio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest.*“ Žr. [50.17.133] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml>>.

²⁹⁹ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 100.

³⁰⁰ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 201.

³⁰¹ Verslo savininkas vergvaldys, be kita ko, galėjo paskirti tokios įmonės valdytoju savo vergą. Žr.

BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 504.

³⁰² *Ibidem*, p. 462.

³⁰³ *Ibidem*, p. 534.

apimtimi³⁰⁴); bei (v) *actiones de peculio* (dėl sandorių, sudarytų vergui administruojant jam perduotą vergvaldžio turtą (lot. k. – *peculium*); taip pat verta akcentuoti, jog tokiu būdu pretoriai I a. pr. Kr. *peculium* institutui suteikė savarankišką teisinę formą³⁰⁵). Šių pretorinių ieškinių dėka susiformavo platesnė *dominus* bei *pater familias* sutartinės civilinės atsakomybės koncepcija, skatinusi trečiuosius asmenis drąsiau žvelgti į sandorių sudarymą, pasitelkiant *pater familias* ar vergvalžiui *in potestate* esančius asmenis. Pagaliau, tokiu būdu atsižvelgęs į didėjantį poreikį panaudoti pavaldžių asmenų žinias bei gebėjimus ūkinei veiklai vykdyti, pretorius prisidėjo ir prie atstovavimo instituto raidos, iš esmės numatydamas tuometinei romėnų teisei nebūdingą atstovaujamojo asmens teisinę atsakomybę prieš trečiąjį asmenį dėl atstovo sudaryto sandorio³⁰⁶.

Vis dėlto daugiausiai pretorių teisė išplėtojo romėnų teisės, susijusios su daiktais (*ius ad personas pertinet*) dalį: ši romėnų privatinės teisės dalis apėmė tiek absoliutaus pobūdžio daiktines teises, tiek paveldėjimo (lot. k. – *hereditas*) bei prievolių (lot. k. – *obligatio*) teisę, mat *hereditas* ir *obligatio* buvo priskiriamos nematerialiųjų daiktų (lot. k. – *res incorporales*) grupei³⁰⁷.

Vienas didžiausių *ius praetorium* laimėjimų buvo materialaus daikto valdymo (lot. k. – *possessio*), kaip faktinės būsenos, instituto įtvirtinimas. Ilgainiui romėnai labai aiškiai atribojo nuosavybės teisę nuo faktinio valdymo: nuosavybė buvo suprantama kaip asmens turima teisė, o *possessio* – kaip tam tikra faktinė būseną³⁰⁸. Jau Ulpianas teigė, jog „nuosavybė ir valdymas nėra tie patys dalykai“³⁰⁹, pažymėdamas, jog „gali atsitikti taip, kad kas yra valdytojas, bet nėra daikto savininkas; o kitas būtent savininkas gali būti, bet nebūti valdytoju; gali būti ir taip, kad tas pats asmuo yra ir daikto valdytojas, ir

³⁰⁴ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 761.

³⁰⁵ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 68-69; BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 624.

³⁰⁶ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 200.

³⁰⁷ Dėl ribotos darbo apimties, toliau koncentruojamasi ties esminių absoliutaus pobūdžio daiktinių teisių bei prievolių teisės institutų plėtra, tad pretorių veiklos pasekoje atsiradę paveldėjimo teisės institutai detaliau aptariami nebus. Visgi, darbo autoriaus nuomone, būtina paminėti *ius praetorium* pagrindu susiformavusią pretorinę paveldėjimo sistemą *bonorum possessio*. Pagal *bonorum possessio* (priešingai nei pagal archaiškąją *ius civile* paveldėjimo sistemą) ilgainiui paveldėti galėjo ne tik agnatinės, bet ir kognatinės giminystės asmenys. Senosios agnatinės giminystės nykimo tendencijos kulminacija galiausiai pasiekta Justiniano laikų teisėje įtvirtinant vien kognatine giminyste paremtą paveldėjimo pagal įstatymą sistemą.

³⁰⁸ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 124.

³⁰⁹ „*Nihil commune habet proprietatis cum possessione*.“ Žr. [41.2.12.1] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest41.shtml>>.

savininkas.³¹⁰ Faktinio valdymo sampratos užuomenų būta jau seniausiu romėnų teisės laikotarpiu, pavyzdžiui dar XII lentelių įstatymuose [6.3] buvo įtvirtintas įgijamosios senaties (lot. k. - *usucapio*) institutas, siejamas su daikto valdymu nustatyta laiko tarpą³¹¹. Manytina, jog savarankiškai ginamo faktinio valdymo instituto koncepcijos užuomazgos sietinos su Romos teritorijos plėtra, kuomet nauji valstybinės žemės sklypai (lot. k. – *ager publicus*) būdavo skiriami valdyti privatiems asmenims, nors jų savininku likdavo *populus Romanus*. Tokiam faktiniam *ager publicus* valdytojui praradus valdymą, pasinaudoti vindikaciniu ieškiniu (lot. k. – *rei vindicatio*) nebuvo galimybės (jis nebuvo *ager publicus* savininkas), todėl valdymas pradėtas ginti neprocesinėmis pretorinėmis priemonėmis – interdiktais³¹². Ilgainiui interdiktinės gynybos galimybės plėtėsi: ji suteikta privačių žemių, o respublikos laikotarpio pabaigoje – ir kilnojamųjų daiktų faktiniams valdytojams³¹³.

Pretoriai gynė valdymą tik esant būtiniams jo elementams: objektyviajam – faktiniam daikto turėjimui (lot. k. – *corpus*) ir subjektyviajam – norui pasilikti daiktą sau (lot. k. – *animus*). Todėl vien daikto laikymui (lot. k. – *detentio* arba *possessio naturalis* – neturėjo *animus* elemento) ginti, išskyrus keletą išimčių³¹⁴, interdiktai nebūdavo suteikiami. Interdiktais ginamas valdymas vadintas *possessio ad interdicta*, o pati valdymo gynyba – posesine. Ilgainiui susiformavo atskira posesinių interdiktų sistema³¹⁵. Kone ryškiausias pretorių teikiamos posesinės gynybos bruožas buvo jos operatyvumas ir paprastumas: tai buvo ne teisminė (petitorinė), o administracinio pobūdžio procedūra, tad praradęs faktinį valdymą asmuo kreipdavosi į pretorių, kuriam pakako įsitikinti, jog pareiškėjas valdė daiktą ir, kad toks valdymas buvo pažeistas³¹⁶.

Pretoriaus teikta posesinė gynyba suteikė teisinį pagrindą daikto valdymo teisinio instituto susiformavimui ir tolesnei raidai. Vis dėlto, romėnai daugiausia buvo

³¹⁰ „Fieri etenim potest, ut alter possessor sit, dominus non sit, alter dominus quidem sit, possessor vero non sit: fieri potest, ut et possessor idem et dominus sit.“ Žr. [43.17.1.2] *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest43.shtml>>.

³¹¹ JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras: metodinė mokymo priemonė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 65, 67.

³¹² MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 157.

³¹³ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 187-188.

³¹⁴ Kai kurie detentoriai, dėl teisinio santykio specifikos galėjo pasinaudoti posesine gynyba, pavyzdžiui: kreditoriai, valdantys skolinko įkeistą daiktą; prekaristai (*precarium* pagrindu valdę daiktą); valstybinės išnuomojamos žemės (lot. k. – *ager vectigalis*) valdytojai; emfitentai; sekvestro depozitoriai, saugoję teisme ginčijamą daiktą iki teisėjo sprendimo priėmimo. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 637.

³¹⁵ Ankstesniame darbo skyriuje buvo minėta, jog Gajus interdiktus, be kita ko, skirstė pagal tai, jog vieni jų buvo skirti įgyti valdymą (lot. k. – *adipiscendae possessionis*), kiti valdymo išsaugojimui (lot. k. – *retidendae possessionis*), tretį – atgauti jau prarastą valdymą (lot. k. – *recuperendae possessionis*).

³¹⁶ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 117.

suinteresuoti praktinių su valdymu susijusių klausimų sprendimu³¹⁷, todėl bendros valdymo koncepcijos išplėtotą nebuvo. Pritartina nuomonei, jog *possessio* raidą lėmę pretoriaus veiksmai atspindėjo tiesiog praktiškumo bei patogumo, tačiau jokių būdu ne logiško ir nuoseklaus teorinio koncepto išgryninimo poreikius³¹⁸.

Kitas itin reikšmingas *ius praetorium* laimėjimas buvo bonitarinės nuosavybės instituto suformavimas. Pradedant archaine romėnų teise, nuosavybės institutas buvo didžiausios apimties daiktinė teisė, kurią turintis asmuo galėjo jam priklausančiu daiktu netrukdomas naudotis, mėgautis jo vaisiais, jį apleisti, sunaikinti, suvartoti, perduoti kitiems – t. y. atlikti kone visus nuo savininko valios priklausančius veiksmus³¹⁹. Nuosavybės teisės ekstensyvumas su laiku tik didėjo, o respublikinio laikotarpio antroje pusėje pasiekė kulminaciją³²⁰. Visgi šis centrinis privatinės teisės institutas pirmiausia formavosi *ius civile* kontekste, tad išimtinai priklausė Romos piliečiams (tokia nuosavybės teisė dar vadinama kviritine nuosavybe, lot. k. – *dominium ex iure Quiritium*): *ius civile* numatė kviritinės nuosavybės objektus (lot. k. – *res Mancipi*³²¹), formalizuotus tokių objektų perleidimo kitiems asmenims būdus (pirmiausia *mancipatio* ir *in iure cessio*³²²), suteikė procesines gynimo priemones. Tuo tarpu svetimšaliai, perleisdami nuosavybės teisę į *res nec Mancipi* naudodavosi paprastu ir patogiu *ius gentium* institutu – *traditio* (neformaliu daikto perdavimu įgijėjui). Spartėjant prekių apyvartai tarp Romos piliečių, kartu daugėjo atvejų, kuomet *res Mancipi* būdavo perduodami nepaisant formalių *ius civile* reikalavimų, tiesiog apsiribota paprasčiausiu *traditio*³²³: laikyta, kad *res Mancipi* įgijėjas, nors kviritinės nuosavybės teisės ir neįgijo, tačiau naujai įsigytu daiktu papildė bendrą savo turto dalį (lot. k. – *in bonis esse*)³²⁴. Asmuo, valdantis *traditio* būdu jam perduotą *res Mancipi* galėjo įgyti į jį kviritinės nuosavybės teisę tik *usucapio* pagrindu (suėjus įgyjamosios senaties terminui) – iki tol kviritiniam savininkui (perdavėjui) atsiėmus daiktą arba pareikalavus jį grąžinti (teime

³¹⁷ Pavyzdžiui, valdymo įgyjimo ir pasibaigimo klausimų analizei.

³¹⁸ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 124.

³¹⁹ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 204.

³²⁰ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 115.

³²¹ *Res Mancipi* pirmiausiai apėmė pastatus, žemės sklypus Italijoje, kaimo žemių servitutus, vergus, naminius gyvulius – visi šie *res* atspindėjo vertingiausias objektus tuometės Romos ekonominėje vystymosi stadijoje.

³²² Šie nuosavybės teisės perdavimo procesai buvo paremti iškilmingų žodinių formulių bei atitinkamų gestų atlikimu. Nors *mancipatio* Romos piliečiui buvo kiek patogesnis, nes priešingai nei *in iure cessio*, jį buvo galima atlikti ne magistrato akivaizdoje, abu šie *ius civile* nuosavybės įgyjimo būdai pasižymėjo archainiu formos viršenybės prieš turinį principu.

³²³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 122.

³²⁴ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 495, 739.

pareiškus vindikacinį ieškinį), daikto įgijėjui nepriklausė jokios procesinės gynos priemonės (vien interdiktinė posesinė gynyba).

Į šią neteisingą situaciją atsižvelgė pretorius: pirmiausia, tokiam *res Mancipi* valdytojui, kuris neprarado valdymo, pretorius suteikė specialų *exceptio* – kviritiniam savininkui pareiškus vindikacinį ieškinį, daikto įgijėjas ir valdytojas galėjo atsikirsti, jog vindikuoja daiktą ieškovas pats jam perdavė (lot. k. - *exceptio rei venditae et traditae*)³²⁵. Tačiau svarbiausias žingsnis buvo žengtas I a. pr. Kr. viduryje (manyta apie 67 m. pr. Kr.), kuomet pretorius Publicijus (lot. k. – *Publicius*) savajame edikte numatė naują ieškinį – *actio Publiciana*³²⁶. *Res Mancipi* neformaliu būdu įgijusiam asmeniui praradus valdymą, jam buvo suteikta teisė kreiptis į teismą pareikškiant *actio Publiciana*, kurio formulėje būdavo įtvirtinta fikcija, esą ieškovas išvaldė ginčijamą daiktą visą būtiną įgyjamosios senaties terminą. Teisėjas *apud iudicem* stadijoje nagrinėdamas bylą į šią fikcinę aplinkybę turėjo atsižvelgti ir, įsitikinęs visomis kitomis būtinomis *usucapio* taikymo sąlygomos³²⁷, ginti ieškovą kaip kviritinį savininką – tarsi būtų pareikštas vindikacinis ieškinys. Pretoriui suteikus šias procesines gynos priemones asmuo įgijęs *res Mancipi* paprasčiausiu *traditio* būdu, iki sueis įgyjamosios senaties terminas³²⁸, buvo apsaugotas ne prasčiau nei kviritinis savininkas. Tokiu būdu šalia *dominium ex iure Quiritum* pretorių teisės pagrindu susiformavo savarankiškas bonitarinės nuosavybės institutas. Tas pats vergas (lot. k. – *servus*) jį neformaliai pardavusiam asmeniui galėjo toliau priklausyti kviritinės nuosavybės teise, o jį nupirkusiam asmeniui – bonitarinės nuosavybės teise³²⁹. Autoriaus nuomone, toks dvigubos nuosavybės (lot. k. – *duplex dominium*) susiformavimas atspindi *ius praetorium* savarankiškumą *ius civile* atžvilgiu: pretoriai ne tik pildė *ius civile*, bet ir, esant reikalui, galėjo plėtoti jai priešingą teisę. Dėl *actio Publiciana* efektyvumo ir patogumo, šiuo pretoriniu ieškiniu naudojosi ir kviritiniai savininkai³³⁰, tad ilgainiui ši pretorinės nuosavybės forma pranoko kviritinę³³¹.

³²⁵ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 120.

³²⁶ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 234.

³²⁷ T. y. ar daiktas tinkamas įgyti jį *usucapio* būdu (lot. k. – *res habiles*); ar įgyjimo pagrindas yra teisėtas (lot. k. - *iustus titulus*); ar daiktas valdomas gera valia (lot. k. - *bona fides*) ir, ar valdymas pasižymi *corpus* ir *animus* požymiais.

³²⁸ Pagal XII lentelių įstatymą, žemei nustatytas dviejų, o kilnojamiems daiktams – vienerių metų įgyjamosios senaties terminas. Žr. [6.3] JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 65, 67.

³²⁹ Pasak Gajaus, „Romos piliečių nuosavybė yra dvejopa, nes laikoma, jog vergas yra kieno nors turto dalis (bonitarinė nuosavybė), arba jo kviritinė nuosavybė, arba priklauso pagal abi teises“ Žr. [1.54] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 37.

³³⁰ Vindikacinio ieškiniu atveju ieškovui papildomai būtų reikėję įrodinėti jam priklausančią kviritinės nuosavybės teisę.

³³¹ Štai Gajus nurodo, jog abiem asmenims turint bonitarinę ir kviritinę nuosavybės teises į tą patį vergą (taigi, esant šių institutų kolizijai), valdžią šiam vergui turės tik bonitarinis savininkas. Žr. [1.54] *Ibidem*, p. 37.

Poklasikinės romėnų teisės laikotarpiu civilinės ir pretorinės nuosavybės teisės skirtumai menko, o Justiniano teisėje visiškai išnyko³³². Pažymėtina, jog pretoriaus suformuotas bonitarinės nuosavybės institutas buvo vienas svarbiausių veiksnių, mažinusių archaiškojo daiktų skirstymo į *res Mancipi* ir *res nec Mancipi* reikšmę ir to pasekoje įtvirtinusių *ius gentium* instituto – *traditio* – hegemoniją formaliųjų *ius civile* nuosavybės perleidimo būdų *Mancipatio* ir *in iure cessio* atžvilgiu³³³.

Pagaliau, pretoriai reikšmingai prisidėjo plėtojant sutarčių teisės dalį. Senovės Romoje prievoliniai (asmeniniai) ieškiniai (lot. k. – *actiones in rem*) užtikrinami susitarimai privalėjo atitikti tipinių *ius civile* sutarčių – kontraktų (lot. k. – *contratus*) reikalavimus. „Institucijose“ Gajus skirstė sutartines prievoles į keturias rūšis pagal jų atsiradimo momentą bei turinį: prievolę gali sukurti daikto perdavimas, žodis, raštas arba susitarimas³³⁴. Pagal tokį skirstymą numatomos ir keturios romėnų teisės pripažįstamos kontraktų kategorijos – realiniai, verbaliniai, litaraliniai bei konsensualiniai. Ankstyvieji Romos piliečių kontraktai pasižymėjo dideliu formalizmu, kuris atsispindėjo tiek kontrakto sudarymo metu, tiek ginant pažeistas teises teisme. Be to, ankstyvasis realinis paskolos kontraktas (lot. k. – *mutuum*), visi verbaliniai (pavyzdžiui, stipuliacija, lot. k. – *stipulatio*) bei literaliniai (pavyzdžiui, ekspensilicija, lot. k. – *expensilatio*) kontraktai kūrė griežtosios teisės prievoles (lot. k. – *obligatio stricti iuris*), kurių turinys teisme privalėjo būti aiškinamas preciziškai laikantis susitarimo raidės³³⁵.

Ius praetorium dėka pradėdant I a. pr. Kr. atsiranda tokie realiniai standartiniai kontraktai kaip panauda (lot. k. – *commodatum*), pasauga (lot. k. – *depositum*) bei įkeitimas (lot. k. – *pignus*)³³⁶. Šiems kontraktams būdinga tai, kad jų pagrindu kyla gerosios valios prievolė (lot. k. – *obligatio bonae fidei*, taigi, teismuose reiškiami *actiones bonae fidei*), o patys kontraktai, reikalavę šalių tarpusavio pasitikėjimo bei sąžiningo prievolių vykdymo, vadinti gerosios valios kontraktais (lot. k. – *contractus bonae fidei*).

³³² JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 207.

³³³ Justiniano epochoje *res Mancipi et res nec Mancipi* skirstymas galutinai buvo panaikintas, o *traditio* įtvirtintas kaip pagrindinis nuosavybės teisių perleidimo būdas. Žr. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 739.

³³⁴ Žr. [3.54] *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 293.

³³⁵ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 326-327, 348-354. Pažymėtina, jog dėl to teisme atitinkamai reiškiami griežtosios teisės ieškiniai (lot. k. – *actiones stricti iuris*).

³³⁶ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 129-131.

Paskutinioji kontraktų grupė – konsensualiniai kontraktai – buvo vienas didžiausių romėnų teisės laimėjimų³³⁷. Konsensualinių kontraktų grupė yra vėliausia, o jų formavimuisi daugiausia įtakos turėjo intensyvėjantys prekybiniai santykiai tarp romėnų bei svetimšalių (taigi, vystėsi *ius gentium* pagrindu). Šiems kontraktams nereikėjo tarti ar užrašyti specifinių apibrėžtų žodžių (kaip verbalinių ar literalinių kontraktų atveju) ar būtinai perduoti daiktą (kaip realinių kontraktų atveju) – konsensualinių kontraktų esmę sudarė prievolės atsiradimas iš paties šalių susitarimo³³⁸. Manytina, kad ankstyviausias konsensualinis kontraktas buvo pirkimo-pardavimo (lot. k. *emptio-venditio*), o ieškiniai dėl tokių kontraktų jau buvo pilnai teikiami II a. pr. Kr. pradžioje: ekonominiai ir socialiniai pokyčiai subrandino poreikį sudaryti pirkimo-pardavimo sutartį neformaliai, kai kada net per atstumą (lot. k. – *inter absentes*)³³⁹. Literatūroje nurodoma, jog plėtojantis prekybai su svetimšaliais, neformalioms pirkimo-pardavimo sutartims teisinę gynybą pirmiausia užtikrino *praetor peregrinus*³⁴⁰, taip *emptio-venditio* tapo konsensualiniu kontraktu³⁴¹. II a. pr. Kr. pabaigoje garsaus romėnų teisininko Kvinto Mucijaus Skevolos (lot. k. – *Quintus Mucius Scaevola Pontifex*) išvardintuose *actiones bonae fides* jau randamas atskiras *actio empti-venditio*³⁴². Be *emptio-venditio*, kiti konsensualiniai kontraktai – nuomos (lot. k. – *locatio-conductio*), bendrovės (lot. k. – *societas*), pavedimo (lot. k. – *mandatum*) – taip pat susiformavo kaip geros valios (kertinio *ius gentium* principo) tarp sutarties šalių išraiška, kurią pirmiausiai gynė pretoriai, ediktuose įtvirtinę ieškininę gynybą³⁴³. Tad jau klasikinės romėnų teisės periode *contractus* ratas buvo kur kas platesnis: pati *contractus* sąvoka apėmė nebe vien senosios *ius civile* pripažintus standartizuotus sutartinius santykius (kaip ši sąvoka buvo suprantama ikiklasikinio romėnų teisės laikotarpio pradžioje), bet ir *ius praetorium*

³³⁷ Manytina, jog panašaus sutaračių modelio tuo metu už Romos sienų gyvnančios tautos neturėjo. Žr. WATSON, A. The Roman System of Contracts. Iš *Law and History Review*, 1984, Vol. 2, No. 1, p. 8.

³³⁸ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 413.

³³⁹ Manoma, jog iš pradžių vyraujantys nuosavybės teisės perdavimo būdai *mancipatio*, *in iure cessio*, *traditio* ilgainiui tapo nebepakankami, o paprastas šalių susitarimas tuomet teisinės reikšmės neturėjo. Todėl šalys sudarydavo dvipuses stipuliacijas (verbalinius kontraktus): pardavėjas įsipareigodavo perduoti daiktą, o pirkėjas sumokėti pinigus. Vis dėlto, stipuliacijos formalumas bei reikalavimas ją sudaryti šalims būnant vienoje vietoje (lot. k. – *inter praesentes*) neatitiko civilinės apyvartos poreikių. Tuo tarpu *ius gentium* reikalavo pripažinti gera valia sudarytas pirkimo-pardavimo sutartis, net ir tuo atveju, jeigu jos netenkina formalių reikalavimų. Žr. WATSON, A. The Roman System of Contracts. Iš *Law and History Review*, 1984, Vol. 2, No. 1, p. 8-9.

³⁴⁰ Pretoriai ilgainiui suteikė ieškininę gynybą asmenims, gera valia sudariusiems dvigubą (priešpriešinę) stipuliaciją, nepaisant to, jog būta tam tikrų formalių, procedūrinių pažeidimų (turėtina omenyje tai, jog stipuliacija kūrė gieztesios teisės prievolės!). Taip ilgainiui buvo išsivaduoja iš dvigubos stipuliacijos ir naujam pirkimo-pardavimo kontraktui buvo užtikrinamas atskiras gerosios valios ieškinys. Žr. *Ibid.*

³⁴¹ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 363.

³⁴² NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007, p. 241.

³⁴³ WATSON, A. The Roman System of Contracts. Iš *Law and History Review*, 1984, Vol. 2, No. 1, p. 11-12, 15.

ginamus tam tikrus prievolinius teisinius santykius, susiklosčiusius iš geros šalių valios³⁴⁴.

Romėnų teisėje kontraktai buvo tipiniai – vyravo kontraktinio nominalizmo principas, kurio pasekoje teisė negynė kitokių, nestandartizuotų šalių susitarimų. Kadangi dinamiška civilinė apyvarta negalėjo būti įsprausta vien į tipinių kontraktų siūlytas galimybes, *ius praetorium* reikšmingai prisidėjo plečiant teisės pripažįstamų sutarčių spektrą. Pirmiausia, pretoriniu ieškiniu *actio in factum conceptae* pretoriai pradėjo ginti asmens, sudariusio nestandartinę sutartį, ją įvykdžiusio ir nesulaukusio priešpriešinio įvykdymo, interesus. Pretorius, akcentuodamas šalių *bona fides* ir koreguodamas formulę, galėjo priversti atsakovą patenkinti neigiamą sutartinį ieškovo interesą (atlyginti ieškovo patirtą žalą), o kai kada net priversti atsakovą tenkinti teigiamą ieškovo interesą (įvykdyti prisiimtą prievolę), nepaisant to, jog šalių susitarimas nebuvo standartinis kontraktas³⁴⁵. Klasikinė jurisprudencija pripažino tokias naujas sinalagmatines sutartis, viduramžiais glosatorių pavadintas bevardėmis (lot. k. – *contractus innominati*)³⁴⁶, o jau Justiniano laikotarpiu *ius praetorium* kadaise suteikta teisminė gynyba buvo užtikrinta visoms dvišalėms sutartims (jos pripažintos lygiaverčiais kontraktais)³⁴⁷. Antra, pretorius žengė dar toliau pripažindamas visiškai neformalius susitarimus, kurių nebuvo galima priskirti nei prie tipinių, nei prie bevardžių kontraktų. Tokie konsensualinės prigimties susitarimai – paktai (lot. k. – *pacta*) – iš pradžių nebuvo užtikrinami jokiais teisinėmis priemonėmis (lot. k. – *nuda pacta*). Ilgainiui pretoriai suteikdavo *exceptio pacti* atsakovui, tvirtinusiame, jog šalys sudarė paktą, kuriuo atsisakė ginčo sprendimo teisme. Taip pat, kai kuriuos paktus, neatsiejamai susijusius su *contractus bonae fidei*, pripažino ir *ius civile*³⁴⁸. Tačiau esminis lūžis įvyko tuomet, kai pradėdami eiti pareigas pretoriai edikte nurodydavo, jog gins asmenų sudarytus paktus (lot. k. – *pacta conventa*), kurie neprieštaruoja *bona fides* ir nepažeidžia galiojančios teisės³⁴⁹ – tokie pretorių ieškiniais (*actiones bonae fides*) ginami neformalūs susitarimai vadinti *pactum praetorium*³⁵⁰. Poklasikiniu romėnų teisės periodu kai kuriuos paktus teisiškai sankcionavo imperatorių

³⁴⁴ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 413.

³⁴⁵ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 244-245.

³⁴⁶ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 377.

³⁴⁷ MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015, p. 142.

³⁴⁸ MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012, p. 245-246.

³⁴⁹ Pasak Ulpiano: „*Ait praetor: "pacta conventa, quae neque dolo malo, neque adversus leges plebis scita senatus consulta decreta edicta principum, neque quo fraus cui eorum fiat facta erunt, servabo.*“ Žr. [2.14.7.7]. *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest2.shtml>>.

³⁵⁰ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 616.

leidžiamos konstitucijos. Toks paktų pripažinimas ženklino paskutinįjį romėniškosios sutarčių sistemos vystymosi etapą³⁵¹. Kaip matyti, šią raidą skatino ir pretoriaus teikiamos gynimo priemonės, plėtusios teisiškai pripažįstamų susitarimų ratą. Tokiu būdu *ius praetorium* pagalba kontraktinis nominalizmas buvo keičiamas *pacta sunt servanda* taisykle, žyminčia artėjimą prie šiandien fundamentaliu laikomo sutarčių laisvės principo.

Apibendrinus, galima teigti, jog pretūra, kurdama naujas *ius quod ad actionem pertinet* procesines priemones, tuo pačiu veikė *ius quod ad personas et ad res pertinet* plėtrą keliomis kryptimis. Pirma, atsižvelgdami į praktinius gyventojų poreikius, pretoriai nuosekliai didino materialiosios romėnų privatinės teisės apimtį. *Ius praetorium* pildė *ius civile* spragas, modifikuodavo *ius civile* institutus ir, nors pretorius formaliai neturėjo teisėkūros galių – *de facto* atvėrė kelią naujiems materialiosios teisės institutams. Autoriaus nuomone, kalbėti apie pretūros teisės kūrimo (teisėkūros) funkciją būtų galima tik įvertinus aplinkybę, jog *ius praetorium* pagrindu atsiradusios materialinio teisinio pobūdžio taisyklės didžiąja dalimi nebuvo novatoriškos pretoriaus veiklos rezultatas: pretūra, suteikdama teisinės gynos priemones tiesiog sankcionavo anksčiau faktiškai susiklosčiusius visuomeninius santykius. Kita vertus, tokių *ius praetorium* institutų kaip bonitarinė nuosavybė ar paveldėjimas pagal pretorių teisę, kurie nebuvo suderinami su tuo pat metu galiojusia *ius civile*, atsiradimas rodo, jog lemiamu momentu pretorius teisės taikymo procese prioritetą teikė ne inertiškai Romos piliečių teisės (*ius civile*) tradicijai, bet praktiniam ir efektyviam problemos sprendimo būdui. Antra, įtvirtindami naujus materialinės teisės institutus, daugiausiai pagrįstus teisinių santykių dalyvių gera valia bei nusistovėjusia sąžininga komercine praktika, pretoriai mažino *ius civile* būdingą formalumą. Dinamiškai Romos ūkio plėtrai buvo priimtinesnės *ius gentium* pagrindu susiformavusios teisinės veiklos formos, pagrindinį dėmesį skyrusios ne išorinei teisinio veiksmo formai, bet vidinei šalių valiai. Daugiau nei tris šimtmečius inicijavusi romėnų materialiosios teisės vystymąsi, *ius praetorium*, be kita ko, buvo svarbus atspirties taškas tolesnei romėnų teisės raidai, nuvedusiai į Justiniano atliktą kodifikaciją, o po pusės tūkstantmečio – ir į neregėto masto romėnų teisės recepciją Vakarų Europoje.

³⁵¹ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 382.

IŠVADOS

1. Pretūros įkūrimą ir ankstyvą raidą IV a. – III a. pr. Kr. pab. daugiausia lėmė augantys militaristiniai Romos respublikos poreikiai: būtent dėl šios priežasties pretūra buvo viena iš nedaugelio magistratūros pareigybių, turėjusių *imperium*, t. y. karališkosios prigimties (aukščiausią) karinę ir civilinę valdžią. Iš plataus spektro pretūros funkcijų ilgainiui išryškėja privatinų ginčų administravimas, tampantis pagrindine dviejų Romos mieste veikusių pretorių – *praetor urbanus* ir *praetor peregrinus* – veikla. Tik pradėdant II a. pr. Kr. susiformuoja atskiros šių pretorių jurisdikcijos: miesto pretorius sprendžia ginčus tarp Romos piliečių, tuo tarpu svetimšalių pretorius perima bylas, kuriose bent viena iš ginčo šalių neturi Romos pilietybės. *Imperium* pagrindu įgyta itin didelė diskrecinė galia privatinės teisės taikymo srityje leido Romos respublikos laikotarpio pabaigoje bei principato epochos pirmojoje pusėje *praetor urbanus* ir *praetor peregrinus* tapti jurisdikciniais magistratais *par excellence*.
2. Be suteiktų plačių konstitucinių įgaliojimų efektyviai pretorių teisinei veiklai prielaidas sudarė akumuliacinis išorinių veiksnių (procesų) poveikis. Pirma, intensyvia jurisdikcine veikla pretoriai pradėjo užsiimti jau įvykus romėnų teisės desakralizacijai ir vulgarizacijai (žinioms apie teisę tapus visuotinai prieinamoms). Antra, dėl intensyvios teritorinės ekspansijos (pradedant III a. pr. Kr.) Romos civilinėje apyvarčioje didėjantis *peregrini* skaičius, taip pat suvokti *ius gentium* principai bei populiarėjančios helenistinės stoicizmo idėjos skatino pretorius ieškoti mažiau formalių (pragmatiškų) ir teisingesnių alternatyvių ginčo sprendimo būdų. Trečia, intelektualinį impulsą pretorių kuriamai teisei (*ius praetorium*) suteikė *iurisprudentes*, ikiklasikinės bei klasikinės romėnų teisės laikotarpyje teikę pretoriams konsultacijas, be kita ko, sudėtingiausiais teisės klausimais.
3. Teisinė pretorių veikla buvo tiesiogiai nukreipta į *ius quod ad actiones pertinet* plėtrą. Neabejotinai vienas didžiausių jurisdikcinės pretorių veiklos laimėjimų buvo *per formulas* teismo proceso, sudariusio alternatyvą, o ilgainiui ir visiškai pakeitusio rigoristinę *legis actio*, suformavimas. Tuo pačiu *per formulas* buvo tarsi „pakilimo takas“ pačiai *ius praetorium* (ir *ius honorarium*): galimybė modifikuoti įstatymais neapibrėžtas procesines formules įgalino pretorius pildyti, koreguoti

esamas bei kurti visiškai naujas procesines gynos priemones. Atsakingai ir toliaregiškai naudodamiesi teise kasmet skelbti ediktus (*ius edicendi*) pretoriai išplėtojo procesinę romėnų privatinės teisės dalį tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu aspektu – naujų ieškinių (*actiones praetoriae, actiones bonae fidei*), procesinių atsikirtimų (*exceptiones*) bei lanksčių neprocesinių gynos priemonių suteikimas ne tik išplėtė asmenų galimybes ginti teisėtus savo interesus, bet ir kreipė romėnų procesinę teisę *bonum et aequum* principų praktinio įgyvendinimo (t. y. *ius aequum*) linkme.

4. Dėl principo *ubi remedium ibi ius*, suteikdami naujas teises gynos priemones pretoriai *de facto* sankcionuodavo iki tol teisės nereguliuotus praktikoje susiklosčiusius naujus ekonominius-socialinius santykius. Tokiu būdu, formaliai neturėdama teisėkūros galių, pretūra prisidėjo prie *ius quod ad personas et ad res pertinet* plėtros. Pretorių ediktų pagrindu susiformavę materialinio pobūdžio romėnų privatinės teisės institutai (be kita ko – bonitarinė nuosavybė, valdymas, sutartinė *pater familias* ir *dominus* civilinė atsakomybė už jiems *in potestate* esančių asmenų sudarytus sandorius ir ypač – naujų sutarčių (tiek *contractus*, tiek *pacta*) teisinis pripažinimas) mažino romėnų privatinės teisės formalizmą, atkreipė dėmesį į gerą teisinio santykio šalių valią (*bona fides*), faktiškai susiklosčiusią sąžiningą komercinę praktiką bei teisingumo (*aequitas*) principą. Tad jeigu *ius civile* institutai charakterizavo romėnų teisę kaip inertišką, *ius praetorium* atskleidė diametraliai priešingą – dinaminį romėnų teisės aspektą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 – 2262.

Specialioji literatūra:

3. BAUBLYS, L. Stoikų etikos poveikio romėnų teisei bruožai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 32(24), p. 5-14;
4. DILYTĖ, D. *Senovės Romos kultūra*. Vilnius: Metodika, 2012;
5. DRUSYTĖ, D. *Bendrujų romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teisei*: magistro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2007;
6. *Gajaus institucijos*. Sudarytojai ir vertėjai S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Registrų centras, 2012;
7. HOLLAND, T. *Rubikonas: Romos respublikos triumfas ir tragedija*. Kaunas: Jotema, 2009;
8. *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Sudarytojai S. Vėlyvis ir R. A. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010;
9. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014;
10. JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius, 2005;
11. JONAITIS, M.; VĖLYVIS, S. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*: metodinė mokymo priemonė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007;
12. LASTAUSKIENĖ, G. *Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos*. *Jurisprudencija*, 2012, 19(4), p. 1343–1359;
13. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013;
14. NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007;
15. SABINE, G. H. *Politinių teorijų istorija*. 2-oji laida, nauja red. Vilnius: Margi raštai, 2008;
16. TYLA, A. *Romėnų teisė kaip šiuolaikinės privatinės teisės pagrindas*: magistro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2011;

17. URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009;
18. VĖLYVIS, S. Romėnų teisės moksliniai tyrimai prieškario Lietuvos universitete. Iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva*. Liber amicorum Mindaugui Maksimaičiui. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 256-270;
19. VĖLYVIS, S.; VIŠINSKIS, V.; STAUSKIENĖ, E. Pagrindinės teismo sprendimų vykdymo taisyklės romėnų teisėje. *Jurisprudencija*, 2007, 2(92), p. 7-12;
20. VITKEVIČIUS, P. S. *Romėnų privatinės teisės sutartys*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002;
21. ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001;
22. ABBOT, F. F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston, London: Ginn & Company, 1902;
23. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 43, Part 2. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953;
24. BRENNAN, C. T. *The Praetorship in the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 2000;
25. DAUBE, D. The Peregrine Praetor. Iš *The Journal of Roman Studies*, Vol. 41, Parts 1 and 2 (1951), p. 66-70;
26. GIRARD, P. F. *A Short Story of Roman Law*. Toronto: Canada Law Book Company, 1906.
27. GIRDVAINYTĖ, L. *Roman Law, Roman Citizenship, Roman Identity? Interrelation between the Three in the Late Republic and Early Empire*: Research master thesis. Leiden, Leiden university, 2014
28. LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press Inc., 1999;
29. MOUSOURAKIS, G. *Fundamentals on Roman Private Law*. London: Springer, 2012;
30. MOUSOURAKIS, G. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 2015th edition. London: Springer, 2015;
31. RODGER, A. The Praetor Hoist with his Own Petard: the Palingenesia of Digest 2.1.10. Iš *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History*. Edited by J. W. Cairns and O. F. Robinson. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 127-141;
32. SCHILLER, A. *Roman Law: Mechanisms of Development*. New York: Mouton Publishers, 1978;
33. TELLEGEN–COUPERUS, O. *A short history of Roman Law*. London: Routledge, 1993;

34. TELLEGEN-COUPERUS, O. The So-Called Consilium of the Praetor and the Development of Roman Law. Iš *Legal History Review*, 2001, 69, p. 11-20;
35. WATSON, A. The Roman System of Contracts. Iš *Law and History Review*, 1984, Vol. 2, No. 1, p. 1-20;

Elektroniniai dokumentai:

36. CICERO. *De legibus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <
<
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D3%3Asection%3D2>>;
37. *Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt/search/>>;
38. *Digesta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <
<
<http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml>>;
39. DIO CASSIUS. *Historia Romana* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 kovo 2 d.] Prieiga per internetą: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/36*.html>;
40. Duomenų bazė „Lituanistika“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lvb.lt/primo_library/libweb/action/search.do?vid=LDB>;
41. Lietuvos studijų baigiamųjų darbų ir disertacijų katalogas [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <
<
<https://aleph.library.lt/F/RM1QHVMG4HVQQ7BMMFD1LC2R89GAKLAFR1U3JQX1QINLV41G8I-21007?func=find-b-0>>;
42. LIVIUS. *Ab urbe condita* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <
<
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0026%3Abook%3D7%3Achapter%3D3>>;
43. LONG, G. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <
<
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Praetor.html>;
44. POLYBIUS. *The Histories* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <
<
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/6*.html>;
45. TACITUS. *Analles* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <
<
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0077%3Abook%3D1%3Achapter%3D15>>.

Santrauka

Magistro darbe analizuojama teisinė pretoriaus veikla bei jos indėlis romėnų privatinės teisės plėtrai. Siekiant suvokti, kodėl pretoriai turėjo itin plačią diskreciją privatinės teisės taikymo srityje, pirmojoje darbo dalyje aptariama pretorių vieta platesnės politinės institucijos – magistratūros kontekste, analizuojami pretūros įkūrimą bei raidą lėmę veiksniai. Darbe išryškinami tie romėnų teisę veikę procesai, kurių kontekste pretūra formavosi ir kurie sudarė prielaidas savarankiškam *ius praetorium* vystymuisi. Didžiausias dėmesys darbe skiriamas pagrindinei tyrimo objekto daliai – nagrinėjama pretoriaus teisinė veiklos įtaka ikiklasikinei bei klasikinei romėnų privatinei teisei. Pretūros vaidmuo romėnų teisės plėtroje atskleidžiamas pasitelkiant Gajaus „Institucijose“ pateiktą autentišką privatinės romėnų teisės skirstymą į teisę susijusią su ieškiniais (lot. k. – *ius quod ad actiones pertinet*), teisę, susijusią su asmenimis (lot. k. – *ius quod ad personas pertinet*), bei teisę susijusią su daiktais (lot. k. – *ius quod ad res pertinet*). Kiekvienoje iš trijų minėtų *ius privatum Romanorum* dalių aptariamos svarbiausios pretorių įdiegtos teisinės naujovės, detalizuojama jų charakteristika bei reikšmė tuometiniame romėnų teisės kontekste. Tuo pačiu išryškinama pretorių teisinės veiklos kryptis teisingumo teisės (*ius aequum*) link: archainės *ius civile* formalistikos dominavimą romėnų teisėje pretorius keičia teisingesniais, pragmatiškesniais bei laikmečio dvasią atliepiančiais teisės institutais.

Praetor's role in Development of Roman Law

Summary

Master thesis analyses legal activity of praetor and its impact on the development of Roman private law. Praetors had an especially wide discretion in the field of private law application and reasons of such authority can be found by discussing a role of praetorship in a context of wider political institution - a magistracy. In the beginning of the thesis an establishment and evolution of praetorship will be emphasized as well as the most important processes that influenced a formation of *ius pretorium*. The biggest attention in the thesis is paid to the main part of research which is the impact of legal activity of praetors to pre-classical and classical Roman private law. The role of praetorship in the context of Roman law development is disclosed by dividing Roman law into three categories (the threefold division of Roman law as set forth in „The Institutes“ of Gaius): the law of actions (*ius quod ad actiones pertinet*), the law of persons (*ius quod ad personas pertinet*) and the law of property and obligations (*ius quod ad res pertinet*). Mentioned categories of *ius privatum Romanorum* are discussed in terms of legal innovation implemented by praetors with details of their characterization and value. Moreover thesis emphasizes that legal activities of praetors are a part of the direction of law of justice (*ius aequum*) because praetors were changing archaic and formalist approach of *ius civile* to legal institutes that are more just, pragmatic and are relevant to the spirit of the period.